

ΕΤΟΥΡΚΕΥΣΕΝ Ο ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΑΜΙΡΟΥΤΖΗΣ¹

Α' ΓΕΝΙΚΑ

Ἡ ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ μετ' αὐτὴν ἐντὸς ὀλίγων ἐτῶν ἐξαφάνισις πάσης ἐλευθέρως ἑλληνικῆς πολιτείας εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ εἰς τὴν Εὐρώπην, ἐγένετο ἀφορμὴ μεγάλων διαχωρισμῶν καὶ διακρίσεων : ἄλλοι ἐδέχθησαν τὸ πρᾶγμα ὡς μοῖραν εἰς τὴν ὁποίαν δὲν δύναται τις ν' ἀντισταθῆ καὶ ἄλλοι ἀντέδρασαν κατὰ τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικρατήσεως ἐν ἐπιγνώσει τοῦ ὅτι ἀντεπροσώπευον τὴν μέλλουσαν νὰ ὑπνώσῃ ἐπὶ ἰέσσαρας περιπυρᾶς αἰῶνας Ἑλλάδα. Ἀνέδειξε λοιπὸν ἡ τελευταία τῶν Παλαιολόγων ἐποχὴ ἄνδρας ἱκανοὺς, φρονίμους καὶ Ἑλληνας ἀλλὰ καὶ ἀνθρώπους ἀμφιβόλους, δειλοὺς καὶ φιλοζώους. Ἄν δὲ τοῦτο ἰσχύη διὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς δράσεως, ἢ τοῦλάχιστον τοὺς προωρισμένους εἰς δρᾶσιν, πολλῶ μᾶλλον ἰσχύει διὰ τοὺς ταγοὺς ἐκείνους τῶν λαῶν, τοὺς πνευματικοὺς ἡγέτας ἐννοῶ. Καὶ αὐτοὶ διεκρίθησαν εἰς τοὺς εὐψύχους καὶ εἰς τοὺς ἀπολέμους. Εἶχον δὲ καὶ τὴν ὑποχρέωσιν οἱ λόγοι τῆς ἐποχῆς νὰ ἐκλέξουν μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως, εἰς οἵανδήποτε μερίδα καὶ ἂν κατέτασσον ἑαυτοὺς. Ὑπάρχουν ὄντως ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι κατέφυγον εἰς τὴν Δύσιν, ἐθυσίασαν τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ ὑπηρέτησαν τὸν Πάπαν καὶ ξένους ἡγεμόνας καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ὁποῖοι ὑπέμειναν τῆς ἀνατολικῆς βαρβαρότητος τὴν δουλείαν. Οἱ πρῶτοι δύνανται πάλιν νὰ διαιρεθοῦν εἰς τοὺς καταφυγόντας εἰς τὴν Δύσιν χάριν ἀτομικῆς τακτοποιήσεως καὶ ἀποφυγῆς τῆς ἐρχομένης λαίλαπος καὶ τῶν ἐπακολούθων τῆς καταπτώσεως τῶν Ἑλληνικῶν Κρατῶν τῆς Ἀνατολῆς καὶ εἰς τοὺς θυσιάσαντας τὴν Ὀρθοδοξίαν καὶ τὴν Πατρίδα προσκαίρως χάριν τῆς ὑπ' αὐτῶν μελετωμένης καὶ ἐπιζο-

---

¹ Ὁφείλω ἀρχῆθεν νὰ ἐξηγήσω ὅτι ἐχρησιμοποίησα τὸν νεολογισμόν του ο ρ κ ε ὡ ν, διὰ νὰ δηλώσω τὴν μετὰ τῆς ἐξωμοσίας ἀπάρνησιν τοῦ ἑλληνικοῦ γένους δι' αὐτὸ δὲν ἔγραφα «ἐξώμοσεν». Ὡς πρὸς τὴν γραφὴν Ἀμιρούτζης, διετήρησα τὴν διὰ τοῦ τ ζ ὀρθογράφειν ὡς παραδεδομένην, ἐνῶ ὀρθότερον θὰ ἐπροφέρομεν Ἀμιρούτσης (ὑποκορ. τοῦ ἀμιράς). Ἐγραψα δὲ διὰ τοῦ ἰῶτα τὸ ἀμιράς, μολοντί κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ πρωτοβεστιαρίου ἐγράφετο καὶ διὰ τοῦ ο ι. Πρβλ. «ἔδωκε τὸν τοῦ Ἀμοιρᾶ θάνατον» Γ ε ω ρ γ ί ο υ Σ χ ο λ α ρ ί ο υ Ἀπαντα ΙΙ, 1930, σ. 160,7. Περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ἀ μ ι ρ ᾶς πρβλ. Στ. Ε α ν θ ο υ δ ῖ δ η ν ἐν περ. Λαογραφία 7, 1923, σσ. 369 - 70 καὶ Ἱστορικὸν Λεξικὸν Νέας Ἑλληνικῆς 1, 1933, σ. 519β - 20α ἐν λ. ἀ μ ι ρ ᾶς.

μένης τοῦ Γένους ἀναστάσεως, βοηθεία τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου τῆς Δύσεως. Παραλλήλως εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἔμειναν ἀφ' ἑνὸς ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι ἐξισλαμίσθησαν χάριν τῆς διατηρήσεως προσόδων ἢ αὐτῆς τῆς ἰδίας των ἀθλίας ὑπάρξεως· οἱ τοιοῦτοι πρὸς οὐδὲν ἐλογίσαντο τὸ δουλεῦον Ἔθνος, καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ὅποιοι ὑπέμειναν τὴν θλίψιν, διότι ὀρθῶς διέγνωσαν ὅτι ἡ θέσις αὐτῶν ἦτο μετὰ τοῦ Λαοῦ: αὐτοὶ ἀνέλαβον, διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν ὑπολειμμάτων τῆς Παιδείας, διὰ τῆς διεισδύσεως εἰς τὴν Διοίκησιν μετὰ ταῦτα, τὴν καθοδήγησιν τοῦ δοκιμαζομένου Ἔθνους καὶ περισσότερον ἐξ αὐτῶν ἐπήγασεν ἢ κατὰ τὸν 19. αἰῶνα ἀρχόμενον Ἐλευθερία τῆς Ἑλλάδος ἢ ἀπὸ τῆν ἐπίδρασιν, τὴν εὐεργετικὴν ἀναμφισβητήτως, τῶν Ἑλληνικῶν Γραμμάτων διὰ τῆς ὀψίμου ἀναγεννήσεως εἰς τὴν Δύσιν, ἣν ἔσχον οἱ ἐκεῖ μεταβάντες πρὸ τῆς ἀλώσεως ἢ μετ' αὐτὴν καταφυγόντες σοφοί.

Τὸ θέμα μὲ ἀψηχόλησεν ἀπὸ τινων ἐτῶν καὶ διὰ δύο δημοσιῶν διαλέεις τὴν σειρὰν τῆς Ἐταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν ἐκηρύχθη ἀναφανδὸν ὑπὲρ τῶν παρασταθέντων εἰς τὴν δουλείαν τοῦ μαρτυρικοῦ ἡμῶν Ἔθνους μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἀληθῶν αὐτῶν μαρτύρων τοῦ πατριάρχου Γενναδίου τοῦ κατὰ κόσμον Γεωργίου Σχολαρίου.

Ἡ ἔρευνα τῆς προϊστορίας τῆς ὑποθέσεως ἐγένετο αἰτία τῆς περὶ Ἰωσήφ Βρυεννίου (ἀρχηγοῦ τῆς φιλανατολικῆς μερίδος) μονογραφίας μου. Πλὴν τοῦ Βρυεννίου ὅμως, ἐν συνεχείᾳ μὲ ἀψηχόλησεν εἰδικώτερον ἢ στάσις ἀνδρὸς πολυπράγμονος καὶ ἀντιφατικοῦ, τοῦ φιλοσόφου λεγομένου Γεωργίου Ἀμιρούτζη τοῦ Τραπεζουντίου.

Ὁ Ἀμιρούτζης ἐκοσμήθη μὲ ὅλα τὰ ἐπίθετα τὰ παρακολουθοῦντα τὰς πράξεις τῆς ἀπιστίας καὶ προδοσίας. Φιλενωτικὸς εἰς Φλωρεντίαν, ἐχθρὸς τῆς ὑπογραφείσης ἐνώσεως ἐν Ἀνατολῇ, πιστὸς ὑπουργὸς τῶν βασιλέων τῆς Τραπεζοῦντος ὑπηρετῶν καὶ προδίδων αὐτοὺς εἰς ἀποστολάς, πρωτεξάδελφος τούρκου πασσᾶ, χάριν τοῦ ὁποίου ἐπρόδωσε τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα, φίλος καὶ ὑμνητὴς τοῦ Μωάμεθ, θεολόγος καὶ φιλόσοφος, ἐραστὴς γράφας θερμοῦς ἀρχαίκοις στίχους, ἐξώμοσεν ἐν τέλει, ὡς λέγεται, ἀφοῦ τὰ τέκνα του ὑπηρετήσαν τοὺς σκοποὺς καὶ τὰς ὁρέξεις τοῦ Πορθητοῦ. Σκανδαλοποιὸς εἰς τὸν δεῦτερον γάμον του, ὑποστηρικτὴς τῆς Ἐκκλησίας καὶ ἐχθρὸς αὐτῆς, καταδυναστεύων τοὺς προκαθημένους τῆς Ὁρθοδοξίας ὁ Ἀμιρούτζης ἔτυχεν ἐπαίνων καὶ ψόγων· τὸ πάθος δὲν εἶναι ἀμέτοχον εἰς τὰ περὶ αὐτοῦ παρ' ἀνωνύμων ἰδίᾳ παραδοθέντα. Ἴσως εἶναι τυπικὸν παράδειγμα ἀνδρῶν ἱκανῆς μορφώσεως καὶ φυσικῆς εὐφυΐας, δρώντων ἄνευ ἐλπίδος εἰς στιγμὰς καταποντισμοῦ. Ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ κόσμου αὐτοῦ ἐπέσυρε τὴν προσοχὴν μου καὶ σήμερον θέλω νὰ δώσω μέρος τῶν συμπερασμάτων τῆς περὶ αὐτοῦ ἐργασίας μου. Χωρὶς νὰ γίνω συνήγορος τοῦ πολυπλάγκτου ἀνδρός, θὰ φροντίσω νὰ ἐρμηνεύσω τὰ περὶ αὐτοῦ παραδοθέντα καὶ ἐν συνεχείᾳ τὴν προσωπικότητά του.

Β' ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΑ

Περὶ Ἀμιρούτζη διέλαβεν ὁ σύγχρονός του Ἰμβριος ἱστορικὸς Κριτόβουλος (παρὰ Müller FHG V Ἱστορία) παρὰ τοῦ ὁποίου χαρακτηρίζεται ὁ Γ. Α. ὡς «φιλοσοφίαν ἄκρος, ὅση περὶ τε τὸ φυσικὸν ἔχει καὶ δογματικὸν τό τε μαθηματικὸν τε καὶ γεωμετρικὸν καὶ τὰς ἀναλογίας τῶν ἀριθμῶν καὶ ὅσα τῶν ἀπὸ τοῦ Περιπάτου καὶ τῆς Στοᾶς, προσέτι δὲ καὶ πλήρης πάσης ἐγκυκλίου παιδείας ῥητορικῆς τε... καὶ ποιητικῆς».

Προλαβόντως περὶ τοῦ Γ. Α. ὁμιλεῖ ὁ Σίλβεστρος Συρόπουλος (Vera Historia de Unione non verae) ἐξ ἀφορμῆς τῆς στάσεως τοῦ φιλοσόφου ἐν τῇ Συνόδῳ τῆς Φλωρεντίας. Αἱ κρίσεις εἶναι δυσμενεῖς, ἀκριβῶς λόγῳ τῆς στάσεως τοῦ Ἀμιρούτζη ἀπέναντι τοῦ ἀρχηγοῦ τῶν ὀρθοδόξων Μάρκου Εὐγενικοῦ.

Περὶ τῆς πολιτικῆς ἢ ἄλλης δράσεως τοῦ Ἀμιρούτζη σιγοῦν ὁ Δούκας, ὁ Γ. Φραντζῆς καὶ ὁ Λ. Χαλκοκονδύλης. Ἀπεναντίας δυσμενεῖς εἶναι οἱ γράψαντες τὸ Χρονικὸν τοῦ 1570 ὑφ' ὅλας του τὰς μορφὰς (Πολιτικὴ Ἱστορία, Πατριαρχικὴ Ἱστορία, Ἐκθεσις Χρονικῆ, ΨευδοΔωροθέου Χρονογράφος κλπ.). Καὶ τοῦτο θὰ ἐρμηνευθῆ περαιτέρω.

Πηγὴ πληροφοριῶν περὶ Γ.Α. εἶναι καὶ ἡ σύγχρονος αὐτῷ ἐπιστολογραφία καὶ δὴ Ἰω. Εὐγενικοῦ, Γ. Σχολαρίου, Φιλέλφου, Μιχ. Ἀποστόλη, Θεοφάνους τοῦ Μηδείας κλπ., περὶ ἧς περαιτέρω, καθὼς καὶ τὸ ἴδιον φιλολογικόν του ἔργον καὶ ἡ ἀλληλογραφία του.

Νεωτέρα βιβλιογραφία περὶ Γ. Ἀμιρ.

1) Κ. Ν. Σάθας: Νεοελληνικὴ Φιλολογία. Ἐν Ἀθήναις 1868, σσ. 62-3: Γεώργιος Ἀμιρούτζης. 2) Ὄρθόδοξος Ἑλλάς ὑπὸ Ἀνδρονίκου Κ. Δημητρακοπούλου. Ἐν Λειψία 1872, σσ. 119-20: Γεώργιος Ἀμιρούτζης. 3) Τοῦ αὐτοῦ: Ἐπανόρθωσις σφαλμάτων... μετὰ τιναν προσθηκῶν, Τεργέστη 1872 σ. 9 [ὄπου περὶ ἀνεκδότου φιλοσοφ. ἔργου τοῦ Γ. Ἀμιρ. ἀποκειμένου ἐν Φλωρεντίᾳ]. 4) É m. L e g r a n d: Georges Amirutzès. Ἐν ΒΗ de XV et XVI siècles. III, Paris 1903 σσ. 195-204. Ἐν σ. 200-5 καταγράφονται τὰ σφζόμενα τοῦ φιλοσόφου. 5) Κρουμπάχερ-Σωτηριάδου: Ἱστορία Βυζ. Λογοτεχνίας Β' σ. 769 (πρβλ. καὶ E r h a r d, αὐτόθι Α' σσ. 237, 239). 6) Ἡλία Π. Βουτιερίδης: Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ ΙΕ' αἰῶνος μέχρι τοῦ 1800. Ἀθήναι (1924), σσ. 218-21. 7) Ἀνθίμου Α. Παπαδοπούλου: Ἀμιρούτσης Γεώργιος ἐν ΜΕΕ 4, 1928, σσ. 279β-81β. 8) Μητροπολίτου Τραπεζοῦντος Χρυσάνθου [Φιλιππίδου]: Ἡ Ἐκκλησία τῆς Τραπεζοῦντος, ἐν Ἀθήναις 1933 (= Ἀρχεῖον Πόντου τόμοι 4-5) σσ. 314-25, 520-1. Ἀξιόλογος εἶναι καὶ ἡ περαιτέρω βιβλιογραφικῶς καταχωριζομένη μελέτη τοῦ

᾽Αθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως (1884), ἐκδίδοντος ἀλληλογραφίαν τοῦ Γ. ᾽Αμιο. καὶ Θεοφάνους Μηδείας.

Τὸν Γ. Α. ἐνδιαφέρει καὶ ἡ σχετικὴ πρὸς τὸν καρδινάλιον Βησσαρίωνα βιβλιογραφία, ἐξ ἧς εἰδικώτερον ἀναφέρω :

α') Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann ... von Ludwig Mohler, Paderborn 1923 (Α' τόμος 8^ο μέγα σ. VIII + 432). Εἰς τὸν τρίτον τόμον, ἐκδοθέντα τῷ 1942, σσ. 422 - 4, δημοσιεύεται καὶ ἀνέκδοτος τοῦ Βησσ. πρὸς ᾽Αμ. ἐπιστολή. β) R. Loenertz: Pour la biographie du cardinal Bessarion. Ἐν περ. *Orientalia Christiana Periodica* 10, 1944, σ. 116 - 49. [Ἐν τῇ μελέτῃ παρατηρήσεις εἰς διατριβὴν τοῦ Mohler' ἐξετάζεται ἐν αὐτῇ ἰδίᾳ ὁ χρόνος τῆς γνωριμίας τοῦ Β. μετὰ τὸν Γ. ᾽Αμ. σ. 132, 138]. γ') Ἀχιλλέως Α. Κύρου: Βησσαρίων ὁ Ἕλληνας: Ἀθήναι 1947 Α' - Β' (περὶ Γ. ᾽Αμ. ἰδίᾳ Α' σσ. 165 - 6 καὶ Β' σσ. 92 - 4).

Περαιτέρω σημειῶ τὰ ἐκδοθέντα ἔργα τοῦ Γ. ᾽Αμ.

1) Noua translatio primi libri Geographiae Cl. Ptolomaei... τυπωθὲν τῷ 1514 περιλαμβάνει: Georgii Amirucii Constantinopolitani opusculum κλπ. Περιγραφή παρὰ Ém. Legrand, Ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 194 - 5.
2) Migne: *Patrologia Graeca* τόμος 161, 1866. col. 723 - 28 περιλαμβάνει τὴν ἐπιστολήν: Γεώργιος ὁ Ἀμιρούτζης Βησσαρίωνι [e codicibus regis 2966 et 3043. Ἡ ἐπιστολὴ τὸ πρῶτον ἐτυπώθη παρὰ Boissone: *Anecdota Graeca* V σσ. 389 - 401]. 3) Ποιήματα Γεωργίου τοῦ Ἀμιρούτζη νῦν τὸ πρῶτον ἐκδιδόμενα ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου ΔΙΕΕ 2, 1885, σσ. 275 - 82. [Ἐκ κώδικος 263 Μ. Διονυσίου Ἀγίου Ὁρους 17. αἰ. Τὰ ποιήματα σσ. 279 - 82 εἶναι πέντε ἐξ ὧν δύο πρὸς τὸν Μωάμεθ, τὸ τρίτον περὶ Χρόνου, τὰ δὲ τελευταῖα ἔρωτικά. Ὁ Λάμπρος συνεκέντησε πληροφορίας περὶ τοῦ ποιητοῦ]. 4) Γεωργίου Ἀμιρούτζη: Ἀνέκδοτος εὐχὴ πρὸς τὸν Θεὸν [ἐκδιδομένη ὑπὸ Σπυρ. Π. Λάμπρου ἐν] ΝΕ 3, 1906, σσ. 51 - 55. [Ἐκ κώδικος Μ. Βατοπεδίου 410, 15. αἰ.: Εὐχὴ ἰκέσιος Ἀμιρούτζη ἢ ὕμνος πρὸς Θεόν]. 5) Σπυρ. Π. Λάμπρου: Ἡ περὶ ἀλώσεως Τραπεζούντος ἐπιστολὴ τοῦ Ἀμιρούτζη [πρὸς Βησσαρίωνα ἐξ Ἀδριανουπόλεως 11 Δεκεμβρ. 1461, ἡ ἀνωτέρω ὑπ' ἀριθ. 2] ΝΕ 12, 1915, σσ. 476 - 8. [Βελτιώσεις τῶν γραφῶν τῶν παρῆσιον κωδίκων, κατὰ τὸν cod. Vat. gr. 1416]. 6) [Περιγραφή καταλοίου Σπ. Λάμπρου ΡΜΕ'] «Λεονάρδου Ἀργετίνου πρὸς Γεώργιον τὸν Ἀμιρούτζην περὶ πολιτείας Φλωρεντίνων» ΝΕ 14, 1920, σ. 237. [Ἐκ τοῦ cod. 16 Laurent. Plut. 60 φ. 69α 72β ἐκ σελίδων 2 8ου]. 7) Dr. Ludwig Mohler: Eine bisher verlorene Schrift von Georgios Amirutzes über das Konzil non Florenz, Herausgegeben von— Περ. *Oriens Christianus Neue Serie* 9, 1920, σσ. 20 - 35. [Τὸ κείμενον σσ. 24 - 35: «Ἀμιρούτζη τοῦ φιλοσόφου πρὸς ἡγεμόνα Ναυπλίου Δημή-

τριον, περι τῶν ἐν τῇ Φλωρεντίνῃ συνόδῳ συμβεβηκότων» ἐκ cod. XCIII Nr. 25 τῆς ἐν Ρώμῃ Vallicelliana. Τοῦ κειμένου τούτου τμήματα εἶχε δημοσιεύσει Λέων ὁ Ἀλλάτιος, χειρόγ. δὲ ἐγνώριζον ὁ Δημητρακόπουλος καὶ ὁ Κεραμεύς]. 8) Martin Jugie: La Profession de foi de Georges Amiroutzès au concile de Florence. Περ. Ἐχhos d'Orient 36, 1937, σσ. 175 - 80. [σσ. 176 - 8 τὸ κείμενον: «Γνώμη κυρίου Γεωργίου τοῦ Ἀμυρούτζη, ἣν ἔδωκεν ἐν τῇ Φλωρεντία ἐνώπιον τοῦ βασιλέως καὶ τοῦ πατριάρχου» ἐκ cod. Paris. 3043 f. 16^v. Ἀκολουθεῖ μετάφρασις εἰς γαλλικὴν]. 9) Ἀνέκδοτος πραγματεία τοῦ Γ. Ἀμ. «Διάλογος περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως μετὰ τοῦ βασιλέως τῶν Τούρκων», καρπὸς τῶν μετὰ τοῦ Μωάμεθ Β' θεολογικῶν του συζητήσεων (κατὰ Κ. Σάβαν: Νεοελλ. Φιλολογία, Ἀθ. 1868 σ. 62)· λατινικὴ μετάφρασις ἀτελής cod. Paris, lat. 3395 f. 83r: «Georgii Ameruzae, magni Trapezuntis logothetae Dialogus de fide in XPVM habitus cum rege Turcar. Titulus dialogi Philosophus vel de fide». Τὸ προοίμιον τῆς τοιαύτης μεταφράσεως δημοσιευμένον παρὰ Ἐ. m. Legrand: Ἐνθ^ο ἄνωτ. 201 - 4.

Τέλος σημειῶ τὴν ὑπόλοιπον ἀλληλογραφίαν τοῦ Ἀμυρ. καὶ τὰς γνωστὰς πρὸς αὐτὸν ἐπιστολάς καὶ πραγματείας :

α') Α. Κ. Δημητρακοπούλου: Μιχαὴλ Ἀποστόλης, ἐν Ἐθν. Ἡμερολ. Βρετοῦ 1870 σσ. 354 - 64. Ἐν σσ. 359 - 64, κατὰ κώδικα Μονάχου: «Τοῦ αὐτοῦ Μιχαὴλ Ἀποστόλη Λόγος Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν αὐτοῦ κηδεστὴν μηνίσαντα, ὅτε εἰς δευτέρους ἀφίκετο γάμους· καὶ περὶ τῶν τριῶν παθῶν τῆς ψυχῆς».

Καθὼς ἐσημείωσεν ὁ Ἐ. m. Legrand: Ἐνθ^ο ἄνωτ. I, 1885, σ. LXVII, ὁ cod. Paris. no 1760 (ancien fond grec), περιέχων τὸν ὡς ἄνω Λόγον, εἰς τὸν τίτλον αὐτοῦ καὶ πρὸ τῆς λέξεως Λόγος (f. 249r) «πρὸς Ἀμυρούτζην τὸν φιλόσοφον».

β') Μαυρογορδάτειος Βιβλιοθήκη. Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά ὑπὸ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως, ἐν Κων/πόλει 1884. Ἐν σσ. 18 - 35: Θεοφάνης Μηδείας καὶ Γεώργιος Ἀμυρούτζης. Ἐν τῇ ἀνακρινάσει ταύτῃ περιλαμβάνονται ἑπτὰ μὲν ἐπιστολαὶ μετὰ τῶν δύο ἀνδρῶν ἀνταλλαγεῖσαι, ὧν αἱ τέσσαρες τοῦ Μηδείας πρὸς Ἀμυρ. καὶ αἱ τρεῖς τοῦ Ἀμυρ. πρὸς τὸν Μηδείας μία δὲ τοῦ Ἀμυρ. πρὸς τὸν Κριτόβουλον (τὸν γνωστὸν ἱστορικὸν) δι' ἧς συνώδευσε τὴν πρώτην πρὸς τὸν Μηδ. ἀπάντησίν του ὁ φιλόσοφος. Μεταξὺ τῆς 4 καὶ 6 ἐπιστολῆς παρεμβάλλεται ἐπιστολὴ τοῦ Μηδείας πρὸς Γεράσιμόν τινα ἱερομόναχον (σ. 26) ὅπου λόγος περὶ τῶν γνωμῶν τοῦ Ἀμυρ.

Αἱ ἐπιστολαὶ ἐξεδόθησαν ἐκ τοῦ κώδ. 6 τοῦ Γυμνασίου Μιτυλήνης, γραφέντος τῷ 1569. Ὁ χρονισμὸς τῶν ἐπιστολῶν ὡς γραφεισῶν δῆθεν μεταξὺ 1461 - 63 εἶναι λανθασμένος, στηριζόμενος εἰς πρόληψιν τοῦ Α. Παπαδ. Κεραμέως, καθ' ἣν ὁ Ἀμυρ. ἐξιλαμίσθη τῷ 1463 (πρὸβλ. σ. 22)!

γ') *Lettres Inédites de Michel Apostolis publiées d'après les manuscrits du Vatican avec des opuscules inédits du même auteur...* par Hippolyte Noiret, Paris 1889. Περί Γ. Ἀμ. σσ. 46-7. Ἐν σσ. 83-4: Ἐπιστολή LXIV: à Georges Amiroutzis (fin 1466-7). δ') *Cent-dix Lettres Grecques de François Filelfe...* par Émile Legrand, Paris 1892, σσ. 120-21 [30 Ἰουλίου 1465 ἐκ Μιλάνου] Φραγκίσκος ὁ Φίλελφος Γεωργίῳ Ἀμοιρουκίῳ φιλοσόφῳ χείρειν [Συστατικὸν ἀρχιτέκτονος Averulino]. σσ. 303-5: Jean Eugénicos: Τῷ Ἀμοιρούτζη. Δύο ἐπιστολαὶ Ἰωάννου τοῦ Εὐγενικοῦ πρὸς Γ. Ἀμ. Ἡ πρώτη ἐκ τοῦ Paris. Grec. 2075, f. 324r καὶ ἡ ἑτέρα 2075 f. 303r. I) σσ. 303-4: Χρυσέε μου ἀδελφέ... προνοίας τινὸς τὰ οἴκοι τύχοι. II) σσ. 304-5: Ἀδελφὲ περιπόθητε καὶ σοφώτατε... Οὐδὲν γὰρ ὅτι μὴ παρὰ φίλου καὶ ταῦτα τοιούτου καλὸν καὶ τερπνόν. Ἀμφότεραι ἀνεδημοσιεύθησαν ὑπὸ Σπ. Π. Λάμπρου: Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακὰ τόμος Α'. Ἐν Ἀθ. 1912-23 σσ. 154 καὶ 204.

ε') L. Mohler: Bessarion III, Paderborn 1942. σσ. 422-4: 3 <Βησσαρίων> Τῷ Ἀμοιρούτζη.

Ἐν τῷ τόμῳ τούτῳ ἐδημοσιεύθη ἡ πρὸς τὸν Γ. Ἀμιορ. ἐπιστολὴ τοῦ Βησσαρίωνος ἐκ τοῦ κώδ. 533 τῆς Μαρκ. Βιβλιοθήκης. Τὸ βιβλίον δὲν εἶδον ἔτι, μὴ ὑπάρχον ἐν Ἑλλάδι, τὴν ἐν αὐτῷ ὅμως ἐπιστολὴν πρὸς Γ. Ἀμιορ. γνωρίζω καὶ ἐκ φωτοτυπίας τοῦ κώδικος καὶ ἐξ ἀντιγράφου τῆς ἐκδόσεως, εὐγενῶς παρασκευασθέντος μοι ὑπὸ τοῦ συναδέλφου κ. Μ. Ἰ. Μανούσακα.

Τέλος σημειῶ βιβλιογραφικῶς σημαντικὴν ἐπιστολὴν τοῦ Σχολαρίου περὶ Γ. Ἀμιορ. (1449-50) ἐπ' εὐκαιρίᾳ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἀποστολῆς του ὡς πρέσβεως· ὁ Γ. Ἀμιορ. ἐγένετο κομιστὴς δώρου τοῦ αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος, πρὸς τὸν, λαϊκὸν ἔτι, Σχολάριον, ὅστις διὰ τῆς ἐπιστολῆς εὐχαριστεῖ τὸν δωρητὴν βασιλέα: Œuvres complètes de Gennade Scholarios. Tome IV, Paris 1935, σσ. 453-4: Ἐπιστολὴ XXVIII: Γεώργιος Σχολάριος τῷ βασιλεῖ Τραπεζοῦντος.

Γ' ΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ ΤΩΝ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΩΝ

I. ΤΙΝΕΣ ΑΙ ΚΑΤΗΓΟΡΙΑΙ

Πολλὰ εἶναι αἱ κατὰ τοῦ Ἀμοιρούτζη αἰτιάσεις τῶν συγχρόνων καὶ μεταγενεστέρων του, αἵτινες συνοψίζονται ὡς ἑξῆς:

α') Ὅτι κατὰ μὲν τὴν ἐν Φλωρεντίᾳ Σύνοδον ὁμολόγησε τὸ filioque καὶ ὑπέκυψεν εἰς τὸν Πάπαν, ἐπανελθὼν δ' εἰς Ἀνατολὴν μετεστράφη εἰς ἀνθελωτικὸν καὶ ἔγραψεν ἐναντίον τῆς ψευδοῦς ἐνώσεως. Εἰς τοῦτο διέκρινον παλιμβουλίαν. β') Ὅτι, ἀποσταλεὶς ὑπὸ τοῦ αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος εἰς τὴν Δύσιν ὡς πρέσβυς, ἐπρόδωσε τὰ συμφέροντα τῆς Αὐτοκρατορίας εἰς τοὺς

Γενοάτας. γ') Ὅτι, χαριζόμενος εἰς τὸν πρωτεξάδελφόν του Μαχμούτ πασσάν, ἐδολιεύθη τὸν τελευταῖον αὐτοκράτορα Τραπεζοῦντος Δαυῖδ Κομνηνὸν καὶ παρέπεισεν αὐτὸν νὰ παραδώσῃ τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὸ κράτος του εἰς τὸν Σουλτάνον. Τοῦτο χαρακτηρίζεται ὡς προδοσία. δ') Ὅτι προσέφυγεν εἰς τὸν Πορθητὴν, τὸν ἐκολάκευσε διὰ στίχων, ὑπηρεσιῶν καὶ παραχωρήσεως τῶν υἱῶν του καὶ ἐπέτυχε τὴν εὐνοίαν του. ε') Ὅτι ἐν συνεχείᾳ ἐχρησιμοποίησε τὴν ἰσχύν του παρὰ τῷ Πορθητῇ, διὰ νὰ πιέσῃ τὴν Μεγάλην Ἐκκλησίαν, ὅπως τῷ παράσχη ἄδειαν παρανόμου γάμου, ζώσης ἔτι τῆς νομίμου συζύγου του. ς') Ὅτι παρέδωκεν ἐπιστολὴν τῆς Κομνηνῆς, συζύγου τοῦ Οὐζοῦν Χασάν εἰς τὸν Πορθητὴν, προκαλέσας οὕτω τὸν θάνατον τοῦ αἰχμαλώτου αὐτοκράτορος Δαυῖδ καὶ τῆς οἰκογενείας του καὶ ζ') Ὅτι τέλος ἐξισλαμίσθη καὶ ὁ ἴδιος, ἀκολουθήσας κατὰ τοῦτο τὰ τέκνα του.

Ἡ διαπραγματεύσεις τῶν ἀνωτέρω αἰτιάσεων θ' ἀπῆλθε ἰδίαν συγγραφὴν περὶ τῆς ζωῆς τοῦ Ἀμιρούτζη, διὰ τὴν ὁποίαν δὲν ὑπάρχει ἐνταῦθα ὁ ἀπαιτούμενος χώρος. Ὡς ἐκ τούτου ἐξέλεξα τὴν τελευταίαν κατηγορίαν, τὴν κορωνίδα τῶν λοιπῶν, διὰ νὰ ἐξετάσω τὴν προέλευσιν καὶ τὸ βάσιμον αὐτῆς. Ἐκ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν συνεξετάζονται ὅσαι σχέσιν ἔχουν πρὸς τὴν κατὰ τοῦ Ἀμιρούτζη διαβολὴν καὶ ἐξηγεῖται ἐν τέλει ἡ ὅλη στάσις τοῦ φιλοσόφου ἐν συναρτήσει πρὸς τοὺς καιροὺς καὶ τὴν κατὰπτωσιν τῆς πίστεως παρὰ τοῖς λογίοις τῆς ἐποχῆς.

II. Η ΠΑΡΑΔΟΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Πρὸ ὀγδοήκοντα ἐτῶν ὁ Κ. Σάβας γράφων περὶ τοῦ Ἀμιρούτζη, ἐπιπολαίως πως, τὸ ἔτος τοῦ θανάτου τοῦ ὁποίου ἔβηκε τῷ 1475, ἐσημείωσε τὰ ἑξῆς: «καὶ ὁμολογήσας μετὰ τῶν τέκνων τὸν μωαμεθανισμόν, ὡς ἀντάλλαγμα τῆς ἑξωμοσίας, ἐτιμήθη μεγάλως ὑπὸ τοῦ Σουλτάνου»¹.

Καὶ ὁ Ἀθ. Παπαδόπουλος Κεραμεὺς τῷ 1884 ἔγραφεν ὅτι ὁ Ἀμιρούτζης, ἀλούσης τῆς Τραπεζοῦντος, «μετὰ διετῆ χρόνου διατριβὴν μεταβάλλει σὺν ἀπάσῃ τῇ οἰκογενείᾳ τὸ ἑαυτοῦ θρησκείμα»².

Καὶ ὁ Κρουμπάχερ δ' ἐσημείωσεν: «ἐξισλαμίσθεις μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος (1461)»³.

Ἡ πληροφορία συναντᾶται καὶ εἰς νεωτέρους μελετητάς. Εἰς ἑξ' αὐτῶν λέγει: Ἡ ἱστορία ἀναφέρει ὅτι ἔγινε μετὰ τοῦ υἱοῦ του προδότης καὶ τῆς

¹ Νεοελλ. Φιλολογία σσ. 62 - 3.

² Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά σ. 19. Περιέλαβεν οὕτως ὁ Κεραμεὺς καὶ τὴν δυστυχῆ σύζυγον τοῦ φιλοσόφου εἰς τοὺς ὑποθετικῶς ἐξισλαμισθέντας!

³ Κ ρ ο υ μ π ά χ ε ρ - Σ ω τ η ρ ι ά δ ο υ : Ἱστορ. Βυζ. Λογοτ. Β' σ. 769.

θηρσκειάς του και τῆς πατρίδος του, ὡς εἶχε γίνει και τοῦ βασιλέως του»¹, ἕτερος δὲ περὶ ᾽Αμιρούτζη γράφει : «ἀργότερα ἐξιλαμίσθη δημοσίᾳ»².

Τέλος ὁ Σπ. Λάμπρος, ὁ και ἱκανὰ ἀνέκδοτα τοῦ ᾽Αμιρούτζη δημοσιεύσας, λέγει περὶ αὐτοῦ : «Ἐν ᾧ ἐπιστέλλων πρὸς τὸν Βησσαρίωνα γράφει ὅτι ὁ υἱὸς και μαστιζόμενος και αἰκιζόμενος ὑπὸ τοῦ δεσπότη ὅπως ἐξομῶση ἀποποιεῖται νὰ προδώσῃ τὴν πάτριον δόξαν, ἐτέρωθεν μανθάνομεν ὅτι οὐ μόνον ὁ υἱὸς ἐξώμοσεν, ἀλλὰ και αὐτὸς ὁ πατὴρ, ὅστις και ἀπέβη διώκτης τῶν ὁμογενῶν και ὁμοθρήσκων... Ὁ ᾽Αμιρούτζης ἠπάτα τοὺς πάντας»³.

Ἐξ ἄλλου ὁ Legrand ἀμφιβάλλει διὰ τὸν ἐξιλαμισμὸν, στηριζόμενος εἰς τὴν ἐπιστολὴν τοῦ Μιχαήλ ᾽Αποστόλη πρὸς τὸν Γ. ᾽Αμ.⁴, και ὁ ᾽Ανθιμος Παπαδόπουλος, διστάζων νὰ παραδεχθῇ τὸν ἐξιλαμισμὸν ἐκ τοῦ θρυλουμένου β' γάμου τοῦ Γ. ᾽Αμ., ἐπάγεται : «Ἡ πολιτικὴ και πατριαρχικὴ Ἱστορία Κωνσταντινουπόλεως λέγει ὅτι οὗτος εἰσελθὼν εἰς τὸ σεράγιον ἐγενεν ἀγαρηνός, ἀλλ' ἐκ τῆς ὅλης περὶ αὐτοῦ ἀφηγήσεως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸν γάμον του μετὰ τῆς χήρας τοῦ Δουκὸς τῶν ᾽Αθηνῶν, φαίνεται ὅτι ἦτο Χριστιανός»⁵.

Κατὰ ταῦτα τὸ πρόβλημα τῆς ἐξωμοσίας ἔχει τεθῆ. ᾽Απομένει νὰ ἐρευνηθῇ πῶς προέκυψε τὸ ζήτημα και ἂν ἀληθεύῃ και εἰς ποίας ἱστορικὰς πηγὰς δύναται νὰ στηριχθῇ ἢ πιθανὴ αὕτη ἐξωμοσία ἢ ἡ ἀναίρεσίς της.

III. Ο ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΟΣ

Ὁ ἀμέσως πρὸ τοῦ Σάθα ἐγγύτερος πληροφοροητής, ὁ ὁποῖος, δυστυχῶς διὰ τὸν ᾽Αμ., ἔσχε και τὴν μεγαλυτέραν δυνατὴν δι' ἐπανελημμένων ἐκδόσεων διάδοσιν, εἶναι ἡ Χρονογραφία τοῦ ΨευδοΔωροθέου, βιβλίον μέγα, ἀντιφατικὸν και σπουδαῖον, κατὰ τοῦτο δ' ἀξιόλογον ὅτι εἰς δημοθέστερον ὕφος καθίστα προσιτὰ πάμπολλα τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν ἱστορίας και τῆς ἱστορίας τῆς ᾽Ανατολῆς γεγονότα εἰς τὸν ὑπόδουλον και ἐλπίζοντα Ἑλληνισμὸν.

Ἐκ τοῦ Χρονογράφου τούτου μεταφέρω τὰ τμήματα ἐκεῖνα τὰ περιέχοντα τὰς κατὰ τοῦ Γ. ᾽Αμ. κατηγορίας, ἀναμείκτους με πληροφορίας περὶ αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Τραπεζοῦντος κ.ἐξ. (1461).

¹ Βουτιεριδου : Ἱστορία τῆς Νεοελλ. Λογοτεχνίας σ. 219.

² Ἀχ. Κύρου : Βησσαρίων ὁ Ἑλλήν Β' σ. 94.

³ Σπ. Λάμπρος : Ἐν ΔΙΕΕΕ, 2, 1885, σ. 276. Ὁ Hody : De Graecis illustribus, 1742 σ. 177, ὀρμηθεὶς ἐκ τῆς Πτοχ. Ἱστορίας τῆς ἐν Turcograecia ὠμίλησεν περὶ ἐξιλαμισμοῦ τοῦ Γ. ᾽Αμ.

⁴ Legrand : BH de XV et XVI s. τόμος III, 1903, σ. 198.

⁵ ΜΕΕ 4, 1928, σ. 280β, Πρβλ. 280α «Ἄλλ' οὔτε και ὅτι ἐξώμοσεν ὁ ἴδιος εἶναι βέβαιον».

«Τὸν δὲ βασιλέα κύρ Δαυῖδ καὶ ὅλους τοὺς ἄρχοντας τοὺς ἔβαλεν εἰς κάρabia καὶ τοὺς ἔφερεν εἰς τὴν Πόλιν. Τὸν Καζαβίτην μὲ ὅλην του τὴν γεναίαν, τὸν μέγα μεσάζοντα Ἀλταμούριον, τὸν φιλόσοφον Ἀμιρούτζην τὸν πρωτοβεστιάριον. Τοῦτος ἦτον ἔγγονος τοῦ Ἰάγαρη ἀπὸ τὴν μίαν του θυγατέρα, ἀπὸ τὴν ἄλλην ἦτον ἔγγονός του ὁ Μαχμουτ πασιᾶς καὶ ἦτον εἰς Σερβίαν ὑπανδρευμένος· καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος καὶ ὁ Μαχμουτ πασιᾶς ἦσαν πρῶτοι ἐξάδελφοι. Καὶ τοῦτος ὁ πρωτοβεστιάριος ἦτον ἐπίβουλος τοῦ κύρ Δαυῖδ καὶ αὐτὸς ἔκαμε καὶ τὸν Σουλτᾶνον καὶ ἦλθε κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος καὶ ἔκαμε τὸν κύρ Δαυῖδ καὶ ἐπροσκύνησε. Καὶ ὁ κύρ Δαυῖδ ἦτον ἄνθρωπος ὠμός, ἀνανδρος, ἀνάξιος τοῦ ὀνόματος. Καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος ἐτιμήθη μεγάλως ὡσάν ἐπῆραν τὴν Τραπεζοῦντα ἀπὸ τὸν αὐθέντην καὶ ἀπὸ τὸν ἐξάδελφόν του. Ἦτο δὲ πεπονηρευμένος, εὔμορφος, ἐπιτήδειος, ὑψηλός, εἰς τὸ δοξάρι θαναμαστός.

Ἐὸ δὲ Σουλτᾶνος ἔβαλε τὰ παιδιά τοῦ Ἀμιρούτζη εἰς τὸ Σεράγιον καὶ αὐτὸν ἔκαμε Τοῦρκον. Ἐδωκε γοῦν ὁ Σουλτᾶνος τοῦ κύρ Δαυῖδ χώρας διὰ ζωοτροφίαν, πλὴν τὴν θυγατέρα του δὲν τὴν ἐπῆρεν, ἀμὲ ἔδωκε τὴν γυναῖκα τοῦ διδασκάλου του καὶ πολλὰ ἐπάσχισε νὰ τὴν κάμη Τούρκισσαν, ἀμὲ δὲν ἠδυνήθη· ὕστερον ἐχωρίσθη τὴν καὶ ἔδωκε τῆς ὁ Σουλτᾶνος ἀνάπαυσιν. Ὑστερον ἔκαμεν ὁ Σουλτᾶνος μὲ τὸν Οὐζοῦν Χασάνην μάχην καὶ ὅταν ἐκίνησε νὰ ὑπάγῃ κατ' αὐτοῦ ἀπεκεφάλισε τοῦ κύρ Δαυῖδ τὸν πενθερόν του [τοῦ Χασάν] καὶ δὲν ἐγνώρισε κανεὶς τίς ἢ αἰτία.

Ἐὸμος ὁ ρηθῆεις πρωτοβεστιάριος τῆς Τραπεζοῦντος εἶχε γυναῖκα νόμιμον καὶ παιδιά μετ' αὐτῆς. Καὶ ὅταν ἐπῆρε τὴν Ἀθήναν ὁ Σουλτᾶνος ἔκοψε τὸν Ἀφέντην [τῆς], τὴν δὲ γυναῖκα του καὶ τὰ παιδιά ἤφερεν εἰς τὴν Πόλιν καὶ ἦτον πολλὰ ὄμορφη, θυγατέρα Δημητρίου τοῦ Ἀσάν. Καὶ ὁ πρωτοβεστιάριος ἠγάπησέ τὴν πολλὰ καὶ ἐζήτει τὴν διὰ γυναῖκα καὶ ἐπαρακάλει τὸν Πατριάρχην πολλὰ νὰ τοῦ συγχωρήσῃ, ὁ ἄσυνείδητος, νὰ τὴν πάρῃ. Δὲν ἠθέλησε γοῦν ὁ Πατριάρχης καὶ αὐτὸς τὸ εἶπε τοῦ [Μαχμουτ] πασιᾶ καὶ ἔκραξε τὸν Πατριάρχην καὶ τὸν μέγαν ἐκκλησιάρχην, ἄνδρα σοφώτατον καὶ νομιμάριον καὶ ἐπαρακάλεσέ τους διὰ τὸν ἐξάδελφόν του τὸν πρωτοβεστιάριον· καὶ αὐτοὶ δὲν ἠθέλησαν. Καὶ ὁ πασιᾶς τὸ εἶπε τοῦ Ἀφέντη [Μωάμεθ Β'] καὶ κόπτει τὰ γένηια τοῦ Πατριάρχου καὶ σχίζει τὴν μύτην τοῦ Ἐκκλησιάρχου. Ἐὸ δὲ μιὰρος πρωτοβεστιάριος ἐπῆρε τὴν καὶ ἐμοίχευέ τὴν. Πλὴν ἢ θεία δίκη ἔκαμε τὴν κρίσιν. Καὶ ἔπαιξε τὸ ταβλί μίαν ἡμέραν καὶ ἀπλώνει νὰ πάρῃ τὸ ζάρι καὶ ἐκεῖ ἀπέθανε καὶ ὑπῆγεν εἰς τὴν γένναν τοῦ πυρός. Ἐὸ δὲ πατριάρχης ἐξεβλήθη καὶ ἐγένεν ὁ κύρ Μᾶρκος ὁ Ευλοκαράβης [1466]»¹.

¹Βιβλίον Ἱστορικόν... Ἐνετίησι 1786 σσ. 422 - 23.

IV. ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΗ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΙΑ

Κατὰ τὸ τμήμα τοῦτο τὸ ἐνδιαφέρον ἡμᾶς, ὁ Χρονογράφος ἀντλεῖ ἀπὸ τὸ γνωστὸν ὡς *Χρονικὸν τοῦ 1570*¹, παραδεδομένον μέχρις ἡμῶν κατὰ διαφορούσας ἀλλήλων μορφάς. Βέβαιον φαίνεται ὅτι οἱ συντάκται τῆς πρὸς τὸν Μ. Crusium ἀποσταλείσης διμύρφου, πλὴν συμπιπτούσης εἰς πολλά, *Πολιτικῆς καὶ Πατριαρχικῆς Ἱστορίας*, ἐχρησιμοποίησαν χρονικὰς ἀναγραφάς, ὧν ἡ κυριωτέρα καὶ κοινὴ διήγησις ἐγράφη ἱκανὰς δεκαετηρίδας παλαιότερον, καὶ οὐχὶ μετὰ τὸ 1514². Ἀσφαλέστερον φαίνεται σήμερον ὅτι ὁ ἄλλως λόγιος³ μητροπολίτης Μονεμβασίας Ἱεροθέος⁴ προσέθηκε τινα εἰς ὅσα προηγουμένως εἶχεν ἄλλος γράφει εἰς τὴν *Ἐκθεσιν Χρονικὴν*⁵ καὶ ὡς ἐκ τούτου ὁ με-

¹ Πρβλ. Th. Preger: Die Chronik vom Jahre 1570. «Dorotheos» vom Monembasia und Manuel Malaxos. Ἐν ΒΖ, 11, 1902, σσ. 4-15. Χρ. Παπαδόπουλου: Περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐκκλησιαστικῆς Χρονογραφίας τοῦ 1570 αἰῶνος, ἐν περ. Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος 9, 1912, σσ. 410-54. Τελευταῖος ἐπραγματεύθη τὸ θέμα ὁ D. Russo: Cronica dela 1570. Turcogræcia lui Crusius. Crongrafele lui Dorotei ἐν Studii Istorice Greco-Române, Βουκουρέστιον 1939 τόμῳ Α' σσ. 53-86. Τὰ κατὰ τὰς ἐκδόσεις τοῦ ψευδοΔωροθέου πραγματεύεται ὁ Λάμπρος, ἐν ΝΕ, 16, 1922, σσ. 137-90. Βιβλιογραφίαν περὶ τῆς Ἐκθέσεως Χρονικῆς καὶ σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸν Χρονογράφον τοῦ Δωροθέου συνεκέντησεν ὁ Κ. Ἀμαντος ἐν περ. Ἑλληνικά 1, 1928, σσ. 45-47 σημ. Πρβλ. τοῦ αὐτοῦ Κ. Ἀμάντου: Τρεῖς κώδικες τοῦ Χρονογράφου περ. Ἑλληνικά 1, 1928, σσ. 45-70 καὶ Gyula Moravcsik: Ἄγνωστος κώδιξ τῆς Ἐκθέσεως, περ. Ἑλληνικά 2, 1929, σσ. 119-23.—Κρητικὸς κώδιξ τοῦ χρονογράφου περιέχον τοπικοῦ ἐνδιαφέροντος προσθήκας καὶ τὴν ἱστορίαν τῆς Ρωσίας, περιεγραφή ὑπὸ τοῦ Νικ. Ἰω. Παπαδάκη: Βιβλιοκρισία παλαιοῦ χειρογράφου βιβλίου ἐν Περ. Δελτίῳ ΚΦΣ ἐν Χανίοις 1928, Α' σσ. 86-96.

² Ἐσχάτως ὁ R. Loenertz: Autour du Chronicon Majus attribué à Georges Phrantzès, ἐν Miscellanea Giovanni Mercati III, 1946, σσ. 273-311, ἐξήτασε τὴν σχέσιν τοῦ ΨευδοΦραντζῆ πρὸς τὴν Χρονογραφίαν τοῦ ΨευδοΔωροθέου (σσ. 296-301 τῆς ἀνωτ. μελέτης του) καταλήξας ὅτι τὸ τμήμα τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ γεγονότα 1391-1514 τὸ ἀντιστοιχοῦν πρὸς τὴν Πολιτικὴν Ἱστορίαν (1391-1578) πράγματι «est une recension abrégée en grec littéraire». Ἀντιθέτως ἀπὸ τῆς ἐκστρατείας Σελίμ τοῦ Α' εἰς τὴν Περσίαν (1514) ἡ Χρονογραφία τοῦ ΨευδοΔωροθέου καὶ ἡ Πολιτικὴ Ἱστορία διαφέρουν παρ' ὅλον ὅτι διηγοῦνται τὰ αὐτά.

³ Περὶ αὐτογράφων τοῦ Ἱεροθέου πρβλ. Preger: Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 11. Ἀλληλογραφίαν του μετὰ τοῦ Κυρίλλου τοῦ Λουκάρεως περιλαμβάνει ὁ κώδιξ 420 τοῦ μετοχ. τοῦ Παναγ. Τάφου Κωνσταντινουπόλεως. Ἐξ ἄλλου Πορφύριος, ὁ κατοπὶν μητρ. Νικαίας, ὑποδιάκονος ἔτι διατελῶν ἐν Μόσχᾳ τῷ 1597 ἀντέγραψεν ἰδιοχείρως τοῦ Ἱεροθέου Μονεμβασίας «Συναγωγὴν ἐν πεζῇ φράσει περὶ τῆς ἀμωμήτου πίστεως τῶν Χριστιανῶν». Πρβλ. Σπ. Λάμπρου: Κατάλογος I, σ. 184 (= Μ. Ἐσφιγμένου 2128, 5).

⁴ Οὗτος ἐξελέγη μὲν Μονεμβασίας μετὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1578, ἀπέθανε δὲ (;) πρὸ τοῦ Μαΐου τοῦ 1593. Χρ. Παπαδόπουλος: Ἐκκλ. Φάρος 9, 1912, σσ. 428-9, 430-36. Russo: Ἐνθ' ἀνωτ.

⁵ Ἐξεδόθη ὑπὸ Κ. Σάθα: Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη Ζ', 1894, σσ. 557-610.

ταγενέστερος συμπληρῆτης καὶ ἐκλαϊκευτῆς ἐχρησιμοποίησε τὸ ὄνομά του διαστρέψας εἰς Λωρόθρον¹. Ὅπωςδὴποτε δὲν δέχονται πλέον τὸν Μανουὴλ Μαλαξὸν—ὄντα ἀπλοῦν ἀντιγραφέα καὶ διασκευαστὴν τοῦ γλωσσικοῦ ὕφους—ὡς συγγραφέα τῆς Πατριαρχικῆς Ἱστορίας καὶ τῆς Χρονογραφίας, ὡς ἄλλοτε². Ἐπειδὴ δ' ὅμως τὰ εἰς τὸν Γ. Ἀμ. ἀφορῶντα γεγονότα εἶναι πάντα παλαιότερα τοῦ 1514, παραδίδονται δὲ ὑφ' ὅλων τῶν μορφῶν τῆς Χρονογραφίας, δὲν νομίζομεν ὅτι ὀφείλονται εἰς τὸν κάλαμον τοῦ Ἱεροθέου, τοῦ Μαλαξοῦ, τοῦ Θ. Ζυγομαλά ἢ τοῦ συμπληροῦ τοῦ Χρονογράφου, ὄντα παλαιότερα. Τὸν λόγον θὰ εὔρη ἐν τῇ περαιτέρω ἀναπτύξει ὁ ἀναγνώστης μου.

Ἐξ ἄλλου πρέπει ἀπὸ τοῦδε νὰ ἀποκλεισθῇ ἡ ὑπὸ πολιτικοῦ τινος ἱστοριογράφου συγχρόνου τοῦ Γ. Ἀμ. παράδοσις τῶν κατ' αὐτόν. Οὐ μόνον Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος, ὡς ἤδη ἐσημειώθη ἐν τῇ Βιβλιογραφίᾳ, σιγᾷ ἀλλὰ καὶ ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης, καὶ ὁ Γ. Φραντζῆς (Μικρὸν Χρονικόν). Ὁ δὲ ΦευδοΦραντζῆς οὐδένα λόγον καταφορᾶς εἶχεν εἰς ὑπόθεσιν ἄσχετον πρὸς τὰ Πελοποννησιακὰ πράγματα. Ἐξ ὑπαρχῆς λοιπὸν πρέπει νὰ στραφῇ ἡ προσοχὴ ἡμῶν πρὸς τὴν *ἐκκλησιαστικὴν Χρονογραφίαν*, ὡς πηγὴν τῶν περὶ Γ. Ἀμ. πληροφοριῶν. Ἡ Ἐκκλησία εἶναι ἡ θιγομένη, οὐ μόνον ἐκ τοῦ ἐξισλαμισμού (καὶ ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ βία κατέστησαν τὸ φαινόμενον κοινὸν καί, βδελυκτὸν ὡς ἦτο, ἀσήμαντον διὰ τὴν ἐποχὴν) ἀλλὰ κυρίως ἐκ τῆς κακοποιήσεως τῶν ἐπὶ κεφαλῆς αὐτῆς κληρικῶν, αἰτία τοῦ Γ. Ἀμ. Ἡ Πατριαρχικὴ Ἱστορία ἐδημοσιεύθη τῷ 1584, εἰς τὸ β' βιβλίον τῆς ὑπὸ τοῦ Κρουσίου ἐκδοθείσης Τουρκογραφικῆς³, ἐπιγράφεται δ' οὕτω :

«Περὶ τῶν Πατριαρχῶν ὁποῦ ἐπατριαρχευσαν ἐν τῇ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ταύτης τῆς Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὸ λαβεῖν ταύτην Σουλτὰν Μεχμέτης. Καὶ τίνα γεγονόσιν ἐν τῷ ἐκάστῳ καιρῷ. Καὶ ποῖον [= τίς] τὸ λεγόμενον πεσκέσιον καὶ τὸ χαράτζιον πρῶτον αὐτῷ δέδωκε καὶ τίς τὴν αὔξησιν, ἣτις ὑπάρχει ἕως τοῦ νῦν, ἐποιήσατο. Καὶ ἐν ποίῳ Σουλτάνου καιρῷ ταῦτα γεγονόσιν. Ἄτινα ἐμετεγλωττίσθησαν εἰς κοινὴν φράσιν παρ' ἐμοῦ Μανουὴλ Μαλαξοῦ πελοποννησιακοῦ κυρῷ Μαρτίνῳ τῷ Κρουσίῳ μηνὶ Ἀπριλίῳ ἐν ἔτει ,αφοῦζ'».

Εἰς δὲ τὸ πρῶτον βιβλίον τῆς αὐτῆς συγγραφῆς εὐρίσκεται καὶ ἡ «Πολιτικὴ Ἱστορία»⁴ πολλὰ τῆς πατριαρχικῆς ἐπαναλαμβάνουσα ἀμφοτέρων,

¹ Πρβλ. Preger : Ἐνθ' ἄνωγ., Χ. Παπαδόπουλον : Ἐνθ' ἄνωγ.

² Τὸν Μαλαξὸν ὡς συγγραφέα ἐδέχθη ὁ Χρ. Παπαδόπουλος : Ἐνθ' ἄνωγ., καί, τοῦτῳ ἐπόμενος, ὁ L. Petit : Malaxos Manuel ἐν Dict. de Th. Catholique IX, 1927, σσ. 1764-5.

³ Turcograeciae liber secundus : Hist. Patr... continens. Basileæ 1584, σσ. 105-84 (αἱ σημειώσεις 185-212).

⁴ Αὐτόθι liber primus : Ἱστορία Πολιτικὴ σσ. 1-43.

δ' ὡς ἤδη ἐλέχθη, ἡ λογιοτέρα μορφή εὔρηται εἰς τὴν «Ἐκθεσιν Χρονικὴν». Ὅτι τώρα ἡ «Ἐκθεσις Χρονικὴ» δὲν εἶναι τοῦ αὐτοῦ συγγραφέως ἔργον, ἀλλὰ συρραφή ὑπὸ διαφόρων ἐκκλησιαστικῶν ἀπομνημονεύσεων, εἶναι πρόδηλον. Τὰ μὲν πρὸ τῆς ἀλώσεως ἄλλοθι ἐπληροφορήθησαν οἱ γράψαντες μετ' αὐτήν. Ἄλλος ἔγραψε τὰ τῶν πρώτων πατριαρχῶν καὶ ἄλλοι συνεπλήρωσαν τὰ κατὰ τὸν 16. αἰῶνα. Ὅτι δὲ καὶ οἱ παλαιότεροι καὶ ἐπισημότεροι χρονογράφοι ἢ παρελάμβανον τῶν προκατόχων τῶν τὰς συγγραφὰς αὐτουσίας καὶ δὲν ἐμνημόνευον τούτου, ἢ ἀωνύμως ἔγραφον, εἶναι κοινὸς τόπος.

Ὁ σκοπὸς ἡμῶν δὲν εἶναι βέβαια ἡ ἀνάπτυξις τῶν σχετικῶν προβλημάτων διὰ τῶν συλλογισμῶν αὐτῶν. Νομίζομεν ὅμως ὅτι οἱ συλλογισμοὶ οὗτοι ἀρκοῦν ν' ἀποκλείσουν παρεμβολὰς τρίτων εἰς τὰς περὶ τοῦ Γ. Ἀμ. πληροφορίας. Εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικὸς κύκλους δφείλονται τὰ χρονογραφικῶς περὶ αὐτοῦ παραδοθέντα.

Ἐπολείπεται νῦν ν' ἀντιπαραβάλωμεν τὰ κείμενα τῆς Ἐκθέσεως Χρονικῆς πρὸς τὰ τῆς Πολιτικῆς καὶ Πατριαρχικῆς Ἱστορίας. Τοῦ λοιποῦ ὁ ΨευδοΔωρόθεος πρέπει ν' ἀποκλεισθῆ ὡς πηγὴ τῆς περὶ τὸν Γ. Ἀμ. εἰδησεογραφίας καὶ πρέπει ν' ἀνατρέχωμεν εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Χρονογράφου τούτου.

Ἐκθεσις Χρονικὴ
(Σάθας MB 7,578-80)

Ἐν δὲ τῇ πατριαρχείᾳ τοῦ Ἰωάσαφ [1464-66] ἐπορεύθη ὁ αὐθέντης ὁ σουλτάν Μεχμέτης κατὰ τῆς Τραπεζούντας μετὰ δυνάμεως πλείστης ἔκ τε γῆς καὶ θαλάττης πλήθους ἀναριθμήτου. Βασιλεύων γὰρ ἦν ὁ κύρις Δαυὶδ ὀρμώμενος ἔκ τοῦ γένους τῶν Κομνηνῶν. Ὡς γὰρ τὴν ἀθρόαν ἔλευσιν εἶδε καὶ τὸ πλήθος τοῦ τοιούτου λαοῦ, οὐκ ἔχων τι διαπραῖασθαι καὶ ἄκων προσεκύνησε...

Ἐζήτησε δὲ ὁ ταλαίπωρος βασιλεύς, ὅπως δώσῃ αὐτῷ τόπον εἰς διατροφὴν καὶ τοῖς οὔσι μετ' αὐτοῦ, ἔστερξε δὲ καὶ αὐτὸ καὶ ἀπέστειλε τὰς κλεῖς τοῦ κάστρου πρὸς αὐτόν. Ἐκυρίευσεν δὲ τὸσαύτην ἐπαρχίαν ἀπονητὶ χωρὶς πολέμου τινὸς ἀπὸ Ἀμισούντος ἐπὶ τῶν ὀρίων τῆς Ἰβηρίας κάστρον καὶ χωρῶν...

Πολιτικὴ Ἱστορία
(Turcogræcia I σσ. 20-22):

Ἐν δὲ τῇ πατριαρχείᾳ τοῦ Ἰωάσαφ ἐπορεύθη ὁ σουλτάνος Μεχμέτης κατὰ τῆς Τραπεζοῦντος μετὰ δυνάμεως πλείστης, ἔκ τε γῆς καὶ θαλάσσης, πλήθους ἀναριθμήτου.

Τὸν βασιλέα δὲ καὶ πάντας τοὺς ἄρχοντας ἀναβιβάσας ἐν πλοίοις ἔφε-
 ρεν ἐν Κωνσταντινουπόλει, τὸν τε
 Καβαζίτην καὶ πᾶσαν τὴν γενεὰν αὐ-
 τοῦ, τὸν μέγαν μεσάζοντα τὸν Ἄλτα-
 μούριον, τὸν φιλόσοφον Ἀμυρού-
 τζην τὸν πρωτοβεστιάριον.

Οὗτος γὰρ ὁ πρωτοβεστιάριος ὑ-
 πῆρχεν ἕγγονος τοῦ Ἰάγαρη, ὁμοίως
 καὶ ὁ Μαχμούτ πασᾶς ἐκ τῆς ἄλλης
 θυγατρὸς τοῦ Ἰάγαρη τῆς οὐσης ἐν
 τῇ Σερβίᾳ· ὑπῆρχον οὖν πρωτεξάδελ-
 φοι. Καὶ μετὰ δόλου καὶ ἀπάτης αὐ-
 τοῦ τοῦ πρωτοβεστιαρίου ἐπορεύθη ὁ
 αὐθέντης ἐν τῇ Τραπεζούντᾳ, αὐτὸς
 γὰρ ἔπεισε καὶ τὸν ταλαίπωρον βασι-
 λέα καὶ προσεκύνησεν. Ἦν γὰρ ὁ
 βασιλεὺς οὗτος νωθρὸς καὶ ἀνανδρος
 καὶ οὐχ ἱκανὸς εἰς βασιλείαν. Εὗρε
 γὰρ ὁ πρωτοβεστιάριος τιμὴν ὅτι καὶ
 πλείστην ἐκ τε τοῦ αὐθέντος καὶ τοῦ
 μπασιᾶ. Ἦν γὰρ ὄραϊος καὶ ἀνδρεῖος
 ἔν τε μεγέθει σώματος καὶ ἐπιτηδειό-
 τητι· τοξευτὴς γὰρ ἦν ὡς οὐδεὶς ἄλ-
 λος ἐκ τοῦ αὐθεντικοῦ φουσσάτου.
 Τοὺς γὰρ υἱοὺς τοῦ Ἀμυρούτζη ἔ-
 βαλεν ἐν τῷ σεραγίῳ, τὸν δὲ Ἀμυ-
 ρούτζην ὕστερον ἐποίησεν αὐτὸν Ἰ-
 σμαηλίτην. Τὸν βασιλέα δὲ [Δαυῖδ]
 δέδωκεν αὐτῷ χώρας εἰς διατροφήν
 πλησίον Σερρών. Τὴν δὲ θυγατέρα
 αὐτοῦ ἦν ὑπέσχετο λαβεῖν εἰς γυναῖ-
 κα οὐκ ἔλαβεν αὐτήν, ἀλλ' ἔδωκεν αὐ-
 τὴν πρὸς τὸν χότζαν αὐτοῦ καὶ πολλὰ
 μοχθήσας ἐκβαλεῖν ἐκ τῆς πίστεως τοῦ
 Χριστοῦ οὐκ ἠδυνήθη ἐλκῦσαι αὐτήν·
 ὁμως ἀπέλυσεν αὐτήν, εἶχε γὰρ σιτη-
 ρέσιον μέχρι τέλους ζωῆς αὐτῆς.

Ὑστερον δὲ γενομένης μάχης μετὰ
 τοῦ Οὐζοῦν Χασάνη, μᾶλλον πορευ-

Τὸν βασιλέα δὲ Τραπεζοῦντος καὶ
 πάντας τοὺς ἄρχοντας ἐμβιβάσας ἐν
 πλοίοις ἤνεγκεν εἰς τὴν Κωνσταντίνου.
 Τὸν Καβαζίτην καὶ πᾶσαν τὴν γενεὰν
 αὐτοῦ, τὸν μέγαν μεσάζοντα, τὸν
 πρωτοβεστιάριον, τὸν ἕγγονον τοῦ
 Ἰάγαρη : ὅς διὰ δόλου ταῦτα ἐποίη-
 σεν. Ὑπῆρχε δὲ καὶ ὁ ἐκεῖ ἄρχων ἀρ-
 χῆς ἀνάξιος. Εὗρε δὲ ὡς ἐπίβουλος ὁ
 πρωτοβεστιάριος τιμὴν πολλὴν ἐκ τῶν
 τῆς Ἄγαρ καὶ τοῦ πασιᾶ. Ἦν καὶ
 ὄραϊος κάλλει σώματος καὶ τὸ το-
 ξεύειν εἰδὼς ἄριστα, ὡς οὐδεὶς ἐκ τῶν
 τῆς Ἄγαρ, τοὺς υἱοὺς δὲ τοῦ Ἀμι-
 ρούτζη εἰς τὸ σαράγιον ἐμβαλόντες,
 τοῦτον ἀγαρηνὸν ἐποίησαν.

θῆναι κατ' αὐτοῦ, ἀποστείλας ἀπέκτεινε τὸν ταλαίπωρον βασιλέα. Οὐ γὰρ οὔδαμεν τίς ἡ αἰτία.

Ἐν δὲ τοῖς καιροῖς ἐκεῖνοις ἐξεβλήθη ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ Ἰωάσαφ, ἀπέκοψε γὰρ ὁ Αὐθέντης τὴν αὐτοῦ πολιάν, τὸν δὲ μέγαν ἐκκλησιάρχην ἔσχισεν ἐκ τῶν δύο μερῶν τὴν ρῖνα αὐτοῦ ἕνεκα τοῦ πρωτοβεστιαρίου. Οὗτος γὰρ ἔσχε γυναῖκα νόμιμον ἔχων καὶ παῖδας μετ' αὐτῆς. Ὁ γὰρ αὐθέντης πορευθεὶς πρὸ καιροῦ ἔλαβε τὴν Ἀθήναν [1456]. Τὸν γὰρ τῆς Ἀθήνας ἄρχοντα ἀποκτείνας, τὴν γυναῖκα καὶ παῖδας ἔφερον ἐν Ἀδριανουπόλει· ἡ γὰρ γυνὴ ἦν θυγάτηρ Δημητρίου τοῦ Ἀσάν. Ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ πρωτοβεστιαριὸς ἐτρόγη τῷ αὐτῆς ἔρωτι καὶ ἤθελε λαβεῖν αὐτὴν ὡς γυναῖκα. Παρακάλει οὖν διὰ γραφῶν τὸν πατριάρχην ὅπως συγχωρήσας λάβῃ αὐτήν· ὡς δὲ οὐ κατένευσε ποιῆσαι αὐτό, φανερᾶς οὔσης μοιχοζευξίας, ὡς καὶ καταβώσης τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, ὠργίσθη ὁ μπασιᾶς τὸν τε πατριάρχην καὶ τὸν μέγαν ἐκκλησιάρχην ὡς οὐκ ἤκουσαν τὸν λόγον αὐτοῦ καὶ ἐποίησαν αὐτοὺς ὡς προείπομεν. Ἐλαβε γὰρ αὐτὴν παρὰ νόμως ὁ μοιχεύων. Ἡ γὰρ ἀδικία οὐκ εἴασεν αὐτὸν εἰς μακρόν. Ἐν μὲν οὖν τῶν ἡμερῶν μετὰ τῶν ἀρχόντων παίζων ζάρια ἀπλώσας τὴν χεῖρα τοῦ λαβεῖν καὶ ρίψας αὐτά, ἀπέψυξε καὶ ἄωρος ἐτελεύτησε, παραπεμφθεὶς τῷ αἰωνίῳ πυρὶ· ἀνήλθε δὲ εἰς τὸν θρόνον ὁ κύρις Μᾶρκος ὁ Ξυλοκαράβης.

Ἐν δὲ τοῖς καιροῖς ἐκεῖνοις ἐξεβλήθη ἐκ τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου ὁ Ἰωάσαφ, οὗ τὴν πολιάν ἀπέκοψεν ὁ αὐθέντης καὶ τὸν μέγαν ἐκκλησιάρχην ἐλύπησε σχίσας τὴν ρῖνα αὐτοῦ χάριν ὅτι οὐκ ἠθέλησαν δοῦναι ἄδειαν ἐκκλησιαστικὴν λαβεῖν τὸν πρωτοβεστιαριὸν γυναῖκα τὴν θυγατέρα Δημητρίου τοῦ Ἀσάν, τὴν γυναῖκα τοῦ ἄρχοντος Ἀθηνῶν, κάλλει νικῶσαν ἄλλας γυναῖκας, ὅτι ζῶσα ἦν ἡ νόμιμος αὐτοῦ γυνή, παρακαλουμένων καὶ ἀξιουμένων παρὰ τοῦ αὐθέντου τοῦτο ποιῆσαι καὶ δοῦναι ἄδειαν. Ὅτι οὐκ ἔδωσαν ἐπειδὴ ἔβόα ἡ ζῶσα γυνὴ καὶ ἦν παράνομον. Οὗτοι ἔπαθον ὡς εἵπομεν, ὁργῆ τοῦ βασιλέως καὶ μᾶλλον τοῦ πασία, φίλου ὄντος τοῦ πρωτοβεστιαρίου, τοῦ ἐπαναγκάζοντος δοθῆναι τὴν ἀδικὸν ἄδειαν. Ὅς καὶ ἀποτυχῶν, εὐλόγως δῆθεν παρανομεῖν, ἐμοίχευεν αὐτήν.

Ἀλλὰ ἡ θεία δίκη οὐκ εἴασεν αὐτὸν εἰς μακρόν. Ἐν γὰρ μὲν τῶν ἡμερῶν παίζων μετὰ τῶν ἄλλων ἀρχόντων καὶ κυβεύων, ἀπλώσας τὴν χεῖρα αὐτοῦ καὶ κυβέσας, ἄωρος καὶ κακῶς τελευτήσας καὶ παραπεμφθεὶς τῷ αἰωνίῳ πυρὶ.

V. ΣΥΝΑΓΟΜΕΝΑ ΕΚ ΤΩΝ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΩΝ

Μετὰ τὴν παράθεσιν τῶν ἀνωτέρω χρονολογικῶν εἰδήσεων, ὑπολείπεται ἡ ἀπαρίθμησις ἐν συνόλῳ τῶν ἐξ αὐτῶν πληροφοριῶν περὶ Γ. Ἀμ.

α') Ὁ Ἀμ. κατεῖχε τὸ ἀξίωμα τοῦ πρωτοβεστιαρίου τοῦ αυτοκράτορος Δαυῖδ, συνεβούλευσε δ' αὐτὸν νὰ παραδώσῃ τὴν πρωτεύουσαν καὶ τὸ κράτος εἰς τὸν ἐπιτεθέντα Μωάμεθ Β', ὁ ὁποῖος εἶχεν ὡς στρατηγὸν τὸν ἐξάδελφον τοῦ πρωτοβεστιαρίου Μαχμουὺ πασσάν. Ὁ χρονολόγος ἀποδίδει τοῦτο εἰς δόλον. β') Μετὰ τὴν ἄλωσιν τῆς Τραπεζοῦντος ὁ Γ. Ἀμ. συνεμερίσθη τὴν τύχην τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἀρχόντων καὶ ἤχθη εἰς Ἀδριανούπολιν, πρωτεύουσαν ἀκόμη τοῦ Ὄθωμ. κράτους. Ἐκεῖ ἐτιμήθη ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ καὶ τοῦ Μαχμουὺ πασσά. γ') Ὁ Γ. Ἀμ. ἦτο σωματικῶς ὠραῖος, ἀνδρεῖος, ὑψηλός, ἐπιτήδειος, ἄριστος τοξευτής. δ') Οἱ υἱοὶ τοῦ Γ. Ἀμ. ἐκλείσθησαν εἰς τὸ σεράγιον. Τὸν ἴδιον ὁ σουλτᾶνος ἐποίησεν ἰσμαηλίτην. ε') Ἀγνοεῖ ὁ χρονολόγος τὴν αἰτίαν δι' ἣν ἐξωλοθρεύθη ἡ οἰκογένεια τοῦ αυτοκράτορος Δαυῖδ ἐπικειμένου τοῦ πολέμου τοῦ Πορθητοῦ κατὰ τοῦ Οὐζοῦν Χασάν. ζ') Ἡ χήρα τοῦ ἄρχοντος τῶν Ἀθηνῶν, κόρη δὲ τοῦ Δημητρίου Ἀσάν, μετὰ τὴν ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ, καταλαβόντος τὰς Ἀθήνας (1456) θανάτωσιν τοῦ συζύγου της, ἤχθη εἰς Ἀδριανούπολιν μετὰ τῶν τέκνων της. Ἐκεῖ ἠράσθη αὐτῆς σφοδρῶς ὁ Γ. Ἀμ. καὶ ἀπεφάσισε νὰ τὴν ζητήσῃ εἰς γάμον, διαζευγνύων τὴν νόμιμον σύζυγόν του (ζῶσαν ἔτι καὶ καταβοῶσαν). Τοῦ πατριάρχου, συμβουλῆ τοῦ νομιμαρίου μεγάλου ἐκκλησιάρχου, ἀρνούμενου νὰ προβῆ εἰς μοιχοζευξίαν, ὁ Γ. Ἀμ. πιέζει τὴν ἐκκλησ. ἀρχὴν διὰ τοῦ ἐξαδέλφου του πασσά. Μὴ ὑποχωρούντων τῶν ἐκκλησιαστικῶν, ὁ μὲν Ἀμ. λαμβάνει παρὰ νόμως καὶ μοιχεύει τὴν χήραν, ὁ δὲ σουλτᾶνος διατάσσει τὴν ἔξωσιν ἀπὸ τοῦ θρόνου τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ καὶ τὴν τιμωρίαν (σχίσισμον ρινός) τοῦ μεγ. ἐκκλησιάρχου (κατόπιν πατριάρχου Μαξίμου) (1466). ι') Ὀλίγον χρόνον μετὰ ταῦτα ἐπέρχεται ἡ θεία Δίκη καὶ ὁ Γ. Ἀμ., ἐνῶ ἔπαιζε κύβους, ἀποθνήσκει ἐκ συγκοπῆς, προῶρος.

VI. ΑΝΑΙΡΕΣΙΣ ΤΩΝ ΚΑΤΗΓΟΡΙΩΝ

Ἰδωμεν τώρα ποίαν ἀξιοπιστίαν ἔχουν αἱ ὡς ἄνω διαπιστώσεις τῶν χρονολογῶν, ἰδίᾳ εἰς τὰ ἐνδιαφέροντα ἡμᾶς σημεῖα.

Ὁ χρονολόγος βλέπει δόλον εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς παραδόσεως τῆς Τραπεζοῦντος, ὅπου δὲν δύναται νὰ ἴδῃ *πολικὴν πράξιν σκοπιμότητος*. Οὐδεμία πηγὴ βοηθεῖ ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ὁ Δαυῖδ τῆς Τραπεζοῦντος ἠδύνατο ν' ἀντιστῆ ἐπιτυχῶς εἰς τὸν Πορθητὴν, ὅταν μάλιστα αὐτὸς ὁ γαμβρός

του Ούζουν Χασάν, άποτυχών νά τόν βοηθήση, συνεμάχησε πρὸς τὸν Σουλτάνον¹.

Ἡ Ἐπιτομή λέγει σχετικῶς, ὅτι ὁ Μωάμεθ «καὶ δὴ εἰς Τραπεζοῦντα ἀνελθὼν πέμπει τῷ βασιλεῖ Τραπεζοῦντος ἐκ τῶν δύο ἐλέσθαι τὸ κρεῖττον ἢ παραδοῦναι τὴν βασιλείαν τῷ τυράννῳ ἄνευ ζημίας αὐτοῦ τινος ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ θησαυρῶν, ἀργύρου, χρυσοῦ, χαλκοῦ καὶ παντοίου εἴδους ἄλλου, δούλων τε καὶ δουλίδων καὶ πάσης ἄλλης κινητῆς ὑποστάσεως, ἢ σὺν τῇ βασιλείᾳ καὶ ταῦτα πάντα καὶ τὴν ζωὴν ἀφαιρεθῆναι· ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ βασιλεύς... ἐξελθὼν πανοικεῖ προσεκύνησε...». Κατόπιν τούτου ἐστάλη «ἐν Κωνσταντινουπόλει σὺν ἰαῖς τριήρεσι παγγενὶ μὲ ἐτέρους θείους καὶ ἀνεπιούς αὐτοῦ καὶ σὺν τοῖς ἄρχουσι καὶ εὐγενέσι τοῦ παλατίου, φέρων ὁ καθείς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ ἄνευ τῶν ἀκινήτων...»². Καὶ ὁ καλῶς γνωρίζων τὰ τῆς ἐκστρατείας Κριτόβουλος, σιωπῶν περὶ τοῦ ρόλου τοῦ Γ. Ἄμ. ἀναφέρει τὰς ἀπειλὰς τοῦ Μαχμούτ πασσᾶ πρὸς τοὺς Τραπεζοῦντίους διὰ τῶν ἐπομένων: «Εἰ δὲ προκαλουμένου νῦν ἐπὶ ξυμβάσεις τοῦ μεγάλου βασιλέως παρακούσειαν, οὐκ ἐτι ἔξουσι τοῦ λοιποῦ πρὸς αὐτὸν ξυμβάσεών τε καὶ ξυνηκῶν ὅλως μεμνήσθαι, ἀπαξ ὀργῇ καὶ θυμῷ καταστάντος ἐς τὸ πολεμεῖν, ἀλλὰ κριθήσονται τὰ κατ' αὐτοὺς ὄπλοις μᾶλλον τε καὶ σιδήρῳ· καὶ ἀλόντες πολέμῳ ὑποστήσονται φόνον τε καὶ διαρπαγὴν καὶ δουλείαν καὶ ὅσα πολέμου καὶ ἀλώσεως πάθη»⁴. Οὐδεὶς πολιτικὸς σύμβουλος ἠδύνατατο νά συμβουλεύσῃ τὸν ἀβοήθητον Δαυῖδ ν' ἀποθάνῃ ἀνωφελῶς καὶ νά ἐπιτρέψῃ εἰς τὸν Πορθητὴν νά ἐπαναλάβῃ τὴν μεταχειρίσιν τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἰς τὴν Τραπεζοῦντα. Πρᾶξις πολιτικῆς συνέσεως λοιπὸν καὶ οὐχὶ προδοσία ἦτο ἡ συμβουλή πρὸς παραδόσιν. Ἐάν τὸν Πορθητῆς ἔφερε μεθ' ἑαυτοῦ τὸν ἐξάδελφον τοῦ Ἄμ. Μαχμούτ πασσᾶν διὰ νά ἐπιγεράσῃ δι' αὐτοῦ τὸν πρωτοβεσιτάριον, τοῦτο ἀποδοτέον εἰς τὴν πολιτικὴν περινοίαν Μωάμεθ τοῦ Β'.

Ἐν τῇ εὐνοίᾳ ἧς ἔτυχεν ὁ Ἄμ. παρὰ τῷ Πορθητῇ δὲν ἠμπόδισε τοῦτον νά μεταφέρῃ τὸν πρωτοβεσιτάριον, ὅπως καὶ ὄλους τοὺς ἄλλους αἰχμαλώτους, εἰς Ἀδριανούπολιν, καὶ νά μεταχειρισθῇ τοὺς υἱοὺς του διὰ τὰς ἀνάγκας τοῦ σεραγίου του, μαρτυρεῖ ὅτι δὲν ἔτυχεν ὁ Γ. Ἄμ. ἰδιαιτέρας περιποιή-

¹ Πρβλ. Κριτοβούλου Ἱστορίας IV, 7, σ. 141. Ὁ Οὕζουν Χασάν εἶχε καταλάβει κατ' ἀρχὰς τὰς πιθανὰς διαβάσεις διὰ νά ἐμποδίσῃ τὴν δίοδον τοῦ Μωάμεθ, ἀλλ' ὅτε οὗτος ὑπερέβη τὸν Ταῦρον, ἀπέστειλε τὴν μητέρα του καὶ ἐπέτυχε συνδιαλλαγὴν καὶ «συμμαχίαν».

² Σσ. 342-3 ἐκδ. Bon.

³ Ἀυτόθι.

⁴ IV, 7, σ. 141.

σεως. Ὅτι δ' εἰς Ἀδριανούπολιν ἐστάλη, φαίνεται καὶ ἐκ τῆς ἐκείθεν ἀλληλογραφίας τοῦ φιλοσόφου κ.ἄ.¹

Ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ ταύτῃ διευκρινῶ τὸ ἐξῆς ζήτημα. Ὁ χρονογράφος δὲν γνωρίζει τὴν αἰτίαν τῆς μεταγενεστέρας θανατώσεως τοῦ Δαυὶδ καὶ τῶν τέκνων του, διαταγῇ τοῦ Μωάμεθ. Τοῦτο ἐνισχύει τὴν πλαστότητα τοῦ ἐπομένου χωρίου, ἐμβολίμου εἰς τὰς Ἀποδείξεις Ἱστοριῶν ΙΧ (Βον σσ. 497-8) τοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλου, ὑπερ χωρίον ὀρθῶς ἐξωβέλισεν ὁ νεώτερος ἐκδότης τοῦ συγγραφέως τούτου Εὐγ. Darkó². «Καὶ γὰρ ἔπεμψε γράμματα ἢ ἀνεψιὰ τοῦ βασιλέως, ἢ τοῦ Χασάνη γυνὴ καὶ μετεκαλεῖτο ἢ τὸν τοῦ βασιλέως υἱὸν ἢ τὸν ἀνεψιὸν αὐτοῦ τὸν Ἀλέξιον τὸν ἐκ Μυτιλήνης, Κομνηνὸν ὄντα³. Καὶ τὰ μὲν γράμματα ἐνεχείρισαν τῷ βασιλεῖ, δηλοποιοῦντα ὅπως εἰς ἐκ τῶν υἱῶν τοῦ βασιλέως ἢ ὁ ἀνεψιὸς αὐτοῦ, ὡς εἴρηται, ἀφίξεται πρὸς τὴν δέσποιναν, τὴν γυναῖκα τοῦ Μακροῦ Χασάνη οὔσαν. Ἐνεχείρισε δὲ ταῦτα τὰ γράμματα ὁ πρωτοβεστιάριος Γεώργιος [Ἀμιρούτζης] ἐπιτρόπῳ τᾶλλα ἀγαθῷ, ὅπως φανήσεται ὁ βασιλεὺς εἰς πίστωσιν ἴσως ἀγαθὴν καὶ ἄλλως ἵνα μὴ ἀκουσθῇ καὶ παρ' ἄλλων ὅπως ὁ πρωτοβεστιάριος ἔκρυψε τοῦτο, φοβούμενος τὸν τε αὐθέντην τὸν μέγαν καὶ τὸν πάσιαν Μαχουμούτη, καὶ πάθη κακῶς ὁ πρωτοβεστιάριος παρὰ τοῦ μεγάλου αὐθέντου. Καὶ διὰ τοῦτο δέδωκε καὶ τὸν χάριτην πρὸς τὸν μέγαν αὐθέντην. Τὰ μὲν οὖν γράμματα δεξάμενος ὁ βασιλεὺς καὶ νόφ λαβὼν καθίστατο εἰς ὑποψίαν καὶ αὐτοὺς συλλαβὼν τὸν τε Δαυὶδ βασιλέα καὶ τοὺς υἱοὺς αὐτοῦ σὺν τῷ ἀνεψιῷ καθεῖρξε. Καὶ τὴν μὲν θυγατέρα εἰς κοιτῶνα αὐτῷ μετεπέμψατο, ἔχων δὲ αὐτοὺς ἐν πέδαις, οὐ πολλῶ ὕστερον ἀπαγαγὼν εἰς Βυζάντιον διεχρήσατο».

Καὶ ἂν ὅμως ἢ ἐν τῷ ἀνωτέρῳ χωρίῳ πληροφορία ἔχεται ἀληθείας, ὁ Γ. Ἀμ. δικαιολογεῖται : Ἡ πολιτικὴ του πείρα δὲν τοῦ ἐπέτρεπε νὰ πεισθῇ

¹ Παρὰ Ψευδοφραντζῆ ΙV (PG, 156 στ. 988, Βον σ. 413) ἀναγινώσκωμεν : «Ὁ δὲ τῶν ἀσεβῶν ἐξαρχος... παρέλαβε... ἔτι δὲ καὶ τὴν Κερασοῦντα καὶ τὴν Τραπεζοῦντα ἀπὸ τῶν χειρῶν τοῦ Δαυὶδ τοῦ Κομνηνοῦ, τοῦ ἐκείσε τότε βασιλευόντος καὶ ἅπασαν τὴν περιχωρον αὐτῶν, τοῦ βασιλέως Τραπεζοῦντος λέγω καὶ πάντων σχεδὸν τῶν ἐκείσε ἀτυχῶν καὶ ἀνοφελεστάτων αὐθεντῶν καὶ ἀρχόντων, οὓς ἐξεληθὼν ἐκείθεν κατέκρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ Ἀδριανουπόλει...». Πρβλ. καὶ Κριτόβουλον ΙV, 8-9, σσ. 142-3 ἱστοροῦντα τὰ τῆς παραδόσεως καὶ ἐκπατριμοῦ τῶν ἀρχόντων καὶ ἀποκαταστάσεως τοῦ αὐτοκράτορος Δαυὶδ εἰς τὸν Στρυμόνα.

² *Laonici Chalcocondylae: Historiarum Demonstrationes ad fidem codicum recensuit, emendavit, annotationibusque criticis instruxit Eugenius Darkó. Tomus I* (βιβλία Ι - ΙV) Βουδαπέστη 1922. *Tomus II* (βιβλία V - VI) αὐτόθι 1927. Τὸ ἀθετούμενον τμήμα ἐν ΙΙ, 247-49) (494B-498B).

³ Ὁ Οὐζοῦν Χασάνης ὅτε μὲν ἐδοκιμάζετο ὁ θεῖός του Δαυὶδ δὲν ἠδύνατο νὰ βοηθῆσῃ ἀγώτερον δὲ ἐγείρας τὴν κεφαλὴν κατὰ τοῦ Πορθητοῦ, ζητεῖ Χριστιανὸν πρίγκιπα διὰ νὰ θέσῃ τοῖτον ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ὁμοθρήσκων του τοῦ Πόντου καὶ ἐπαστατήσῃ αὐτοὺς κατὰ τοῦ πανισχύρου καὶ ἀητήτου πλέον σουλτάνου.

ὅτι τὸ κίνημα τοῦ Οὐζὸν Χασάνη θὰ εὐωδοῦτο καὶ ὁ Πόντος θὰ ἠλευθεροῦτο. Ἐθεώρει ἐπομένως ματαίως τὰς θυσίας τῶν Χριστιανῶν τῆς Μ. Ἀσίας καί, διὰ νὰ προλάβῃ τὰ πράγματα, ἐγνωστοποιεῖ εἰς τὸν Πορθητὴν τὴν ἐπιστολὴν τῆς Κομνηνῆς. Ὁ Μωάμεθ Β', διὰ ν' ἀπαλλαγῇ πάσης μελλοντικῆς διεκδικήσεως τῶν Κομνηνῶν ἐπὶ τῆς Τραπεζοῦντος, διέταξε τὴν σφαγὴν των.

Ἐρχόμεθα τώρα εἰς τὸ ἐπεισόδιον τοῦ διαζυγίου καὶ τοῦ β' γάμου τοῦ Γ. Ἀμ. Τοῦτο διηγεῖται ὁ χρονογράφος μετὰ τὴν βεβαίωσιν τοῦ ἐξιλαμισμού του. Ἐν ὅμως ὁ Γ. Ἀμ. ἦτο μουσουλμᾶνος, θὰ ἠδύνατο νὰ λάβῃ ὅσας δῆποτε συζύγους ἤθελε χωρὶς νὰ ἔχῃ ἀνάγκην πατριαρχικῆς ἀδείας. Ἡ λοιπὸν τὸ ἐπεισόδιον ἐγένετο πρὸ τοῦ ἐξιλαμισμού του ἢ ὁ Γ. Ἀμ. δὲν ἐτούρκευσεν. Ἄλλ' ἂν τὸ ἐπεισόδιον ἐγένετο πρὸ τοῦ βεβαιουμένου ὑπὸ τοῦ Χρονογράφου ἐξιλαμισμού του καὶ ὁ Γ. Ἀμ. εἶχε τὴν διάθεσιν ν' ἀλλαξοπιστήσῃ, τότε, εὐρισκόμενος πρὸ τῆς ἀρνήσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων, θὰ ἔσπευδε νὰ ἐξομώσῃ, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὴν νομιμοποίησιν τοῦ δεσμοῦ. Ὅτι δὲ μουσουλμᾶνος αὐτὸς γινόμενος θὰ ἠδύνατο νὰ συζευχθῇ κατὰ τὸ Κοράνιον ἄπιστον, εἶναι ἐκτὸς συζητήσεως. Ἀπεναντίας ὁ Χρονογράφος βεβαίωσεν ὅτι παρέλαβεν ὁ Γ. Ἀμ. τὴν γυναῖκα καὶ ἐμοίχευεν αὐτήν, δι' ὃ καὶ μετ' ὀλίγον χρόνον ἀπέθανε παθὼν ἐκ συγχοπῆς ἐνῶ ἔπαιζε κύβους! Αἱ δύο αὐταὶ βεβαιώσεις τοῦ Χρονογράφου, ἡ περὶ ἐξιλαμισμού καὶ ἡ περὶ μοιχείας, ἀντιφάσκουν πρὸς ἀλλήλας καὶ καθιστοῦν ὑποπτον τὸ θέμα. Ἡ ὑποψία ἡμῶν ἐνισχύεται καὶ ἐκ τοῦ ἐπομένου γεγονότος. Ἐν ὁ Πορθητὴς καθήρει τὸν πατριαρχὴν Ἰωσήφ, ὡς ἀρνηθέντα νὰ εὐλογήσῃ τὸν β' γάμον τοῦ Γ. Ἀμ., ὁ διάδοχός του καὶ νέος πατριαρχὴς θὰ ἐξελέγετο ἐπὶ τῷ ὄρφ τούτῳ. Ἄλλ' οὐδαμῶθεν φαίνεται ὅτι ὁ Μ ἄ ρ κ ο ς ὁ Ξ υ λ ο κ α ρ ἄ β η ς ἔτήρησε διαφορετικὴν στάσιν ἐν προκειμένῳ, ἢ οἱ ἄμεσοι διάδοχοι αὐτοῦ ἐν οἷς καὶ ὁ ρινότμητος Μάξιμος ὁ Γ'.

VII. Η ΜΟΙΧΟΖΕΥΕΙΑ

Ἦδη ἄς ἐρευνηθῇ ἡ ὑπόθεσις τοῦ ἔρωτος τοῦ Γ. Ἀμ. πρὸς τὴν χήραν τοῦ ἀρχοντος τῶν Ἀθηνῶν, μετὰ τὰς σημειωθείσας τρεῖς ἐκδοχὰς τοῦ Χρονογράφου.

Τῶν Ἀθηνῶν ἦρχεν ἡ φλωρεντινὴ δυναστεία τῶν Acciajuoli. Ὁ Νέριος Β' ἀποθανὼν τῷ 1451 ἀφῆκε σύζυγον τὴν Chiara (Φωτεινὴν) Ζώρτζη,

¹ Οὗτος ἐξελέγη Κωνσταντινουπόλεως τῷ 1466, καθηρέθη δὲ τῇ 15 Ἰανουαρίου 1467. Ἀργότερον ἀποκατέστη πρῶτος Ἀρχιεπίσκοπος Ἀθηνῶν. Πρβλ. Μ. Ἰ. Γ ε δ ε ῶ ν ἐν ΜΕΕ 16, 1931, σ. 704α.

κόρην τοῦ αὐθέντου τῆς Βοδονίτζης, καὶ υἱὸν Φραγκίσκον. Ἡ χήρα αὕτη ἠγάπησε τὸν ἐπισκεφθέντα τὴν πόλιν υἱὸν τοῦ ἐνετοῦ ἄρχοντος τοῦ Ναυπλίου Βαρθολομαῖον Κονταρίνην, ὁ ὁποῖος, διὰ τὰ τὴν νυμφευθῆ, προέβη εἰς θα-
νάτωσιν τῆς συζύγου του. Οὕτω συνῆρχε τῶν Ἀθηναίων.

Ἄλλ' ἐν τῇ αὐτῇ τοῦ Πορθητοῦ ἀνετράφετο, ὡς παιδικὰ αὐτοῦ, ὁ Franco Acciajuoli, υἱὸς τοῦ Ἀντωνίου δουκὸς τῶν Ἀθηναίων καὶ ἀνεπιδὸς τῆς Φωτεινῆς. Οὗτος ἐζήτησεν ἀπὸ τὸν Σουλτάνον ὡς χάριν νὰ ἄρξη τῆς πατρίου πώλεως, ἐλθὼν δὲ εἰς Ἀθήνας ἐξετόπισε καὶ τὸν Κονταρίνην καὶ τὴν Κιάραν, τὴν τελευταίαν μάλιστα, ἀφοῦ ἐνέκλεισεν εἰς μονήν, ἐφόνευσεν¹. Ἡ προσφιγῆ τοῦ Κονταρίνη εἰς τὸν Μωάμεθ ἔσχεν ὡς ἀποτέλεσμα ἐπέμβασιν τοῦ σουλτάνου ὑπὲρ ἑαυτοῦ εἰς τὰ ἀθηναϊκὰ πράγματα. Ἡ πόλις ἐπολιορκήθη καὶ κατελήφθη, ὁ δὲ Franco ἠναγκάσθη νὰ ἐγκαταλείψῃ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν ἐπ' ἀνταλλάγματι τῆς διοικήσεως τῶν Θηβῶν. Τὸ τέλος τοῦ Franco δὲν ἤργησεν ὁ Μωάμεθ ἐπεφόρτισε πρὸς τοῦτο τὸν Ζάγανον, ὑπαρχόν του ἐν Πελοποννήσῳ. Ὁ Λ. Χαλκοκονδύλης, ὁ διηγούμενος πάντα τῶν ἀνωτέρω (βιβλίον Θ) ἐπιλέγει : « Ζάγανος δὲ εἰς τὴν σκηνὴν συγκαλέσας αὐτὸν εἰς ὁμιλίαν καθίστατο ἄχρι νυκτός, μετὰ δὲ ὡς ἀπὼν ὥρμητο ἐπὶ τὴν ἑαυτοῦ σκηνὴν, κελεύσαντος δὲ αὐτοῦ ταύτη ἀπέκτεινεν » ! Αὐτὸς ὁ Franco πρέπει νὰ ἦτο ὁ τελευταῖος ἡγεμὼν τῶν Ἀθηναίων πρὸ τῆς ἀλώσεως. Ἄλλ' ἂν εἶχε οὗτος γυναῖκα ὁ Χαλκοκονδύλης σιωπᾷ. Ἡ ἄλωσις τῶν Ἀθηναίων ἐγένετο ἀκριβῶς τὴν 4 Μαΐου 1456², πόσον χρόνον δὲ διήρκεσεν ἡ ἔξουσία τοῦ Franco εἰς Θήβας, ἂν διήρκεσεν, ἄγνωστον³. Ἄν περὶ τῆς συζύγου του πρόκειται, τὸ ἐπεισόδιον μὲ τὸν Γ. Ἀμ. ἐγένετο μετὰ δέκα ἔτη (1466), ἱκανὰ δ' ἔτη ἀπὸ τοῦ θανάτου του.

Ὅτι τώρα κόρη τοῦ Δημητρίου Ἀσάνη ἦτο ἡ χήρα τῆς ὁποίας ἠράσθη ὁ Γ. Ἀμιρ., οὐδαμῶθεν ἄλλοθεν γνωρίζομεν. Ὁ Δημήτριος Ἀσάνης κύριος τοῦ Μουχλίου — « προειστέκει δὲ αὐτῆς Ἀσάνης ὁ Δημήτριος »⁴) — ἦτο ἀδελ-

¹ Σχετικὴ ὑπάρχει καὶ ἡ δημοσιευθεῖσα ὑπὸ Δ. Γρ. Καμπούρογλου : Ἀρχαία ἀθηναϊκὴ παράδοσις περὶ τῆς οἰκογενείας τῶν Νέρηδων, ἐν « Μνημείων τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων » τόμῳ 3, 1893, σσ. 141-3.

² Δ. Γρ. Καμπούρογλου : Ἀκριβὴς καὶ πλήρης χρονολογία τῆς ἀλώσεως τῶν Ἀθηναίων ὑπὸ τῶν Τούρκων, « ἐν Μν. τῆς Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων » 2, 1890, σ. 153.

³ Κατὰ τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλου : Ἱστορία τῶν Ἀθηναίων Α', 1889, σ. 122 ἡ Ἀκρόπολις ἐγκατελείφθη τῷ 1458, μετὰ διετίαν δ' ὁ Franco ἐξώσθη ἀπὸ τὰς Θήβας, ὡς συνεννοούμενος μὲ τοὺς Ἀθηναίους διὰ νὰ ἐπαναστατήσουν. Ἀργότερον ὁ Καμπούρογλος : Ἐνθ' ἄνωτ. Β', 1890, σσ. 25-27 ἐδέχθη ὅτι δὲν ἦτο δυνατόν ἡ Ἀκρόπολις ν' ἀνθέξῃ ἐπὶ διετίαν καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας ἀφίξιν τοῦ Μωάμεθ ἐτοποθέτησεν εἰς τὸ 1458. Αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι καὶ τὸ ἔτος τῆς θανατώσεως τοῦ Franco.

⁴ Λ. Χαλκοκονδύλης 2, 206, 14.

πρὸς τοῦ Ματθαίου Ἀσάνη καὶ τῆς γυναικὸς Δημητρίου τοῦ Παλαιολόγου¹, ἐπολέμησε κατὰ τῶν Τούρκων εἰς τὸ Μουχλί², ἐσυνθηκολόγησεν, ἐφυλακίσθη καὶ ἠκολούθησε τὴν τύχην τῶν Πελοποννησίων δεσποτῶν καὶ ἀρχόντων εἰς Θράκην. Ἴσως εἶναι αὐτὸς ὁ «ἠγεμὼν Ναυπλίου» (τὸ Ναύπλιον ἀπὸ τοῦ 1389 — καὶ μέχρι τοῦ 1540 ὑπήγετο εἰς τοὺς Ἐνετοὺς καὶ οὐχὶ τοὺς Παλαιολόγους³) πρὸς τὸν ὁποῖον ἀπηύθυνε τὸ περὶ Φλωρεντίας ἔργον τοῦ ὁ Γ. Ἀμ.

Τὴν κόρην τοῦ Δημητρίου τούτου, ἐν ἀγνοίᾳ τοῦ ὀνόματός της, ὠνόμασε πρῶτος — καθ' ὅσον γνωρίζω — Μ ο υ χ λ ι ὠ τ ι σ σ α ν ὁ Κωνστ. Παπαρηγόπουλος⁴, ὁ ὁποῖος ἀκολουθεῖ κατὰ γράμμα τὴν πλέον ἀνειμένη μορφήν τῆς Χρονογραφίας, δηλαδὴ τὴν Πατριαρχικὴν Ἱστορίαν καὶ κατακρίνει καὶ τὸν Ἀμρ. καὶ τὴν γυναῖκα. Τὰς πληροφορίας τῆς Χρονογραφίας συν-εσχέτισε πρὸς τοὺς ἐρωτικὸς στίχους τοῦ Ἀμρ. ὁ Σπ. Π. Λάμπρος⁵, οὕτω δ' ἡ «μυθιστορικὴ Ἱστορία»⁶ ἐπανελήφθη κατὰ κόρον μετὰ ταῦτα ἀπὸ τὸν Legrand⁷, τὸν Δ. Γρ. Καμπούρογλου⁸ κἀ. Ἀπὸ ὅλους παρεσιωπήθη ἡ ἡλικία τοῦ Ἀμρ. ὁ ὁποῖος κατὰ τὸ ἐρωτικὸν αὐτὸ ἐπεισόδιον πρέπει νὰ ἦτο ἐξηκοντούτης⁹ οὐδεὶς μᾶς ὑποχρεώνει νὰ θεωρήσωμεν ὡς ἐξηκοντούτου τοὺς περιφλεγεῖς ἐκείνους ἐρωτικὸς στίχους.

Ὅσα ὁ Χρονογράφος λέγει περὶ τῆς χήρας τοῦ τελευταίου ἀρχοντος τῶν Ἀθηνῶν εἶναι ἀόριστα. Ποία ἦτο ἀκριβῶς αὕτη δὲν γνωρίζομεν, ἐκείνο ὅμως διὰ τὸ ὁποῖον εἴμεθα βέβαιοι εἶναι ὅτι ὁ Γ. Ἀμρ. δὲν ἐξιλαμίσθη, δὲν ἠσπασθη δηλονότι τὸν μωαμεθανισμόν, πρὸς χάριν της, ἐνῶ οὕτως αὐτομάτως θὰ ἔλυε τὰς δυσκολίας τῆς συζεύξεως. Τοῦτο ἐξάγεται ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν Χρονογράφον.

¹ Ἀττόθι 2, 227, 17, 22.

² Ἀττόθι 2, 206, 13 καὶ σ. 211. Φραντζῆς Migne P. G. 161 στ. 520 - 21.

³ Πρβλ. τὸ (συνεκτιδόμενον μετὰ τοῦ Δούκα, Bon 1834) Χρονικὸν Σύντομον σ. 516.

⁴ Κ. Παπαρηγόπουλος: Δύο Μωραΐτισσαι Α' Ἑλένη Καντακουζηνή Β' Ἡ ἀνώνυμος Μουχλιώτισσα περ. Ἑστία 1 (14,28 Μαρτίου 1876) σσ. 164β - 67β καὶ 196β - 200α.

⁵ ΔΙΕΕ, 2, 1885, σ. 279.

⁶ Φερδ. Γρηγοροβίου - Σπ. Λάμπρου: Ἱστορία τῆς πόλεως Ἀθηνῶν κατὰ τοὺς μέσους αἰῶνας, ἐν Ἀθήναις 1904, Β' σ. 403. Ἡ ἐκεῖ παραπομπὴ εἰς Φραντζῆν σ. 396, ὡς πληροφοριοδότην περὶ Μουχλιώτισσης καὶ τέκνων της, εἶναι ἐσφαλμένη.

⁷ BH de XV et XVI s. III, 1903, σ. 199.

⁸ Ἡ Μουχλιώτισσα. Ἐν Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων Β', 1890, σσ. 40 - 44. Ὁ Καμπούρογλος ἐπιλέγει: «Εἰς τοιοῦτον ἀθλιον [τὸν Ἀμρουτέτην!] ἠναγκάσθη νὰ παραδώσῃ τὰ θιέλητρά της ἡ τελευταία δούκισσα τῶν Ἀθηνῶν»!

VIII. Η ΑΙΤΙΑ ΤΗΣ ΚΑΤΑΦΟΡΑΣ ΤΩΝ ΧΡΟΝΟΓΡΑΦΩΝ

Λιερωτώμεθα νῦν τί τὸ κινήσαν τὸ ἐκκλησιαστικὸν πρόσωπον τὸ σκευωρῆσαν κατὰ τοῦ Γ. Ἀμ. νὰ παραδώσῃ τὴν μορφήν αὐτοῦ ἐστιγμασμένην διὰ τοῦ ψόγου τῆς ἔξωμοσίας εἰς τοὺς μεταγενεστέρους. Νομίζω ὅτι τὸ πρᾶγμα δύναται νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς παραθέσεως ἱστορίας σχετικῆς πρὸς τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμιρούτζη καὶ συμβάσης πολλῶ ὕστερον μετὰ τὸν θάνατον τοῦ φιλοσόφου. Ἀποθανόντος ἀδιαθέτου τοῦ πατριάρχου Συμεών¹, ἡ περιουσία του ἔδει νὰ φορολογηθῇ ὑπὸ τοῦ Δημοσίου ἢ νὰ περιέλθῃ εἰς αὐτὸ ἁρμόδιος ὑπάλληλος ἦτο ὁ υἱὸς τοῦ Γ. Ἀμ. Σκεντέρμπεης, ὁ ὁποῖος, ὡς τραπεζούντιος, ἐγνώριζεν ἄριστα τὰ κατὰ τὸν ἀποθανόντα τραπεζούντιον πατριάρχην. Ὁ διάδοχος ὅμως τοῦ Συμεών Νήφων [1486 - 89], ἑδὴ ν² ἀποφύγη τὴν δεινὴν φορολογίαν, παρουσίασεν ὡς νόμιμον κληρονόμον τοῦ ἀποθανόντος καὶ πρῶτον ἀνεψιὸν αὐτοῦ Βασιλείον τινα, ὄντως μικροανεψιὸν τοῦ Συμεών, ὑπεστήριξε δὲ τὴν ἀπάτην διὰ μαρτύρων ἱερέων τοὺς ὁποίους ἡ Σύνοδος παρώρμησεν ὅπως, πρὸς τὸ συμφέρον τῆς Ἐκκλησίας, ψευδορκήσουν. Τοῦτο ἤγειρε τὴν μῆνιν τοῦ Σουλτάνου καὶ ἐπέφερε βαρείας εἰς ζημίαν τῆς Μεγ. Ἐκκλησίας κυρώσεις. Ἴδου πῶς παραδίδεται ἡ σχετικὴ Ἱστορία.

Ἐκθεσις Χρονικῆ

(Κ. Σάθας MB, 7, σσ. 595 - 96)

Ἀποθανὸν γὰρ ὁ κύρις Συμεών κατέλιπε βίον ἄπειρον καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ οἰκονομίαν τινὰ ὅπως γένηται ὁ βίος τῆς Ἐκκλησίας. Ἐλθὼν γὰρ ὁ κὺρ Νήφων οὐκ ἔδέξατο τὸν τοῦ Ἀμιρούτζη υἱὸν τὸν Σκεντέρμπεη, ἦν γὰρ χασνατάρμπασης³ καὶ τραπεζούντιος καὶ γείτων τῆς Παμμακαρίστου³ καὶ εἰδὼς ὡς

Πατριαρχικὴ Ἱστορία

(Turcogræcia II, σ. 139 - 40)

Ὅμως ἀπέθανεν ὁ πρῶν πατριάρχης κύρις Συμεών ὁ τραπεζούντιος καὶ ἀφῆκε βίον ἄπειρον καὶ δὲν ἔκαμε ζῶντος αὐτοῦ καμμίαν οἰκονομίαν διὰ τὸν βίον αὐτοῦ ὅτι νὰ γίνῃ τῆς Ἐκκλησίας ἢ νὰ δοθῇ εἰς μοναστήρια ἢ εἰς ἄλλους τόπους ὅπου τοῦ ἐφαίνετο ἁμὴ ἀπέθανεν ἀδιόρθωτος. Λοιπὸν ὡσὰν ἐγίνε πατριάρχης τοῦ-

¹ Ὁ Κωνσταντινουπόλεως Συμεών, ἱερομόναχος ἐκ Τραπεζούντος, διεδέχθη τὸν Διονύσιον Α' (1467 - 72) τῷ 1472. Παρατηρηθεὶς, ἀπεσύρθη εἰς Στενίμαχον (1475 - 82), ὅτε, ἀποθανόντος Μαξίμου Γ', (1476 - 82) ἀνῆλθε τὸ β' εἰς τὸν θρόνον. Ἐξεβλήθη δι' ἄγνωστον λόγον τῷ 1486. Καὶ τὸ ἔτος τοῦ θανάτου του ἄγνωστον. Πρβλ. Ε. Γ. Π[α ν τ ε λ ά κ η ν] : ΜΕΕ 22, 1933, σ. 521β.

² Χαζενετάρ-μπασῆ σ. ὑπουργὸς οἰκονομικῶν. Πρβλ. Χρυσάνθου : Ἐκκλ. Τραπεζούντος σ. 325. Ἄν ὁ Ἰσκεντέρ βέης ἐλέγετο Ἀλέξανδρος πρὸ τῆς ἔξωμοσίας του, ἄδηλον.

³ Ἦτο ἀκόμη ἐκεῖ τὸ πατριαρχεῖον.

οὐκ ἔχει κληρονόμον ὁ ἀποθανὼν ἐποίησε τὸν ἅπαντα βίον οὐ μόνον τὸν ἐκείνου ἀλλὰ καὶ τὸν τῆς Ἐκκλησίας αὐθεντικόν, λέγοντος αὐτοῦ ὅτι «ἐπροσήλωσε σκευὴ ἱερὰ εἰς τὴν αὐτοῦ πατριαρχεῖαν, ἅπαντα γενήσονται αὐθεντικά!»¹ Ἔλαβον γὰρ εὐαγγέλια κεκοσμημένα, ἱερὰ καλύμματα διάφορα, δεκανίκια ἕξ ἀργύρου, καὶ τί χρῆ λέγειν; Ἔλαβον γὰρ εἰς ποσὸν χιλιάδων ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Ἐβαλον δὲ καὶ πάντας τοὺς κληρικούς ἐν τῇ φυλακῇ καὶ ἐγένετο διωγμὸς οὐκ ὀλίγος.

Μὴ ἔχων δὲ ὁ πατριάρχης ὅτι καὶ δράσειεν, οἰκονόμησε μάρτυρας ὅπως μαρτυρήσωσιν ὅτι ὁ Βασίλειος ἐστὶν ἀνεπιὸς αὐτοῦ², τῆς μητρὸς γὰρ αὐτοῦ ἀδελφὸν λέγοντες εἶναι τὸν πατριάρχην³. Ἐμαρτύρησαν δὲ οὕτως.

Ὁ ἀλιθῆριος δὲ Σκεντέρμπεης ἐπίστατο καλῶς ὅτι ψευδῶς ἐμαρτύρησαν. Οὐ γὰρ ἦν ὡς εἶπον, ἀλλ' ἦν ἀνεπιὸς ἐκ μικρᾶς θείας υἱός. Πιάσαντες οὖν αὐτοὺς ἀπέκοψαν τὰς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν καὶ τῶν τριῶν, εἰς γὰρ ἦν ἕξ αὐτῶν ἱερομόναχος ὀνόματι Ἀντωνῆριος.

Ὁργισθεὶς οὖν ὁ αὐθέντης⁴ τὸν πατριάρχην ἐξέσωσεν αὐτόν, οὐ γὰρ ἠγάπησεν αὐτόν ὁ Σκεντέρμπεης. Ἐξέβαλον δὲ αὐτόν⁵ οὐ μόνον τοῦ θρόνου ἀλλὰ καὶ τῆς Πόλεως.

τὸς ὁ κύριος Νήφωνας δὲν ἐδεξιώθη καὶ νὰ τιμήσῃ τὸν υἱὸν τοῦ Ἀμιρούτζη, τὸν υἱὸν τοῦ σκεντέρμπεη⁵ ὅπου ἦτον τότε χασνατάρπασης καὶ γείτονας εἰς τὸ πατριαρχεῖον. Καὶ ἔλαβε λύπην μεγάλην ὁ αὐτὸς Ἀμιρούτζης πῶς τὸν ἐκαταφρόνησεν ὁ πατριάρχης καὶ δὲν τὸν ἐδεξιώθη τελείως καὶ εἶχε τὸ φαρμάκι μέσα εἰς τὴν κοιλίαν του φυλαμένον κατὰ τοῦ πατριάρχου καὶ ἐγύρευε καιρὸν ἐπιτήδειον νὰ εὗρῃ νὰ τὸ ξεράσῃ καθὼς καὶ τὴν ἔκαμε.

Λοιπὸν ὁ αὐτὸς Ἀμιρούτζης ἤξευρεν ὅτι ὁ ἀποθανὼν πατριάρχης κῆρ Συμεὼν δὲν εἶχε κληρονόμον καὶ ἔκαμεν ὅλον ἐκείνον τὸν βίον αὐθεντικόν καὶ ἄλλα σκευὴ τῆς Ἐκκλησίας. Διότι ἔλεγεν ὅτι ἐπροσήλωσαν σκευὴ ἱερὰ καὶ ἄλλα τινὰ εἰς τὰς ἡμέρας αὐτοῦ τοῦ πατριάρχου ὅπου ἀπέθανεν ὅλα εἶναι αὐθεντικά. Ἐπῆρεν οὖν ὁ αὐτὸς Ἀμιρούτζης εὐαγγέλια ἐγκοσμημένα, θυμιατήρια ἀργυρᾶ, εἰκονίσματα κεκοσμημένα, ἱερὰ καλύμματα διάφορα, δεκανίκια ἀργυρᾶ καὶ ἄλλα πολλὰ σκευὴ. Ἦτον δὲ ἡ τιμὴ ὅλη τούτων τῶν πραγμάτων τῆς Ἐκκλησίας ἄσπρα χιλιάδες ἑκατὸν ὀγδοήκοντα. Ἐβαλε δὲ καὶ ὅλους τοὺς κληρικούς εἰς τὴν φυλακὴν καὶ ἐγένετο διωγμὸς μέγας μέσα εἰς τὸ πατριαρχεῖον.

Ὁ δὲ πατριάρχης μὴ ἔχων τί νὰ

¹ Τοῦ Συμεῶν.

² Συμεῶν.

³ Ὁ Σουλτάν Βαγιατζήτ.

⁴ Τὸν Νήφωνα.

⁵ Ὁ φλύαρος διασκευαστῆς τῆς Πτοχ. ἱστορίας παρενόησε εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο τὸ πρότυπὸν του. Ὁ Ἰσκεντέρ πρέπει νὰ εἶναι υἱὸς τοῦ Γ. Ἀμιρ. καὶ οὐχὶ τοῦ Ἰσκεντέρμπεη.

κάμη εἰς τοῦτο, ἐσυμβουλευθήσαν μέ
τινας τῶν ἀρχιερέων καὶ οἰκονόμησε
μάρτυρας νὰ μαρτυρήσουν ὅτι ὁ Βα-
σίλειος εἶναι ἀνεψιὸς τοῦ ἀποθανόν-
τος πατριάρχου, τῆς ἀδελφῆς του υἱὸς
καὶ ἔτζι ἐπῆγαν καὶ ἔμαρτύρησαν κα-
θῶς τοὺς ἐρμήνευσεν ὁ πατριάρχης.

Ὁ δὲ Ἀμιρούτζης ἤξευρε καλὰ ὅτι
ψεύματα ἔμαρτύρησαν διότι δὲν ἦτον
ὡσὰν εἶπαν, ἔσσοντας αὐτὸς νὰ εἶναι
ἀπὸ τὴν Τραπεζοῦντα καὶ ἤξευρε τὴν
ὑπόθεσιν. Ἀμὰ ὁ Βασίλειος ἦτον μι-
μικρὸς ἀνεψιὸς τοῦ πατριάρχου ἀπὸ
ἐξαδέλφην. Εὐρῶν δὲ καιρὸν ὁ Ἀμι-
ρούτζης ἐξέρασε τὸ φαρμάκι ὁποῦ εἶ-
χεν εἰς τὴν κοιλίαν του κατὰ τοῦ πα-
τριάρχου καὶ ἐφαρμάκωσεν αὐτὸν καὶ
ἐθανάτωσεν. Ἔκαμε δὲ ταύτην τὴν
ὑπόθεσιν ἄρτζι εἰς τὸν σουλτᾶνον.
Καλὰ ἀκούσας τοῦτο ἐθυμώθη πολλὰ
καὶ ὤργισθη τοῦ πατριάρχου καὶ ἔβ-
γαλεν ἀπὸ τὸν θρόνον τὸν πατριαρ-
χικὸν καὶ ἀπὸ τὴν Πόλιν τὸν ἀπεδίω-
ξεν ἔξω. Τῶν δὲ τριῶν μαρτύρων ὤ-
ρισε καὶ ἔκοψεν τὶς μύτες αὐτῶν, ἀπὸ
τοὺς ὁποίους τρεῖς μάρτυρας ἦτον
ὁ ἕνας ἱερομόναχος, ὀνόματι Ἀντώ-
νιος¹.

Διὰ τὸν ἀμερόληπτον κριτὴν ἢ διαγωγὴ τοῦ Σκεντέρμπεη δὲν εἶναι ὄλως
ἀδικαιολόγητος. Ἄν προσωπικὸν πάθος ἐκίνησε τὴν κατ' αὐτοῦ περιφρό-
νησιν τοῦ πατριάρχου Νήφωνος, τοῦτο δεικνύει ἀπρονοησίαν τοῦ ἱεράρχου.
Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑπῆρξε φιλοχρήματος διάθεσις εἰς τὸν ἐξωμότην.
Ἄλλ' ἢ αἰτία τῆς ἐκδικήσεως ὑπῆρξε μοναδική.

Τὸ προσωπικὸν αὐτὸ ἐπεισόδιον δὲν προδικάζει δυσμένειαν τῶν υἱῶν

¹ Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐπιμήκυνσις τῆς διασκευῆς τῆς Περσ. ἱστορίας διὰ
παλλογιῶν καὶ ἐκφράσεων ἐμπαθείας. Ἀπεναντίας ἐν προκειμένῳ ἡ Πολιτικὴ Ἱστο-
ρία (Turco-graecia σ. 33) εἶναι σύντομος καὶ ἀπηλλαγμένη χαρακτηρισμῶν. Ὁ Ψ ε υ-
δ ο Δ ω ρ ό θ ε ο ς ἐπαναλαμβάνει τὸ ἐπεισόδιον (σσ. 430 - 31 τῆς ἐκδόσεως 1786).

τοῦ Ἀμιρούτζη πρὸς τὴν χριστιανικὴν θρησκείαν εἰς τὴν ὁποίαν ἐγαλουρήθησαν καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἀπεσπάρθησαν βιαίως. Μάρτυς εἶναι αὐτὸς ὁ Χρονογράφος. Ὅτε ἐπὶ τῆς πατριαρχείας τοῦ ρινοχαράκτου Μαξίμου Γ' ὁ Μωάμεθ ἐξήγησεν ἐξήγησιν τοῦ συμβόλου τῆς Πίστεως, ὁ πατριάρχης «γράφας καὶ ἐξηγησάμενος ἀπέστειλεν αὐτὸ πρὸς αὐτοὺς θεολογικῶς καὶ τεχνικῶς αὐτὸ συγγραψάμενος. Ὑπῆρχον γὰρ ἐν τοῖς καιροῖς ἐκείνοις καὶ εὐγενέστατοι ἐντὸς τοῦ σεραγίου ἐκ τῆς Πόλεως καὶ Τραπεζοῦντος, ἕξ ὧν εἷς ἦν καὶ ὁ τοῦ Ἀμουρίτζη ὁ υἱὸς ὁ Μεχμεμέμπης *λογιώτατος καὶ ἑλληνικῶς καὶ ἀραβικῶς*, ὃς καὶ ὀρισμῶ τοῦ κρατοῦντος μετεγλώττισε τὰ ἡμέτερα βιβλία εἰς τὴν τῶν Ἀράβων γλῶσσαν γράφας αὐτὰ ἀκριβέστατα. Ὁ γὰρ αὐθέντης οὐκ ἐπαύετο ἐρωτῶν τὰ τῆς πίστεως ἡμῶν μυστήρια παρ' αὐτῶν...»¹.

Δ' ΕΡΕΥΝΑ ΤΟΥ ΘΕΜΑΤΟΣ ΕΞ ΑΛΛΩΝ ΠΛΕΥΡΩΝ

I. ΑΜΠΡΟΥΤΖΗΣ ΚΑΙ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝ

Ἐάν τις σκέψῃ τοῦ Γ. Ἀμ. πρὸς τὸν Βησ. δὲν εἶναι παλαιότεροι², χρονολογοῦνται πάντως ἀπὸ τῆς συμπράξεως διὰ τὴν Σύνοδον τῆς ψευδοενώσεως (1437 -39)³. Τὴν αὐτὴν περίπου στάσιν ἐτήρησαν ἐν Φλωρεντία, ἀμφοτέροι κινούμενοι ἀπὸ πολιτικὰ ἐλατήρια καὶ εἰς δευτέραν μοῖραν θέτοντες τὴν δογματικὴν ἄποψιν. Τοῦτο ἐξηγεῖ διατι ὁ Γ. Ἀμ. κατέθηκεν ἔγγραφον τὴν πίστιν αὐτοῦ (ὡς ἐνωτικὸς) καὶ διατι ἐνέπειξε τὸν Μᾶρκον τὸν Εὐγενικὸν ἀγορεύοντα⁴. Ἡ στάσις του ἐκείνη δὲν ὠφείλετο εἰς δυσμενῆ ἰδέαν πρὸς τὸ

¹ Ἐκθεσις Χρονική σ. 588.—Ὁ Μεχμέτ βέης Ἀμιρούτζης ἐβοήθησε τὸν πατέρα του εἰς τὴν σύνταξιν καὶ τουρκικὴν ἀπόδοσιν τῶν ὄρων τοῦ μεγάλου Χάρτου ἐπὶ τῇ βάσει τῆς γεωγραφίας τοῦ Πτολεμαίου. Πρβλ. Κριτικό βουλον V κεφ. 10. 6 - 7 σ. 156.

² Ὁ R. Loenertz : Pour la biographie du cardinal Bessarion ἐν περ. Orient. Chr. Per. 10, 1944, σσ. 116 - 49 ἀσχολεῖται καὶ μετὰ τὴν πρώτην γνωριμίαν τῶν δύο ἀνδρῶν.

³ Ὁ Ἀμ. διετέλει πολιτικὸς καὶ ἐπιστημονικὸς σύμβουλος τῆς Τραπεζουντιακῆς ἀποστολῆς. <Διεμνηνάτο οὖν ὁ βασιλεὺς τοῖς ἀρχιερεῦσι πᾶσιν Ἀνατολῆς τε καὶ Δύσεως καὶ τοὺς μετέχοντας ἐν λόγοις καὶ ἤλθον ἅπαντες ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ τε Τραπεζοῦντος ἔχων καὶ τὸν φιλόσοφον Ἀμιρούτζην, ὁ Νικαίας Βησσαρίων, ὁ Ρωσίας, ὁ φιλόσοφος Γεμιστός...> Ἐκθεσις Χρονική, Σάθας MB, 7, σ. 561.

⁴ Συροπόυλος, Ἐνθ' ἄνωτ. Γ' κεφ. ΚΑ' σ. 175. «Ἐκάθισαν ἐν τῇ ἀνατολικωτέρῃ γωνίᾳ τοῦ Τρικλίνου ὀπισθεν μὲν πάντων καὶ πόρρω, ἀπέναντι δὲ τοῦ Ἐφέσου, τὰ παρ' αὐτοῦ λεγόμενα εἰρωνευόμενοι καὶ ὑπ' ὀδόντα γελῶντές τε καὶ ἐμπαίζοντες! Οἱ ἄλλοι ἦσαν ὁ κατόπιν πτρχ. Γρηγόριος τῆς Μαμμῆς καὶ ἀνώνυμὸς τις. Τὸ ἐπεισόδιον 18 Νοεμβρίου 1438.

πρόσωπον καὶ τὴν ἀξίαν τοῦ ὑπερόχου ἀρχηγοῦ τῶν ὀρθοδόξων, ἀλλ' εἰς τὴν διαπίστωσιν ὅτι ὁ Μ. Εὐγενικός ἐθεολόγει ἀκαίρως ἐκεῖ ὅπου πολιτικαὶ ἀνάγκαι ἐρρῦθμιζον τὰ δογματικὰ ζητήματα. Οὐδὲ φαίνεται ὅτι δυσηρέστησε τοὺς Εὐγενικούς βραδύτερον, ἢν κρίνωμεν ἀπὸ τοὺς ἐπαινοὺς μὲ τοὺς ὁποίους συνοδεύει ὁ Ἰω. Εὐγενικός ἀποστελλομένην πρὸς τὸν Γ. Ἀμ. νεκρολογίαν τοῦ ἀδελφοῦ του¹. Ἄλλως τε σκοπὸς τοῦ Γ. Ἀμ. ἦτο νὰ ἐπανέλθῃ εἰς Ἀνατολὴν καὶ ἴδη ἀξιοποιουμένην τὴν ἑνωσιν. Δὲν ἐσκόπευε νὰ μείνῃ εἰς τὴν Δύσιν. Ἀπεναντίας ὁ Βησσ. ἐξησφάλισε καὶ ἔτησίαν χορηγίαν παρὰ τοῦ Πάπα καὶ ἀργότερα, διὰ τῆς ἀναδείξεως εἰς καρδινάλιον, ἐξέχουσαν θέσιν ἐν Ρώμῃ.

Χαρακτηριστικὸν εἶναι πῶς, ὅτε ἠδύνατο νὰ ὁμιλήσῃ, μετὰ τὴν εἰς τὴν Ἀνατολὴν ἐπάνοδόν του δηλ., ὁ Γ. Ἀμ. ἐξεφράσθη περὶ τῶν δύο ἀντιμάχων προσωποποιημάτων² εἰς ἔργον του περὶ τοῦ ὁποίου περαιτέρω θὰ εἴπωμεν πλείονα. «Ἦν δὲ καὶ τῆς ἀνατολικῆς μοίρας ὁ Ἐφεσίων ἀρχιερεὺς, ἔξαρχος πρὸ τῆς εἰς Ἰταλίαν ἐπιδημίας ἐν Βυζαντίῳ κατασταθεὶς ἦν δ' ἐκείνῳ ὁ Νικαίαιος Βησσαρίων, ὁ τριταγωνιστεῖν μαθὼν, συναγωνιζόμενος, ὁ δοκῶν μὲν εἶναι τοῦ γένους ἀπορρώξ, ἐπίβουλος δὲ μᾶλλον ὑπάρξας καὶ συκοφάντης καὶ ἀξίωσιν καρδινάλεος ἐπὶ πρόσθεν ἄγων τῆς ἀνατολικῆς δόξης ἀντὶ τῶν Ἐφεσίων ἐπιστάτης τούτῳ συμβέβηκε καίπερ ἔξὸν αὐτῷ αὐτὴν καὶ πλείω λαβεῖν»⁴.

Ὅτε ὁμως τὰ πράγματα ἐστράφησαν καὶ ὁ μὲν Βησσ. πλούσιος καὶ ἐλεύθερος ἐσχεδιάζεν ἐν Ρώμῃ τὴν διὰ σταυροφορίας ἐπελευθέρωσιν τῆς Ἀνατολῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους (διὰ νὰ τὴν ὑποτάξῃ εἰς τὸν Πάπαν!), ὁ δὲ Γ. Ἀμ. ἐπένετο ἐν Ἀδριανουπόλει αἰχμάλωτος καὶ ἤλγει βλέπων τὸν ἕνα μὲν τῶν υἱῶν του ἐξισλαμισθέντα, τὸν δ' ἕτερον πιεζόμενον νὰ προσχωρήσῃ πρὸς τὸν μωαμεθανισμόν, τὸν Βησσ. ἐσκέφθη τότε ὡς προστάτην ὁ Ἀμ. καὶ πρὸς αὐτὸν ἔγραψε τὴν γνωστὴν ἐπιστολὴν διεκτραγωδῶν τὸ τέλος τῆς κοινῆς πατρίδος Ταπερῶντος καὶ αἰτῶν χρήματα ὡς λύτρα τοῦ υἱοῦ Βασιλείου Ἀμιρούτζη. Δὲν ἐδίστασε δὲ νὰ ὑποσχεθῇ εἰς τὸν καρδινάλιον ὅτι θ' ἀφιέρωνε

¹ «Ἄλλ' οὐδὲν ἦττον καὶ πρὸς σὲ [πέμπεται ὁ ἐπιτάφιος λόγος] τὸν λόγου ἐραστήν καὶ κριτὴν καὶ πρὸς πατρίδος ἀπάσης φιλόσοφον εὐλόγως ὀνομαζόμενον, εἰμὴ καὶ πρὸ ἐκείνου μᾶλλον διὰ τὴν ἐν τοῖς λόγοις συγγένειαν... σοὶ δὲ ταῦτό τε τοῦτο [φιλοκάλῳ τε πεφυκότι καὶ ζηλωτῇ καὶ ἐπαινέτῃ τῶν τοῦ Μάρκου καλῶν] καὶ προσεῖτε καὶ ὁμοτέχνῳ». Legend: Cent dix Lettres σ. 304.

² Διὰ τὸν πολιτικὸν ρόλον ὃν διεδραμάτισεν ἑκατέρω, χρησίμων ἀκόμη τὸ βιβλίον τοῦ Νικηφόρου Καλογερά: Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός καὶ Βησσαρίων ὁ Καρδιναλὶς εὐθύνας ὡς πολιτικοὶ τοῦ Ἑλλ. Ἔθνους ἠγέται τῇ Ἱστορίᾳ δίδοντες, Ἀθήνησι 1893.

³ Οὕτω ὁ ἐκδότης ἐν τῷ κειμένῳ. Μήπως ἄσθ;

⁴ L. Mohler: Eine bisher... Oriens Christianus 9, 1920, σσ. 25-26.

τὸν ἀπελευθερούμενον εἰς τὴν Δυτικὴν ἐκκλησίαν (εὐλόγως προτιμῶν τοῦ ἔξισλαμισμοῦ τὴν παραδοχὴν τῆς ἐνώσεως). «Δέομαι τοίνυν τῆς σῆς κυριότητος, αἰδεσιμώτατε δέσποτα, *μειννημένου τῆς πολλῆς ἡμῶν ἀεὶ περὶ σέ εὐνοίας* καὶ τῶν πολλῶν ἐπὶ σοὶ καὶ μεγάλων ἐλπίδων, ὧν ἔχοντες ἠδέως διεβίωσαμεν τὸν μέχρι τῆς ἀλώσεως χρόνον .... ἔτι δὲ τῆς παρὰ σοῦ εἰς ἡμᾶς εὐεργεσίας, ἣν εἴ τις τῶν ἡμετέρων ἀφέλη, οὐκ οἶδ' εἴ τι περιληφθήσεται καὶ τῆς καθαρᾶς ἐκείνης καὶ εἰλικρινοῦς φιλίας, ἣν οὐ χρόνος, οὐ πραγμάτων μεταβολαί, οὐ τοσοῦτον διάστημα ἴσχυσεν ὅπως οὖν ἀμαυρῶσαι, τὰ *προσέκοντα τῇ παρούσῃ τύχῃ βοηθῆσαι καὶ προῶτον μὲν ἡμῶν τὸν Βασίλειον ἐλεθερῶσαι, ὃς τοῦτον τυχών, εὐθὺς παρὰ σέ ἤξει, δοῦλος ἐσόμενος*. ἔπειτα καὶ ἡμῖν τινα χορηγίαν εἰς τὸ μέλλον πορίσασθαι, ἀφ' ἧς ἐν τῇ παρουσίᾳ τύχῃ διαβιώσωμεν»¹.

Δὲν φαίνεται ἡ αἴτησις αὕτη τοῦ Γ. ᾠ.μ. νὰ ἔσχε πρακτικὸν ἀποτέλεσμα. Ὁ Βασίλειος, ἀναδεκτὸς τῆς μητρὸς τοῦ Βησ., ἐξισλαμίσθη, πράγμα ὅπερ δεικνύει ὅτι ὁ φιλόσοφος ἔγραφεν εἰς τὸν ἀρχιερέα χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ἀπάντησιν. Τοῦτο συνέβαινε καὶ πρὸ τῆς ἀλώσεως².

II. ΤΟ ΔΗΘΕΝ ΕΠΙΤΑΦΙΟΝ ΕΠΙΓΡΑΜΜΑ ΤΟΥ ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ Εἰς τὸν Γ. ΑΜΙΡΟΥΤΖΗΝ

Ὁ cod. Marcianus Gr. 533 (15. αἰ.) περιέχει ἔργα τοῦ Βησσαρίωνος. Μετὰ τὸν Πρόλογον καὶ ἐν φ. 2α εἴς. περιλαμβάνεται «Πίναξ τῶν περιεχομένων ἐν ταύτῃ τῇ βίβλῳ». Εἰς τὸν πίνακα ὁ Σπ. Λάμπρος³ ἀνέγνωσε φ. 38β «Στίχοι ἱαμβικοὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ Γεωργίῳ τῷ ᾠμιρούτζῃ θ'». Σημειωτέον ὅτι ὁ κώδιξ (φ. 47α) περιλαμβάνει ἐπιστολὴν πρὸς τὸν Γ. ᾠ.μ.

Ἐὰν ὁ Βησσαρίων ἔγραψε στίχους ἐπιταφίους διὰ τὸν πρωτοβεστιάριον, τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ Γ. ᾠ.μ. δὲν ἀπέθανε μουσουλμᾶνος, διαψεύδεται δὲ πᾶσα περὶ τοῦ ἀντιθέτου ὀθενδήποτε πληροφορία· διότι καρδινάλιος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ συνθέσῃ ἐπιταφίους στίχους δι' ἑξωμότην. Δυστυχῶς τὸ ζήτημα δὲν εἶναι τόσο ἀπλοῦν.

Ὁ περιγράψας τὸν κώδικα Σπ. Λάμπρος πληροφορεῖ ἡμᾶς, ὅτι τὰ ἐν τῷ πίνακι «περιλαμβάνονται πάντα ἐν τῷ κώδικι εἰ καὶ τιν' αὐτῶν φέρουσιν ἐν τοῖς οἰκείοις μέρεσι τοῦ κώδικος ἐπιγραφὴν διατετυπωμένην ἄλλως ἢ ἐν τῷ πίνακι. Ἄλλ' οἱ ἐν φ. 38α περιλαμβανόμενοι στίχοι ἐπὶ τῷ ᾠμιρούτζῃ καὶ οἱ πρὸ αὐτῶν⁴ εἶναι δι' ἄγνωστον λόγον διαγεγραμμένοι μέχρις ἀφανείας καὶ

¹ P. G. Migne 161, στ. 727 - 28.

² L. Mohler: Bessarion III, σσ. 422 - 4.

³ NE 3, 1906, σ. 13.

⁴ σ. 38β Στίχοι ἡρωϊκοὶ ἐπιτάφιοι ἐπὶ τῷ... η' [NE σὺτόθι].

αἱ ἀνωτέρω δὲ παρατεθεῖσαι ἐπιγραφαὶ αὐτῶν εἶναι ὁμοίως διαγεγραμμέναι ἐν τῷ πίνακι οὕτως, ὥστε οὐδὲ κἄν ἠδυνήθην, προσθέτει, ν' ἀναγνώσω τὸ τέλος τῆς πρώτης αὐτῶν. Δὲν τελευτῶσι δ' οἱ στίχοι ἐκεῖνοι ἐν τῷ φ. 38β, ἀλλ' εἶπετο φύλλον κεκομμένον νῦν, οὗ παραλείπεται μόνη ἡ ράχης· σφύζεται δὲ μόνον ἐν φ. 39α τὸ τέλος τῶν ὑπ' ἀριθ. θ' στίχων, ὧν ἡ μὲν ἀρχὴ ἐν τῷ σφ-ζομένῳ μέρει ἔχει

Πόρον τ' ἐφρευρεῖν ἐν πέλουσιν ἀπόροις

τὸ δὲ τέλος

δόξης καὶ χαρᾶς καὶ αἰδίου βίου»¹.

Κατὰ ταῦτα ὁ Λάμπρος ὑποστηρίζει ὅτι μέρος τῶν γραφέντων ἐπιταφίων στίχων ἐσώθη ἐπομένως ἢ δημοσίευσις τοῦ ἐπιγράμματος θὰ ἠδύνατο νὰ διαφωτίσῃ τὸ τέλος τοῦ Ἀμυρούτζη. Δυστυχῶς τὸ πρᾶγμα δὲν ἔχει οὕτω, ὡς πείθεται ὁ ἀναγνώστης ἐκ παραθέσεως τῆς φωτογραφίας τῶν ἐν λόγῳ σελίδων τοῦ κώδικος 533 (σ. 127-28 τοῦ παρόντος) καὶ τῆς περαιτέρω ἐκδόσεως τοῦ ἐν f. 39r κειμένου.

Cod. Marc. Gr. 533 (XV s.) f. 39r

ΒΗΣΣΑΡΙΩΝΟΣ
ΣΤΙΧΟΙ ΙΑΜΒΙΚΟΙ ΕΠΙΤΑΦΙΟΙ ΤΩ ...

πόρον τ' ἐφρευρεῖν ἐν πέλουσιν ἀπόροις,
τιμᾶται πρὸς βυς κἀπέσταλται πολλάκις,
πρὸς τὴν μεγάλην τοῦ κράτους ὄντως πόλιν,
ἄγαν δ' ἀρίστως καὶ κατὰ τὰς ἐλπίδας,
5 χαίρων ἐκεῖθεν ἐνθάδε προσώρμιζεν,
ὅπου γε καὶ νῦν ἀπάρας ἀνθις πάλιν,
πᾶσι τ' ἐπιθεῖς λίαν ἄριστον τέλος,
οἷς τοῖς κρατοῦσιν ἦν ἀνατεθειμένος,
ἔφθη τὸν οἶκον οὐδόλως ἰδεῖν ἔτι
10 μέσον δὲ τοῦ πλοῦ θανατηφόρον νόσῳ
ἄπνον τὸ σῶμα καὶ ψυχῆς λιπῶν δίχα
φθάνει μετασιὰς τῶν ἐπιγείων ἄνω,
ὅπου περ ἀπώχοντο τὰ φίλτατα οἱ,
ἄλλος κατ' ἄλλην τοῦ χρόνου περίοδον
15 οὖς περ θανάτιας ζῶν ἔτι καὶ φῶς βλέπων
γράφας ἑαυτὸν προσπαρέγραφεν πάλοι,

¹ NE 3, 1906, σ. 14.

20 ἄλλη μὲν ἄλλοις, σὺν ἑαυτῷ δ' ἐνθάδε
 τοῦτον τὸν φαιδρὸν καὶ καλὸν νεανίαν
 ἅμα μὲν δηλῶν τοῦ βίου τὸ ἄσπιτον
 ἅμα δὲ γ' ἡμᾶς παρακαλῶν ἰκέϊας
 θεῷ γενέσθαι, ὡς τύχωσι τῆς ἄνω
 δόξης καὶ χαρᾶς καὶ αἰδίου βίου.

Ὡς ἐκ τῆς ἀναγνώσεως τῶν ἰάμβων τούτων φαίνεται, ὁ Βησσαρίων μνημονεῦει προσώπου ἐπισήμου ἐπὶ ἀποστολῇ ἐκ (Τραπεζοῦντος) ἐρχομένου εἰς Κωνσταντινούπολιν συχνὰ καὶ ἀποθανόντος κατὰ τὴν διάρκειαν πλοῦ ἐκ νόσου. Τὸ πρόσωπον τοῦτο μετέβη εἰς τοὺς οὐρανοὺς πρὸς συνάντησιν τῶν προαποθανόντων κατὰ διαφόρους ἡλικίας τέκνων του. Ὡν ἓν «τὸν φαιδρὸν καὶ καλὸν νεανίαν», πλησίον τοῦ Βησσαρ. εὐρισκόμενον, συνέστησεν ὁ ἀποθανὼν εἰς τὸν ἱεράρχην.

Τὸ νόημα τῶν στίχων κάθε ἄλλο προσαρμόζεται πρὸς τὰς τύχας τοῦ Γ. Ἄμ., ὁ ὁποῖος, οὔτε ἐν θαλάσῃ ἀπέθανεν, οὔτε τὸν υἱόν του κατώρθωσε νὰ σώσῃ τῆς ἐξωμοσίας, οὔτε κατὰ τὰ τελευταῖα ἔτη τῆς ζωῆς του ἐταξίδευεν ἐντολοδόχος τινὸς πρὸς περαιοσιν ὑποθέσεων.

Ποῖον τὸ πρόσωπον, εἰς ἐμὲ τοῦλάχιστον ἀγνωστον. Κατὰ ταῦτα ὁ Σπ. Λάμπρος λανθασμένως ἀνέγνωσε τὸ ὄνομα τοῦ Γ. Ἀμιρούτζη ὑπὸ τὰ ἐσβεσμένα γράμματα τοῦ Πίνακος.

Εἰς τοῦτο καὶ ἕτερος λόγος συνηγορεῖ. Ὁ κῶδ. 533 εἶναι συλλογὴ νεανικῶν ἄ. ἔργων τοῦ Βησσ. πρὸ τῆς ἀναδείξεως αὐτοῦ, πλην ἑνός, εἰς καρδιανάλιον¹. Συγκεκριμένως τὰ πρῶτα ἐν αὐτῷ καταχωριζόμενα συγγράμματα εἶναι τὸ νεανικὸν εἰς τὸν ὄσιον Βησσαρίωνα ἐγκώμιον, μονωδία ἐπὶ τῷ Μανουήλ Παλαιολόγῳ († 1425) κλπ. τὰ ἔσχατα δ' εἶναι σχετικὰ πρὸς τὴν ἐν Φλωρεντία σύνοδον (1439), πάντως δὲ προγενέστερα τῆς ἀνόδου τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου εἰς τὸν θρόνον².

Ὁ θάνατος τοῦ Γ. Ἄμ. πρέπει νὰ ἐπῆλθε μετὰ τὴν πρὸς αὐτὸν ἐπιστο-

¹ Ὡς ὁ ἴδιος λέγει προλογικῶς «τῶν ἐνταῦθα ἐκκειμένων λόγων οἱ μὲν ἔτι νέφοντι καὶ ἄρτι πρῶτως ἡμῖν τῆς περὶ τὸ συγγράφειν γυμνασίας ἐκδέδονται, μήτε τινὰ πω βαθμὸν ἱεροσύνης ἔχοντι, πάνυ τε ἀπαλῶ ἔτι μοι ὄντι... οἱ δ' ἐφεξῆς αἰετοῦ χρόνου προβαίνοντες... οἱ μὲν ἐν ἱερεῦσι τελοῦντός μου, οἱ δ' ἤδη καὶ γενομένου ἀρχιερέως· ὁ δὲ τελευταῖος... ἤδη καὶ εἰς τὸ τῶν καρδιναλίων ἀνηγμένου ἀξίωμα». NE, 3, 1906, σ 12.

² Πρβλ. R. Loenertz: La chronologie des écrits de jeunesse. περ. Orient. Chr. Periodica 10, 1941, σσ. 116 - 21. Τὸ ἐγκώμιον εἰς τὸν ὄσιον Βησσαρίωνα ἐξεδόθη ἐσχάτως ὑπὸ Pierre Joannou: Un opuscule inédit du cardinal Bessarion Le Panegyrique de Saint Bessarion anachorète égyptien ἐν Analecta Bollandiana LXV, 1947, σσ. 107 - 38 (τὸ κείμενον σσ. 116 - 33).

ἄρα τὸ ἐφάρθενον τῶν οὐρανῶν
 τιμᾶται θεός ἐς καὶ πᾶσι τῆσι γένεσιν,
 θεὸς τὸν μεγαλῆν τὸν Κεῖν τοῦ οὐρανοῦ ποτίν.
 ἄλλαν δὲ εἰς ἡσυχίαν τὸν ἦσι δαίμων,
 χαίρων ἐκ ἡθρῶν καὶ θαλάσσης ἑρμύζειν.
 ὁ πῦρ καὶ νῦν ἀποκρίσας αὐτοῖς πάλιν,
 ὡς εἶτε πῦρ ἐξ ἀναρίστου θεός.
 οἷς τὸ πῦρ ἀποκρίσας ἀναπνεύματος,
 ἐφῆτο τὸν οὐρανὸν ὡς ἰδὼν ἔτι
 μέσον δὲ τὸ πῦρ ἀναπνεύματος
 ἀποκρίσας αὐτοῖς καὶ ψυχῆς καὶ πῦρ δὲ χεῖ.
 φθάνει μὴ λησῆναι τὸν ἐπιτεταμένον.
 ὁ πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον.
 ἀπὸ καὶ τῆς τῆς χεῖρας τοῦ εἰσοδῶν
 πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον,
 ἔσθλα καὶ αὐτὸν πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον
 ἀλλήλων τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἀποκρίσας
 τοῦτον τὸν φάσμα καὶ καλὸν νεανίαν
 ἀμα μὲν δὲ λῶν τὸν οὐρανὸν ἔσθλα
 ἀλλὰ δὲ τὸν πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον
 βῶλον ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον
 δέξασθε καὶ χαρᾶν. Καὶ αἰετοῦ βίχαι·
 ἔσαν τὸν ἐπιτεταμένον ἐπιτεταμένον, ἐπιτεταμένον
 ἔσθλα καὶ αὐτὸν πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον
 ἐπιτεταμένον ἔσθλα καὶ αὐτὸν πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον
 οὐθῶν ἐπιτεταμένον ὁ οἶος καὶ ἀμεμῶτος καὶ
 ἔσθλα καὶ αὐτὸν πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον
 ἐπιτεταμένον ἔσθλα καὶ αὐτὸν πῦρ ἀποκρίσας τὸν ἐπιτεταμένον

Cod. Marc. Gr. 533 (XV s.) f. 39r : Τὸ δημοσιευόμενον ἀνέκδοτον τμήμα τοῦ ἐπιγράμματος.

λὴν τοῦ Μιχ. Ἀποστόλη (1467), περὶ ἧς περαιτέρω. Ἄτοπον λοιπὸν εἶναι ν᾽ ἀναμένωμεν ἔργον τῆς ἐβδόμης δεκαετηρίδος τοῦ 15. αἰῶνος μεταξὺ τῶν πρωτολείων τοῦ καρδινάλιου, καὶ δὴ ἐν τῇ σειρᾷ ὅπου τοῦτο εὐρίσκεται.

Γεννῶνται ἤδη διάφορα ζητήματα. Εἶναι ὁ κῶδιξ αὐτόγραφος τοῦ Βησσαρίωνος; ¹ Εἰς τοῦτο νομίζω ὅτι δύναμαι ν᾽ ἀπαντήσω καταφατικῶς. Ἐκ τῆς συγκρίσεως τῆς παρατιθεμένης φωτογραφίας πρὸς ἄλλο δεῖγμα ἀσφαλῆς γραφῆς τοῦ καρδινάλιου, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ ὀδηγηθῶμεν².

Τὸ δεύτερον ἐρώτημα ἀφορᾷ εἰς τὰς διαγραφὰς καὶ τὴν ἀποκοπὴν τοῦ φύλλου περὶ ὧν ἤδη ὠμίλησεν ὁ Λάμπρος. Εἶναι ἔργον τοῦ Βησσαρίωνος, ὁ ὁποῖος δὲν ἤθελε νὰ ἀπομνημονεύσῃ τὸ ὄνομα τοῦ διαγραφέντος νεκροῦ; Τίς ὁ λόγος ὁ κινήσας αὐτὸν εἰς τοῦτο; Πιθανῶς ἀχαριστία ἢ ἀντίθεσις πρὸς τὸν «καλὸν καὶ φαιδρὸν νεανίαν» περὶ οὗ οἱ στίχοι. Πάντως ἀδιάγνωστον. Ἡθέλησαν νὰ ἐξηγήσουν τὸ πρᾶγμα³ διὰ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ κατ' ἀρχὰς ἐνωτικὸς Γ. Ἀμ. μετεστράφη κατόπιν εἰς ἀνθενωτικὸν καὶ ὕβρισε τὸν καρδινάλιον εἰς τὸ περὶ τῆς Συνόδου τῆς Φλωρεντίας πονημάτιόν του. Ὁ Βησσαρίων θυμωθεὶς καὶ ἐκδικούμενος ἀπέσβεσε τοὺς στίχους καὶ τὴν ἐν τοῖς περιεχομένοις τοῦ Πίνακος ἐπιγραφὴν αὐτῶν. Ὁ Loenertz δέχεται τὴν πραγματείαν τοῦ Γ. Ἀμ. γραφεῖσαν μετὰ τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1443. Ἦτο λοιπὸν δυνατὸν ὁ Βησσαρίων νὰ ἠγνόει ἐπὶ 25 περίπου ἔτη τὰς τοιαύτας διαθέσεις τοῦ Γ. Ἀμ. καὶ τὰς ὕβρεις καὶ ἀγνοῶν αὐτὰ νὰ τὸν πενήθη δι' ἐπιγράμματος; Καὶ ἦτο δυνατὸν αὐτὸ τὸ ὁποῖον ἠγνόει νὰ τὸ πληροφορηθῇ μετὰ τὸ 1467 καὶ ν᾽ ἀποσβέσῃ τοὺς στίχους; Μοῦ φαίνεται ὅπως ἀπίθανον. Ἄλλως τε τὸ περιεχόμενον τῶν δημοσιευμένων στίχων οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἀφίνει περὶ τοῦ ἀσχέτου αὐτῶν πρὸς τὴν ζωὴν καὶ τὸν θάνατον τοῦ Γ. Ἀμ. Ἀπλῶς ὁ Σπ. Λάμπρος παρανέγνωσε τὸ ξέσμα, προφανῶς ἐπηρεασθεὶς ἀπὸ τὴν ἐν συνεχείᾳ παράθεσιν ἐν τῷ πίνακι τῆς ἐπιγραφῆς τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Βησσ. πρὸς τὸν Γ. Ἀμιρούτζην! Κατὰ ταῦτα τὸ ζήτημα τοῦ ἂν ὁ ὁ Γ. Ἀμ. ἀπέθανεν ὡς χριστιανὸς δὲν δύναται νὰ λυθῇ ἐκ τῶν ἐπιταφίων στίχων τοῦ Βησσαρίωνος, ἅτε μὴ ἀφορῶντων εἰς αὐτόν.

¹ Ὁ L. Mohler: Bessarion III, 1942, σ. 416 σημ. ἀμφισβητεῖ, λόγῳ τῶν ἐν αὐτῷ ἀνορθογραφίῳ, τὸ ὅτι ὁ κῶδιξ εἶναι αὐτόγραφος τοῦ Βησσαρίωνος. Τὸ ζήτημα ἐξήτασε μετὰ ταῦτα ὁ R. Loenertz: Orient. Christ. Period. 10, 1944, σ. 118-20. Οὗτος (σ. 118) θεωρεῖ ὅτι τὸ χειρόγραφον ἐτελείωσε μεταξὺ 1 Φεβρ. 1410 καὶ 5 Ἀπριλίου 1449, ὅτι ὁ Βησσ. ἀπὸ καρδινάλιος Ἀγίων Ἀποστόλων μετέθη εἰς ἐπίσκοπον Σαβίνης.

² Un autografo di Bessarione, ἐν περ. Bessarione 33, 1917, σσ. 185-6. Ἐκτὸς κειμένου (μεταξὺ τῶν σσ. 184-5) τὸ αὐτόγραφον, προερχόμενον ἔκ τοῦ Cod. Vat. Gr. 1858.

³ Loenertz: Ἐνθ' ἀνωτ. σ. 138.

III. ΑΜΙΡΟΥΤΖΗΣ ΚΑΙ ΜΙΧ. ΑΠΟΣΤΟΛΗΣ

Δεν πρόκειται να εξετασθῆ ἔδῳ οὔτε ἡ ὑποπτος στάσις τοῦ ἄλλοπροσάλλου Βυζαντίου Μ. Ἀποστόλη πρὸ καὶ μετὰ τὴν ᾿Αλωσιν¹ οὔτε καὶ αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸν Γ. ᾿Αμ. πρὸ τῆς ἀποστολῆς εἰς αὐτὸν τῆς γνωστῆς ἐκ Κρήτης ἐπιστολῆς τοῦ «κηδεστοῦ» τούτου. Θέλω ἀπλῶς νὰ ἐπιμείνω εἰς σημεῖα τῆς ἐν λόγῳ ἐπιστολῆς, ἡ ὁποία ἀφ' ἐνὸς μὲν δίδει τὸν *terminus ante quem* ποῦ τοῦ θανάτου τοῦ Γ. ᾿Αμ. (1467), ἀφ' ἐτέρου δὲ τὴν λύσιν τοῦ ὄλου προβλήματος. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη εἰς ὕφος δυσνόητον καὶ περιπλοκὸν γεγραμμένη, δὲν ἔχει ἀρκούντως μελετηθῆ. Ὁ λόγος τῆς ἀσαφείας αὐτῆς εἶναι εὐνόητος· ὁ ἀποστολεὺς δὲν ἠθέλησε νὰ βλάψῃ τὸν παραλήπτην. Θὰ τὸν ἔβλαπτε δὲ ἀσφαλῶς, ἂν ἔγραφεν ἀπεριφράστως δι' ὑπόθεσιν εἰς τὴν ὁποίαν πρωτίστως ἀναμειγμένος ἦτο ὁ Πορθητῆς.

«Ἐγὼ σε τοιοῦτότροπα συνειπόντα τοῖς σοῖς ἀρίστοις υἱέσιν, ἠνίκα ὁ τῶν Τεύκρων καὶ ἄλλων οὐκ ὀλίγων ἐθνῶν βασιλεὺς καὶ οὐδὲν ἤττων τοῖς παῖσι τῶν πώποτε μνημονευομένων βασιλέων ἀπάντων, αὐτοὺς ἀποκριθῆναι δυοῖν ἡμέραιν ἐθέσπισεν, ἐν οἷς ὁ μεγαλόνομος κατὰ τὸ ἄδόμενον ἠρωτῆκει, *ὑπερεπαινώ, τὴν πάτριον εἰκότως παράδοσιν διαβεβαιούμενον*. Τῷ δ' αὐτῷ πάλιν βασιλεῖ μεταμεμφαμένῳ καὶ ἐρομένῳ, τίνα ἂν εἴης αὐτῷ συνειπὼν αὐτοῖς περὶ τῶν ἠρωτημένων εἰπεῖν, φάμενον καὶ μὴ δυνηθέντα τὸν ὄντινον θάνατον ὑποστῆναι...».

Ἐκ τοῦ προλόγου τούτου φαίνεται ὅτι ὁ Μωάμεθ Β', φιλοσοφῶν, εἶχεν ἀμφιβολίας θεωρητικὰς περὶ τῶν ὁποίων, θέσας καὶ διήμερον τακτὴν προθεσίαν ἀπαντήσεως εἰς αὐτούς, ἠρωτῆσε τοὺς υἱοὺς τοῦ Γ. ᾿Αμ. (τοὺς ὁποίους πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν μουσουλμάνους ἀμφοτέρους). Ὁ πρωτοβεστιάριος ἀπήντησε συμφώνως πρὸς τὰς ἀπαντήσεις ἐκείνων τὴν πάτριον παράδοσιν διαβεβαιούμενος, μὴ ἀφιστάμενος ἐπομένως τοῦ δόγματος. Ὅτε δὲ καὶ πάλιν μετεκλήθη καὶ ἠρωτήθη, ἀπήντησεν ὀρθῶς καὶ ἀπέφυγε τὸν ἐπαπειλούμενον θάνατον. Ἐτέθη ἄρα ὁ Γ. ᾿Αμ. πρὸ δεινῶν ἐρωτημάτων καὶ ἡ ἔπρεπε ν' ἀπαντήσῃ εὐνοϊκῶς ἢ ν' ἀποθάνῃ· ἡ ἀπάντησίς του ἐν τοσοῦτῳ δὲν ἦτο ἀντίθετος πρὸς τὴν κατὰ παράδοσιν πίστιν. Πῶς συνεβίβασε τὸ πρᾶγμα ὁ φιλόσοφος δὲν γνωρίζομεν. Ἐκ τῆς ἐπιστολῆς περαιτέρω, σκοτεινῆς καὶ ἀμφιβόλου, ἐννοοῦμεν ὅτι ὀρθῶς ὁ Γ. ᾿Αμ. ἀπέφυγε τὸ μαρτύριον, εἰς

¹ Ἡ καλύτερα περὶ Ἀποστόλη μελέτη ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ὁ ὑπὸ τοῦ Em. Legrand συγγραφείς βίος του ἐν BH de XV et XVI s. I, 1885, σσ. LVIII-LXX. Αὐτόθι II, 1885, σσ. 223-59 δημοσιεύεται μέρος τῆς ἀλληλογραφίας του, ἐπαυξηθείσης διὰ τῆς ἐν τῇ βιβλιογραφίᾳ τοῦ παρόντος προσημειωθείσης ἐκδόσεως τοῦ Noiret, ὅπου καὶ ἄλλα πονήματα καὶ ἐμπεριστατωμένη εἰσαγωγή (1889).

τὸ ὅποιον προσέφευγον οἱ φανατικοὶ τοῦ λαοῦ, καὶ καλῶς ἐποίησεν οἰκονομῶν τὰς περιστάσεις καὶ μὴ διακινδυνεύων τὴν ζωὴν του καὶ τῶν τέκνων του διὰ τὸ ἄστατον τῶν πραγμάτων. «Πρὸς δὲ καὶ πάννυ τοι εὐχερὲς τευκρίζειν δοκοῦντα, τοῖς προτέροις ἐμμένειν» !

Γνωρίζων τὰς ἱκανότητας τοῦ φιλοσόφου ὁ Ἀποστόλης, παραδέχεται ὅτι θὰ εἶναι εὐχερέστατον εἰς αὐτὸν νὰ φαίνεται παραδεχόμενος τὰ τῶν Τούρκων, ἐνῶ θὰ ἐμμένῃ εἰς τὰ παραδεδομένα, ἀποκρούει δὲ πᾶσαν σκέψιν μαρτυρίου.

Ἡ ὁμολογία εἰς ἣν ἠναγκάσθη νὰ προβῇ ὁ Ἀμ. δὲν φαίνεται ἀντι-θεμένη πρὸς τὴν φιλοσοφικὴν του πίστιν : «Σὺ δ' ὡς ἀθάνατον πιστεύων Θεόν, ἄποσόν τε καὶ ἕνα, οὐδὲν τῶν ὄντων καὶ πάντα ὄντα, μηδένα τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ λόγον ἔχοντα πλὴν τῆς τούτων διαμονῆς καὶ τῆς ἐς αὐτὸν ἐπιστροφῆς, καὶ τὸ δίκαιον, παρ' οὐδένα τῶν οὐς οἱ πολλοὶ τρόπων καὶ πεποιθήσασιν καὶ ποιουσίν, ἀλλ' ἀξία συγγνώμης ἀνάγκη καὶ θειοτέρῳ τρόπῳ καὶ λόγῳ, ἀριστά γε ἐπεποίησας, μηδὲν παρὰ τοὺς τοῦ θεοῦ λόγους τὸ σῶμά σου διαλύσας, κάλλιστά τε ξυνδεδεμένον καὶ ὡς προσήκει φιλοσοφία». Περαιτέρω ὁ Ἀποστόλης ἐπικαλούμενος παραδείγματα ἀνάλογα ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους, θεωρεῖ ὅτι καλύτερον θὰ ἦτο νὰ μὴ ἐνέδιδεν ἔξ ἀρχῆς ὁ Ἀμιρούτζης (νὰ μὴ παρέμενεν εἰς Ἀνατολὴν δηλονότι, ἀλλὰ νὰ προσέφευγεν εἰς τοὺς Φράγκους) καὶ καταλήγει λέγων ὅτι τοὺς λόγους τῆς στάσεως τοῦ πρωτοβεστιαρίου ὑπὲρ πάντα ἄλλον γνωρίζει ὁ ἴδιος (ὁ Γ. Ἀμ.) καὶ ὅτι καὶ αὐτὸς θὰ τοὺς πληροφορηθῇ, ἂν θὰ συναντηθοῦν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν, ὑπὸ τῆς νοσταλγίας τῆς ὁποίας κατέχεται ὁ αὐτοεξόριστος παρομοιογράφος.

Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη νομίζω ὅτι δίδει τὴν κλεῖδα τοῦ μυστηρίου. Μανθάνομεν ἀφ' ἑνὸς τὰς ἐσωτέρας φιλοσοφικὰς πεποιθήσεις τοῦ Γ. Ἀμ. καὶ τὴν ἀντίληψίν του περὶ χριστιανισμοῦ ὡς κατὰ παράδοσιν πίστεως. Καὶ συμπεραίνομεν ὅτι, κληθεὶς ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ Β' νὰ ὁμολογήσῃ τὸν μονοθεῖσμόν (τὸν ὅποιον ἠρνοῦντο οἱ μουσουλμᾶνοι εἰς τοὺς τὴν Ἁγίαν Τριάδα λατρεύοντας Χριστιανούς) ἐπ' ἀπειλῇ θανατώσεως, ἔδωκεν ἱκανοποιητικὴν ἀπάντησιν, ὥστε νὰ ἱκανοποιήσῃ τὸν Πορθητὴν, νὰ φανῇ πιστεύων τὰ τῶν Τούρκων (τευκρίζων), πράγματι δὲ νὰ διατηρῇ τὴν κοινωνίαν του πρὸς τὴν Ὀρθόδοξον Ἐκκλησίαν.

Περὶ πίστεως θρησκευτικῆς δὲν δύναται νὰ γίνῃ πλέον λόγος, διότι δογματικῶς ὁ Ἀμιρούτζης, ὅπως καὶ ὁ Γεώργιος Γεμιστός, ἦσαν ἀδιάφοροι. Πρὸκειται πάντως περὶ τῆς ἐμμονῆς του εἰς τὴν, διὰ τῆς συνεχείας τῆς τοιαύτης κοινωνίας, διατήρησιν τῆς ἐθνότητος, τοῦ Γένους. Καὶ αὐτὴν ἀναμφιβόλως διετήρησεν ὁ ταλαίπωρος πρωτοβεστιαρίος. Εἰς τοῦτο δ' ἀποβλέπουν καὶ οἱ ἔπαινοι καὶ αἱ ἐπιδοκιμασίαι τοῦ Ἀποστόλης.

IV. ΑΛΛΑΙ ΠΛΗΡΟΦΟΡΙΑΙ

Μολονότι τὸ ζήτημα, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω διαπιστώσεων, θεωρῶ ἐξηγη-
τλημένον, δὲν κρίνω ἄσκοπον νὰ ἐπιστήσω τὴν προσοχὴν τοῦ ἀναγνώστου
εἰς τρεῖς ἀκόμη μαρτυρίας περὶ τῆς μὴ ἐξωμοσίας τοῦ Γ. ᾽Αμ.

Ἡ πρώτη εἶναι αὐτὴ αὐτὴ ἢ πρὸς τὸν Μωάμεθ συζήτησις ὑπὸ μορφὴν
διαλόγου διασωθεῖσα «Περὶ τῆς εἰς Χριστὸν πίστεως», τῆς ὁποίας τὸ λατινι-
κὸν προοίμιον ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ Legrand.

Ἡ δευτέρα εἶναι ἡ περὶ θεολογικῶν ζητημάτων συζήτησις μετὰ τοῦ
Θεοφάνους Μηδείας¹.

Ὁ δημοσιεύσας τὴν σχετικὴν ἀλληλογραφίαν, ὡς ἐλέχθη, ἐχρονολόγη-
σεν αὐθαίρετως τὰς ἐπιστολάς τὰς μεταξὺ 1441 - 63. Εἰς τοῦτο ὅμως δὲν εἴμεθα
ὑποχρεωμένοι τὸ παράπαν. Ἐάν μάλιστα ἀποδώσωμεν τὴν δέουσαν ση-
μασίαν εἰς τὸ γεγονός ὅτι μεσολαβητῆς μεταξὺ τοῦ Μηδείας καὶ τοῦ φιλο-
σόφου ὑπῆρξεν ὁ ἱστορικὸς Κριτόβουλος, εἰς τὸν ὁποῖον ὁ ᾽Αμιρ. ἐπέστρεψεν
τὸ πρὸς κρίσιν σύγγραμμα καὶ διὰ τοῦ ὁποίου διεβίβασε τὴν πρώτην ἐπι-
στολήν, τότε πρέπει νὰ κατέλθωμεν πολὺ κατωτέρω.

Ὡς γνωστόν, ὁ Κριτόβουλος μόλις κατὰ τὸ θῆρος τοῦ 1466, μετὰ τὴν
κατάληψιν δηλονότι τῆς Ἰμβρου ὑπὸ τῶν Ἑνετῶν, ἐγκατεστάθη εἰς Κων-
σταντινούπολιν², ὅπου βεβαίως τῷ ἐστάλη τὸ ἐπιστόλιον τοῦ ᾽Αμιρ., ἐπο-
μένως ἢ ἀλληλογραφία εἶναι τοῦλάχιστον τοῦ 1466 ἢ καὶ μεταγενεστέρα³,
δεικνύει δὲ τὸν Γ. ᾽Αμιρ. ὑπερασπιστὴν μὲν τῶν ἰδίων του περὶ φύσεως
θεωριῶν, ἀπροθυμότατον ὅμως νὰ παραδεχθῆ ὅτι διαφωνεῖ πρὸς τὴν περὶ
Θείας Προνοίας ἀποψιν τῆς Ἐκκλησίας⁴. Ἄλλωστε ὁ Θεοφάνης δὲν ἐγένετο

¹ Περὶ τοῦ ἀρχιερέως καὶ λογίου τούτου πρβλ. Σπ. Λάμπρου: Ἐπανεκδόσεις
ἐπιστολῶν τοῦ μητροπολίτου Μηδείας Θεοφάνους, ΝΕ, 10, 1913, σσ. 258 - 75, ὅπου καὶ
ἡ παλαιότερα περὶ τοῦ θέματος βιβλιογραφία, καὶ τὸ ἀντιφατικὸν καὶ ἀνακριβὲς ση-
μείωμα Μιλτ. Σταμούλη εἰς περ. Θερακικά 14, 1940, σ. 144. Πρβλ. ἀκόμη τὴν νεω-
τέραν ἐργασίαν τοῦ Ε. St épha nou: Théophrane de Médie opuscules philo-
sophiques, περ. Ἐchos d'Orient 31, 1932, σσ. 165 - 76.

² Πρβλ. Karl Müller: Prolegomena εἰς FHG V, σ. liij καὶ Ν. Π. Ἄν-
δριώτην: Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος, περ. Ἑλληνικά 2, 1929, σ. 181.

³ Αἱ Ἱστορίαι τοῦ Κριτοβούλου πραγματεύονται τὰ μέχρι τοῦ 1467 γεγονότα.
Μέχρι τοῦ ἔτους ἐκείνου ὁ Κριτ. δὲν εἶχε γίνῃ μοναχός, οὔτε ἐπομένως εἶχεν ἀπο-
σπρῆθῃ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Πότε τοῦτο ἐγένετο, ἄδηλον, οὐχὶ ὅμως πολὺν χρό-
νον μετὰ τὸ ἔτος τοῦτο, ἄλλως τε καὶ ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ Γ. ᾽Αμιρ, δὲν πρέπει
νὰ συνέβη εἰς πολὺ τοῦ 1467 ἀπέχον διάστημα, ἀμαρτύρως δὲ γράφεται ὅτι ἀπέθανε
μεταξὺ τοῦ 1470 καὶ 1475, καὶ δὴ ἐν Ἀδριανουπόλει!

⁴ Βλέπε κατωτέρω.

Μηδείας πρὸ τοῦ 1466¹ ἀλλὰ κατὰ τὸ 1467 ἢ μετ' αὐτό, διετέλεσε δὲ τὸ πολὺ μέχρι τοῦ 1474.

Ἡ τρίτη τέλος εἶναι χρονολογημένη ἐκ Μιλάνου ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκίσκου Φιλέλφου (20 Ἰουλίου 1465) «Γεωργίῳ Ἀμοιρουκίῳ φιλοσόφῳ». Ὁ Γ. Ἀμιρ. φαίνεται διαμένων ἤδη ἐν Κωνσταντινουπόλει. Τοῦτο ἄλλως τε γνωρίζομεν καὶ ἐκ ρητῆς μαρτυρίας τοῦ Κριτοβούλου². Πρὸς τὸν φιλόσοφον συνιστᾷ ὁ ἑλληνομαθέςτατος φιλέλλην τὸν ἀρχιτέκτονα Antonio Averulino μεταβαίνοντα εἰς Ἀνατολὴν «θέας ἕνεκα μόνον». Ἐὰν ἦτο μουσουλμᾶνος ὁ Γ. Ἀμιρ. δὲν θὰ προσεφωνεῖτο ὡς Γεώργιος. Τοῦτ' αὐτὸ ἰσχύει καὶ διὰ τὴν μετὰ διετίαν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολὴν τοῦ Μιχ. Ἀποστόλη.

Ἐκ τοῦ γεγονότος λοιπὸν ὅτι δὲν ἤλλαξε βαπτιστικὸν ὄνομα, δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν τὸ ἀβάσιμον τῆς ἔξωμοσίας.

Ε' Ο ΦΙΛΟΣΟΦΟΣ ΚΑΙ Ο ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ

I. Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΚΕΨΙΣ ΤΟΥ Γ. ΑΜΙΡΟΥΤΖΗ

Προκειμένου νὰ καταλήξωμεν, ἡ ἀπλῆ διαπίστωσις τῆς ἔξωμοσίας ἢ ἐμμονῆς τοῦ Γ. Ἀμ. εἰς τὰ πάτρια εἰς οὐδὲν θὰ ὠφέλει, ἂν μὴ ἡρημνεύετο τοποθετουμένη εἰς κατάλληλα πλαίσια. Ὁ πρωτοβεστιάριος δὲν εἶναι ἀπλοῦν τι συμπωματικὸν πρόσωπον ἐνεργῆσαν οὕτως ἢ ἄλλως κατὰ τὰς παρορμήσεις του καὶ ἀνάξιον ἐξηγήσεως. Ἀπεναντίας εἶναι ὁ τυπικὸς ἀντιπρόσωπος ἑνὸς κόσμου θνήσκοντος καὶ ἔχοντος τὴν συνείδησιν τῆς τοιαύτης του δύσεως.

Μεταξὺ τῶν λογίων τῶν παλαιολογείων χρόνων προέκυψε ἀμείλικτον τὸ ἐρώτημα ποίαν στάσιν θὰ ἔπρεπε ν' ἀκολουθήσουν μετὰ τὴν Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως. Διὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους ἐν εἰδικῇ μελέτῃ θὰ ἐξετάσωμεν, ἄλλοι ἐξ αὐτῶν ἔκλινον πρὸς τὴν Δύσιν, προτιμήσαντες τὴν εἰς τὸν Πάπαν ὑποταγὴν, καὶ ἄλλοι ἔμειναν εἰς τὴν Ἀνατολὴν διὰ νὰ συμμερισθοῦν τὰς τύχας τοῦ Γένους, προτιμήσαντες δουλείαν μετ' ὀρθοδοξίας. Καὶ αὐτοὶ εἶναι οἱ ὀρθῶς πράξαντες.

Αἱ δύο αὐταὶ παρατάξεις ἀντεπροσωπεύοντο ἐν Κωνσταντινουπόλει ὑπὸ

¹ Πρβλ. Σπ. Λάμπρον ἐν NE 10, 1913, σ. 275 καὶ Ε. Stéphanou : Ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 165, 167. Τῇ 15 Ἰανουαρίου 1467 ὑπογράφεται ὁ Μηδείας Ἰωσήφ, τὴν δὲ 10 Ὀκτωβρίου 1474 ὁ Μηδείας Νεόφυτος· μετὰ τῶν χρονολογιῶν τούτων διετέλεσεν ὁ Θεοφάνης Μηδείας.

² «Μετακαλεσάμενος οὖν Γεώργιον τὸν φιλόσοφον...» V, 10, 6, σ. 156. Πρόκειται περὶ τῆς συντάξεως τοῦ χάρτου κατὰ Πτολεμαῖον.

διαφόρων δμάδων. Εἰς τὴν συντηρητικὴν παρατάξιν ἀνήκουν ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, Μᾶρκος ὁ Εὐγενικός, καί, μετὰ τὸν θάνατόν του, ὁ Γεώργιος ὁ Σχολάριος. Εἰς τὴν ἀντίθετον ὁ Δημήτριος ὁ Κυδώνης, ὁ Χρυσολωρᾶς, ὁ Βησσαρίων καὶ πλείστοι ἄλλοι.

Καὶ ἕως μὲν ἔζη ὁ Μανουὴλ Παλαιολόγος, ζήτημα συγκρούσεως τῶν δύο αὐτῶν παρατάξεων (μετὰ τὴν καταδίκην μάλιστα τῶν Βαρλααμιστῶν) δὲν ὑφίστατο. Ὁ νουνεχὴς αὐτοκράτωρ περιεῖπε τοὺς φιλοδυτικoὺς λογίους, ἐξαλιναγώγει τοὺς μέχρι τουρκοζηλίας φθάνοντας φιλανατολικoὺς καὶ ἐξρησιμοποιεῖ τὸ φόβητρον τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ὡς φραγμὸν τῆς προόδου τῶν Τούρκων κατὰ τῆς βασιλευσύσης. Εὐνόητον εἶναι ὅτι οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπεθύμουν νὰ καταλύσουν τὰς χριστιανικὰς Δυνάμεις τῆς Ἀνατολῆς χωρὶς νὰ προκαλέσουν καθ' ἑαυτῶν τὴν μῆνιν τῶν Δυτικῶν καὶ πολεμικὴν των ἐν Ἀνατολῇ ἐπέμβασιν. Τὸ νὰ κρατῆται τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως ἀνοιχτὸν ἐπὶ Μανουὴλ Παλαιολόγου οὐδὲν ἄλλο ἐσήμαινε πολιτικῶς εἰμὴ τὴν ὑπαρξίν διαρκoῦς ἀπειλῆς περὶ ἐπεμβάσεως τῶν Φράγκων εἰς τὰ πράγματα τῆς Ἀνατολῆς, πρᾶγμα ἀντίθετον πρὸς τὰ συμφέροντα τῶν Ὀθωμανῶν¹. Ἄλλ' ἀποθανόντος τοῦ Μανουὴλ, ὁ διάδοχος καὶ συμβασιλεὺς υἱὸς του Ἰωάννης παρεσύρθη εἰς μεγαλεπήβολα σχέδια ἐπιβολῆς ἐπὶ τῆς Ἀνατολῆς ἀναλώμασι τῆς Δύσεως. Ὡς ἀντάλλαγμα δ' ἐπρόβαλε τὴν ποθητὴν εἰς τὴν, κλονιζομένου κύρους ἀπέναντι τῆς κοσμικῆς ἐξουσίας τῆς Δύσεως, παπικὴν ἔδραν, ἐκτιμῆσας ὅλως ἐπιπολαίως τὰς δυνατότητας βοηθείας τὰς ὁποίας ἠδύνατο νὰ ἔχη κατὰ τοὺς χρόνους ἐκείνους ὁ Πάπας. Οὕτως ἤχθημεν εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας, ἐπηλήθευσαν δὲ περὶ τοῦ Ἰωάννου Η' οἱ πρὸς τὸν Φραντζῆν² λόγοι τοῦ πατρὸς του· «δοκεῖ τῷ βασιλεῖ τῷ υἱῷ μου εἶναι αὐτὸν ἀρμόδιον βασιλέα, πλὴν οὐ τοῦ παρόντος καιροῦ· βλέπει γὰρ καὶ φρονεῖ μεγάλα καὶ τοιαῦτα οἷα οἱ καιροὶ ἐχρηζον ἐπὶ τῆς εὐημερίας τῶν προγόνων ἡμῶν. Πλὴν τῇ σήμερον ὡς παρακολουθοῦσιν ἡμᾶς τὰ πράγματα, οὐ βασιλέα θέλει ἡμῶν ἢ ἀρχή, ἀλλ' οἰκονόμον· φοβοῦμαι γὰρ μή ποτε ἐκ τῶν ποιημάτων καὶ ἐπιχειρημάτων αὐτοῦ γένηται χαλασμὸς τοῦ οἴκου τούτου».

Εἰς τὴν Σύνοδον τῆς Φλωρεντίας ὁ Γ. Ἄμ. μετὰ τὸν μητροπολίτην,

¹ Πρβλ. τὸν μεταξὺ τῶν δύο αὐτοκρατόρων, ἐνώπιον τοῦ ἱστορικοῦ Γ. Φραντζῆ διάλογον (Π, 13, 178 Bon, ἔκδοσις Teubner ὑπὸ Ἰ. Β. Παπαδοπούλου 177-8) «βεβαίως καὶ ἀληθῶς ἐπιστάμεθα ἐκ μέσου τῆς καρδίας αὐτῶν δὴ τῶν ἀσεβῶν, ὅτι λιαν διστάζουσι φοβούμενοι μήπως συμφωνήσωμεν καὶ ἐνωθῶμεν τοῖς δυτικοῖς χριστιανοῖς· δοκεῖ γὰρ αὐτοῖς ὅτι εἰ τοῦτο γένηται, γενήσεται τι κακὸν μέγα κατ' αὐτῶν παρὰ τῶν εἰρημένων δυτικῶν δι' ἡμᾶς, λοιπὸν τὸ περὶ τῆς συνόδου μελέτα μὲν αὐτὸ καὶ ζήτηι, καὶ μάλιστα ὅταν χρειᾶν ἔχης φοβῆσαι τοὺς ἀσεβεῖς, τὸ δὲ ποιῆσαι αὐτὴν μηκέτι ἐπιχειρησθῆς αὐτό...»

² Φραντζῆς: Ἐνθ' ἀνωτ. Καὶ τὰ δύο χωρία, ὡς περιλαμβανόμενα εἰς τὸ Minus, εἶναι γνησίως τοῦ Φραντζῆ.

ἀντεπροσώπευε τὸν αὐτοκράτορα τῆς Τραπεζοῦντος, ἐπομένως ὁ ρόλος του ἦτο συμβουλευτικός. Εὐνόητον εἶναι ὅτι τὴν Αὐτοκρατορίαν τοῦ Πόντου ἐνδιέφερε μὲν ἡ ἐνότης τῆς ὅλης Ἐκκλησίας (ἀφοῦ ἡ αὐτὴ ἐνότης ἐνδιέφερε καὶ τὰς ὑποδούλους ἀκόμη τῆς Ἀνατολῆς Ἐκκλησίας, τὰς ὁποίας οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν ἐμπόδισαν νὰ ἀντιπροσωπευθοῦν εἰς πρᾶξιν στρεφομένην ἐναντίον των!) καὶ τὸ ἀδιάσπαστον τῆς δογματικῆς συνοχῆς πρὸς τὴν Μεγ. Ἐκκλησίαν, πρὸς τὴν ὁποίαν θὰ διεφέρετο ἡ τῆς Τραπεζοῦντος ἂν ἐν ἀπουσίᾳ αὐτῆς ἦρετο τὸ σχίσμα, ἀλλ' ὥς πρὸς τὴν ἀναγκαίαν καὶ ποθητὴν βοήθειαν τῆς Δύσεως πρὸς τὴν Ἀνατολήν, θὰ συνησθάνοντο οἱ ἐν τῷ Πόντῳ τὰς δυσκολίας τῆς παροχῆς βοήθειας τοιαύτης ἢ ὁποία νὰ φθάσῃ μέχρις αὐτῶν.

Ἡ ἀπόφασις τῆς Φλωρεντίας πρὸς ἔνωσιν ὠφείλετο εἰς δύο τινά. Πρωτίστως εἰς ἐκβιασμόν ἀσκηθέντα ὑπὸ τῆς πολιτικῆς ἀρχῆς (αὐτοκράτορος) ἐπὶ τῶν συνειδήσεων τῶν Ἑλλήνων κληρικῶν, καὶ δεύτερον εἰς τὴν πολιτικὴν σκοπιμότητα τῆς ἐπιτυχίας τῆς ἀναγκαίας βοήθειας. Τρίτος λόγος ἰσχυρὸς θὰ ἠδύνατο νὰ προστεθῇ ἡ προδοσία τῶν ἀρχιερέων Νικαίας καὶ Ρωσίας, οἱ ὅποιοι ἤλιπον κέρδη ἀτομικὰ ἐκ τῆς ἐπιτυχίας, τῶν ὁποίων καὶ δὲν ἠστόχησαν. Ἦναγκάσθη λοιπὸν καὶ ὁ Γ. Ἀμ., ὁ ὁποῖος ἀντελαμβάνετο τὸν πολιτικὸν σκοπὸν τοῦ συνεδρίου καὶ τὴν ἰσχὺν τοῦ καταναγκασμοῦ, νὰ ὁμολογήσῃ.

Ὅφειλομεν ὅμως νὰ προσέξωμεν τὴν διατύπωσιν τῆς ὁμολογίας: «Διὰ ταῦτα τοίνυν ταύτην τὴν ἀλήθειαν ὁμολογῶ ὑποτάσσω δ' ἑμαυτὸν καὶ τῇ κρίσει τῆς Ἐκκλησίας καὶ πείθομαι κατὰ πάντα αὐτῇ· καὶ ἐπειδὴ τοῦτο αὐτὴ ἐκρίνειν οὕτω, δέχομαι ὡς τὰς τῶν ἄλλων συνόδων ἀποφάσεις· *πλανηθῆναι γὰρ ἐν τούτοις τὴν Ἐκκλησίαν ἀδύνατον*»¹. Ἐπέριψε δηλονότι τὴν εὐθύνην εἰς τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ ὑπετάχθη εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Συνόδου, προφασισθεὶς ὅτι ἡ Ἐκκλησία δὲν ἠδύνατο νὰ πλανηθῇ περὶ τὰ τοιαῦτα! ἄλλως ὅμως ἔπρεπε νὰ κρίνῃ τὰ πράγματα ὁ Γ. Ἀμ. ἐπανελθὼν εἰς Ἀνατολήν.

Δύο παράγοντες ἀνέτρεπον τὰποφασισθέντα. Ὁ πρῶτος ἦτο ἡ ἀντίδρασις τοῦ ὀρθοδόξου λαοῦ, βλέποντος τὴν πίστιν αὐτοῦ κινδυνεύουσαν, τὰς σκέψεις τοῦ ὁποίου διερμηνεύει ὁ μέγας δούξ Λουκᾶς Νοταρᾶς διὰ τῆς περιφήμου του φράσεως «κρείττοτερόν ἐστιν ἰδέναί ἐν μέσῃ τῇ Πόλει φακιόλιον βασιλεῦον Τούρκων ἢ καλύπτραν Λατινικὴν»². Ὁ λαὸς ἀπεδοκίμασε τὴν ἔνωσιν ἢ ὁποία μετὰ ταῦτα μόνον ὡς ἐπίσημος κρατικὴ ὑποχρέωσις ἐτηρεῖτο διὰ τῆς βίας. Ὁ δεύτερος παράγων ἦτο ἡ ἀνικανότης τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας νὰ παράσχῃ σοβαρὰν καὶ ἀποτελεσματικὴν βοήθειαν. Ἐγνώριζον οἱ ἐν Ἀνατολῇ ὅτι οἱ Τούρκοι δὲν θὰ ἀντιμετωπίζοντο διὰ τριῶν ἢ τεσσάρων σκαφῶν καὶ δι' ὀλί-

¹ Echos d'Orient 36, 1937, σ. 178.

² Δοῦκας σ. 264 Βον. Ὁ Νοταρᾶς ἀνέδρα εἰς τοὺς εἰπόντας «εἶθε ἐδόθη ἡ πόλις ἐν χερσὶ τῶν λατίνων τῶν ὀνομαζόντων τὸν Χριστὸν καὶ Θεοτόκον καὶ μὴ ἀπορριφθῶμεν ἐν ταῖς τῶν ἀσεβῶν παλάμαις», αὐτόθι.

γων μισθοφόρων· ἐπομένως ἔβλεπον τὸ μάταιον τῆς θυσίας καὶ ἀπὸ πολιτικῆς ἀπόψεως.

Πῶς ἠδύνατο νὰ ἴδῃ ἄλλως τὰ πράγματα ὁ Γ. Ἄμιρ., τοῦ ὁποίου τὰ συμφέροντα ἦσαν συνδεδεμένα μετὰ τὴν Ἀνατολήν; Τὰς πολιτικὰς σκέψεις τοῦ πρωτοβεστιαρίου εὐρίσκομεν εἰς τὸ περὶ Φλωρεντίας σύγγραμμά του τὸ ἀπευθινθὲν πρὸς τὸν ἡγεμόνα Ναυπλίου.

Ἐξ ἀρχῆς φαίνεται ὅτι ἀμφέβαλλε περὶ τῶν ἀποτελεσμάτων: «Συνηνεσαν πάντες τῇ τοῦ βασιλέως δημηγορία καὶ οὐδείς, ἐκ τῶν προγεγενημένων δυσχερῶν οἰωνησάμενος τὰ μέλλοντα, ὑπῆρξεν ἄφροντις»¹. Ἴδου πῶς ἐκφράζεται περαιτέρω κατακρίνων τὴν πολιτικὴν ἀπερισκεψίαν Ἰωάννου τοῦ Η΄: «Τῷ βασιλεῖ ἄρ' Ἰωάννη ἀπηνῆς τῆς τύχης πνεύσεως καὶ δι' αὐτὴν ταῖς συνεχέσει περιστάσεσι καὶ συμφοραῖς ἀπινθιάζοντι—ἦν γὰρ πάντα τὰ τῷ κράτει τῆς βασιλείας τοῦ Βυζαντίου ὑποχέιρα ὁ Ἀγαρηνὸς χειρωσάμενος—δογματικὴν συνωδίαν καὶ συμπνοίαν μεταξὺ τῶν Ἀνατολικῶν καὶ τῶν Εὐρωπαϊῶν ἰχνηλατεῖ, ὅπως διὰ τῶν ἰταλικῶν στρατευμάτων τοῦ μονιού Ἀγαρηνοῦ περιγένηται καὶ τῆς ἀρχῆς, ἣς πάλαι ἐτύγχανεν ὢν ἐγκρατής, μὴ διαμάρτη· εἶναι γὰρ τὰς τῶν Εὐρωπαϊῶν παρατάξεις αὐτάρκεις πρὸς τὸ ἀφανίσει καὶ διαλυῖσαι πανσυδεῖ τὰς τῶν Ἀγαρηνῶν στρατιάς ὤφειτο, ἢ ἐλπίδι στοχάσας² καὶ τὸν Βησσαρίωνα συνωδόν τε καὶ σύμβουλον κεκτημένος καὶ καταθύρας ἀπαντῶτα πρὸς τὴν δόξαν τοῦ ἀνακτος, ἀπανταχόθεν δεῖν ἔγνω ἐντελεστάτην τῶν ἀρχιερέων καὶ πολλῶν σοφῶν ἐπιστημόνως τῇ θεοπόμπῃ γραφῇ ἐντυγχανόντων καὶ τὰ πρῶτα τῆς θεολογίας ἀπενεγκαμένων συναγεῖραι ὁμήγυριν. καὶ δὴ τὴν γνώμην ἐμφανίσας καὶ τέως κελυστής τοῦ ἔργου γενόμενος «ἅγιοι ἀρχιερεῖς, ἔφη δημηγορῶν, οὐ διέλαθεν ὑμᾶς³ μεγαλοκόμοσι συμφοραῖς ἐπηρεάζεσθαι, πῆ μὲν τῶν πλείστων τοῦ Ἀγαρηνοῦ τυράννου κρατήσαντος καὶ κατεδαφίσαντος, περὶ μόνου δὲ τοῦ μὴ κρατηθέντος Βυζαντίου μεγαληγοροῦντος τε καὶ κομπάζοντος, οὐ περὶ ἐσμέν περίφοβοι⁴ μὴ καὶ αὐτὸ κρατήσῃ καὶ μὴ ἄθικτον καὶ ἀνεπιχείρητον ἔαση. Δεῖ δὴ οὖν ὠρικῶς τῆς θεραπείας στοχάσασθαι καὶ τὸ κοχλάζον πῦρ ἀποσβέσαι τὸ πυριάζον, τὸ καπνιοῦν καὶ διακαιόμενον Ἀνατολικὸν Γένος. Τὸ δὲ ἐπιταγμένον φάρμακον ἢ συμφωνία ἔσται μεταξὺ Γραικῶν καὶ Λατίνων, τῶν μὲν τραχέων καὶ συννεφέλων πνευμάτων ἀναιρετική, τῶν δὲ ἐξ οὐρίας διασωζόντων πλοῦν καὶ πρὸς σωτηρίαν τῶν Χριστιανῶν ἀντεχόντων συντηρητική⁵. Καὶ περαιτέρω: «Ἐπῆλθε δὲ εἰς⁶ Ἰταλίαν ὁ βασιλεὺς... κεναῖς ἐλπίσι καὶ γρηγορούντων

¹ Oriens Christianus 9, 1920, σ. 24.

² Στοιχῆσας;

³ ἡμᾶς ὁ Mohler.

⁴ περίφοβοι Mohler.

⁵ Oriens Christianus 9, 1920, σ. 24.

⁶ τὴν Mohler.

ἐνυπνίοις προσκείμενος τοῦ πάπα ἦταν κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν διὰ τῆς ἰταλικῆς ἀρωγῆς κατεπαγγελαμένου...»¹. Καὶ ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς Συνόδου ὑπὸ τοῦ Ἀμιο. ὑπῆρξεν ἀμείλικτος : «Πῶς ἦν οἰκουμενικὴ ἢ ἀργυραμοιβικὴ καὶ σιμωνιακὴ σύνοδος ; ἦν διὰ πόρους χρημάτων καὶ ἐγκοσμίων βοηθημάτων οἱ δεξάμενοι ἐνηשמένισαν τὴν βίασαν καὶ μὴ ἀποδείξουσιν ἁγίων, ἀλλὰ βίᾳ βασιλείως περιενεχθέντες τῇ πλάνῃ καὶ σκοτοδινιάσαντες καὶ ἀπειλαῖς ἐκείνου οὕσαν συντεθειμένην...»².

Πῶς ἐξεφράσθη διὰ τὸν Βησσαρίωνα, ἐπίβουλον καὶ συκοφάντην, εἵχομεν ἤδη τὴν εὐκαιρίαν ν' ἀναφέρωμεν ἀνωτέρω. Μνημειώδης ὅμως εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰωάννου Η', ὃν παρεπλάνησαν οἱ ἱερωμένοι τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας «τῆς δ' ἐνώσεως γενομένης» λέγοντες «καὶ οἱ δυτικοὶ ἄνακτες καὶ ἡμεῖς ὑμῖν βοηθήσομεν καὶ ἡ ἡμετέρα βοήθεια ὑμᾶς τῆς αἰχμαλωσίας ἀπαλλάξει. Αὕτη δ' ἡ ψευδὴς ἐπαγγελία τὸν κενὸν βασιλεῦ ἀφενάμισεν, ἥς ἐπὶ τοῦ καιροῦ τῆς μάχης ἀπέστη, δυσόρατα ἐμπεταννούσης τὰ δίκτυα τῆς ἀναισθησίας. Τοῦ γὰρ Ἀγαρηνοῦ κατὰ τῶν Ἀνατολικῶν κρατιστεύοντος, ὁ ἐμβρόνιτος, τό γε ἐμόν, βασιλεὺς οὐχ ὄπλων ἐπιμελεῖται ἀλλὰ πόθεν ἐκπορεύεται τὸ Πνεῦμα ζητεῖ καὶ περιεργάζεται ἐφ' ᾧ μετασχεῖν τῆς κατὰ τῶν Ἀγαρηνῶν ἥττης καὶ ἀπαλλαγῆναι τῶν δεινῶν περιστάσεων καὶ τῶν μὲν παρέργων ἄγαν αὐτῷ μέλλει κενότητι φαντασιῶν³ παλλομένῳ. Οὗ γὰρ ὁ ἐγκόσμιος ἄρχων τοῖς πνευματικοῖς συμμίσγεται, ὡς οὐδὲ τοῖς ψυχικοῖς τὸ σῶμα. Εἰσὶ γὰρ διαιρεταὶ αἱ ἐξουσίαι καὶ κατὰ τοὺς ἱεροαγίους πατέρας τῶν δ' ἐνέργων ἀμελεῖ ἤγουν τῆς ἐνύλου διοικήσεως καὶ ταύτη οὐδὲν ὠνήσεν ἡ σύνοδος ἐκείνην τὴν ἐπικουρίαν παρασχομένην»⁴. Δὲν διστάζει δὲ ὡς πρὸς τὸ θεολογικὸν μέρος νὰ εἴπῃ ὅτι, ἂν ἡ προσθήκη τοῦ filioque ἦτο ἀναγκαία, θὰ ἐπεχείρει αὐτὴν ἡ Β' Οἰκουμ. Σύνοδος ἄλλως θὰ εἶναι ἔνοχοι οἱ παραλείψαντες «ταῦτα δ' εὐήθη εἰσὶ καὶ παιδικά»⁵.

Ὁ τρόπος αὐτὸς τοῦ σκέπτεσθαι τοῦ Γ. Ἀμιο. δεικνύει ὅτι ὁ ἀνὴρ εἶχεν ἐπίγνωσιν τῆς ὀρθῆς πολιτικῆς θέσεως τοῦ ζητήματος. Ἐπέστρεψε λοιπὸν εἰς Τραπεζοῦντα καὶ ἐκεῖ βεβαίως ἔκλαυσε διὰ τὴν πτώσιν τῆς βασιλίδος τῶν πόλεων, ἔμαθε τὴν δεινὴν αἰχμαλωσίαν, τὰς σφαγὰς καὶ τὰς ταπεινώσεις τῶν ὁμοθρήσκων του. Νὰ προσφύγῃ καὶ αὐτὸς εἰς τὴν Δύσιν δὲν ἦτο δύσκολον πάντως ἀδύνατον ἦτο νὰ λυθῆ τὸ ἐπικείμενον πρόβλημα διὰ τῆς τοιαύτης φυγῆς. Ἐμεινε λοιπὸν καὶ διεπραγματεύθη τὴν παράδοσιν τῆς ποντικῆς πρωτεύουσας καί, ὡς ἠδυνήθη, διέσωσε τὰ πράγματα. Φαίνεται

¹ Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 25.

² Oriens Christianus 9, 1920, σσ. 28 - 9.

³ φανταστῶν Mohler.

⁴ Ἐνθ' ἄνωτ. σ. 29.

⁵ Αὐτόθι σ. 30.

δ' ὅτι ἀπέβλεψε καὶ αὐτός, ὡς καὶ πολλοὶ τῶν συγχρόνων του, εἰς τὴν δημιουργίαν ἑνὸς ὀθωμανικοῦ—χριστιανικοῦ κράτους, ὑπὸ τὴν σκέπην τοῦ ὁποίου τὸ μὲν ἡ ἐπιτόπιος ἀριστοκρατία τοῦ πλοῦτου καὶ τοῦ πνεύματος θὰ ἠδύνατο νὰ διαβιώσῃ, ἀναγνωριζομένων εἰς αὐτὴν δικαιωμάτων καὶ προνομίων¹, τὸ δὲ ὁ λαὸς θὰ ἠδύνατο νὰ διατηρήσῃ τὴν ἐθνικότητά του διὰ τῆς ἀλωβήτου παραμενούσης Ὁρθοδοξίας. Διέθρυνεν ἀκόμη τὴν φιλοτιμίαν τῶν οὕτω σκεπτομένων Ἀνατολικῶν ἡ σκέψις ὅτι ὁ Πορθητῆς, τοῦ ὁποίου ἡ μήτηρ καὶ ἄλλοι συγγενεῖς ἦσαν ὀρθόδοξοι, ἂν δὲν ἠσπάζετο ὁ ἴδιος τὸν Χριστιανισμόν, θὰ ἐτήρει ἰσοτιμίαν μεταξὺ αὐτοῦ καὶ τοῦ θρησκευματος τῶν κατακτητῶν. Τοῦτο ἀπέβη φρούδη πλάνη βεβαίως, ἀφοῦ τοῦ κατακτητοῦ τὸ συμφέρον ἦτο νὰ τηρήσῃ ἐν μειονεκτικότητι τὸν ὑποταγέντα. Ἐπὶ τὸν ἄλλ' ἡ ὅλη ἀρχικῶς συμπεριφορὰ τοῦ Μωάμεθ δὲν ἀπέκλειε τὸ πρᾶγμα.

Ἡ πολιτικὴ αὕτη ἀντίληψις ἐρμηνεύει καὶ τὰς πρὸς τὸν Μωάμεθ ὑπηρεσίας Ἑλλήνων λογίων, ὡς ὁ Κριτόβουλος καὶ ὁ Ἀμιρούτζης καὶ τὴν προσπάθειαν τοῦ Γεωργίου Σχολαρίου νὰ διαφωτίσῃ περὶ τῆς πίστεως ἡμῶν τὸν Σουλτᾶνον. Εἶναι δὲ γνωστὸν ὅτι καὶ ἡ Ἀυτικὴ Ἐκκλησία ἀργότερον προσεπάθησε νὰ ἐκχριστιανίσῃ τὸν ἀρχηγὸν τοῦ μουσουλμανισμοῦ².

Ὅτι οὕτως ἐσκέπτετο ὁ Ἄμιρ. μάρτυς τὸ ποίημά του εἰς Ἀμιράν³, ὅπου

«Μὴ ξενίζου τὴν ἐμὴν | ἐπακούων νῦν φωνήν. | Οὐ γὰρ ἄλλοτρία σοί...

Πέφηνας ὡς ἀριστεὺς | καὶ Ἑλλήνων βασιλεὺς. | Πῶς ἄλλότρια τὰ σοῦ;...

Ὁ Ἀλέξανδρος οὐμὸς | ἐποιεῖτο ἴδια | καὶ τὰ τῶν Περσῶν καλὰ...»

Οἱ δ' ἐπαινοὶ οἱ ἀπενθνόμενοι εἰς ἕτερα δύο ποιήματα τοῦ Ἀμ. γραφέντα εἰς Μωάμεθ τὸν Β', τὸν Πορθητὴν, δὲν φαίνονται ἀπέχοντες τῆς ἀληθείας⁴. Οὐχὶ λοιπὸν ἀπλῆς κολακείας πρόθεσις, ἀλλὰ πολιτικὴ ἀνάγκη τοῦ δουλεύοντος πλέον Ἐθνους τοῦ ὁποίου «βασιλεὺς Ἑλλήνων»⁵ ἐκλήθη

¹ Ὅντως ὁ Πορθητῆς πάντας τοὺς συνθηκολογήσαντας καὶ ὑποταγέντας Ἑλλήνας ἀρχοντας ἐξοτόπισε τῆς τοπαρχίας των, ἐγκατέστησεν ὅμως εἰς φέουδα ἐκ τῶν εἰσοδημάτων τῶν ὁποίων ἠδύνατο νὰ ζήσουν ἀνέτας. Πολλὸν περισσότερον ὑπέφερον οἱ ἀρχοντες οἱ καταφυγόντες εἰς τὴν ἐλεημοσύνην τῆς Δύσεως.

² Πρὸς τοῦτο Πίος ὁ Β', δηλ. Αἰνεῖας Σύλβιος ὁ Piccolomini (1458 - 64) ἀπήυθνε γράμμα πρὸς τὸν Μωάμεθ. Πρβλ. Μυστακίδην, ἐνθα κατωτέρω (σημ. 4) σ. 50-3 καὶ Ἀχ. Κύρου: Βησσαρίων ὁ Ἑλληνας Β' σσ. 102-3, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

³ ΔΙΕΕ 2, 1885, σσ. 279-80.

⁴ Πρβλ. Β. Α. Μυστακίδου: Ἐπὶ τῇ Ἀλώσει τὰ μετὰ τὴν ἄλωσιν—Μωάμεθ ὁ Κατακτητῆς—Ἑλληνικὸν Ἔθνος—Πατριαρχία. Ἐν Κωνσταντινουπόλει 1920 80 σ. (4) + 124, βιβλίον διαφωτιστικὸν περὶ τοῦ Μωάμεθ ὡς λογίου καὶ ἑλληνομαθοῦς ἀνδρός.

⁵ Καὶ πρὸς Βησσαρίωνα γράφων ὁ Ἄμιρ. ἀποκαλεῖ τὸν Μωάμεθ Β' «Ἑλλήνων τε καὶ Ῥωμαίων ἡδη βασιλέα» *Migne P.G.* 161 στ. 724.

ὑπὸ τῆς Μοίρας ὁ Πορθητῆς, ὤθησαν τὸν Ἄμιρ. εἰς τὴν τοιαύτην ἔμμετρον συγγραφὴν.

Καὶ ὁ Μωάμεθ ἐξετίμησε τὴν παιδεῖαν τοῦ Ἄμιρ. Κατὰ τὸν Κριτόβουλον «Περὶ τούτου μαθὼν ὁ βασιλεὺς μετακαλεῖται τὸν ἄνδρα καὶ πείραν ἱκανὴν ἔκ τε τῆς ξυντυχίας καὶ ὀμιλίας λαβὼν τῆς τε παιδείας καὶ σοφίας αὐτοῦ, θαυμάζει τε τοῦτον διαφερόντως καὶ χάρας τῆς προσηκούσης ἀξιοῖ παρ' αὐτῷ καὶ συχναῖς ὡς αὐτὸν εισόδους καὶ ὀμιλίαις τιμᾶ, δόγματα τῶν παλαιῶν αὐτῷ προτιθεῖς καὶ φιλοσόφους ἀπορίας καὶ λύσεις· ἔστι δὲ τῶν ἄκρας φιλοσόφων ὁ βασιλεὺς»¹.

Ἡ τελευταία αὕτη βεβαίωσις τοῦ Κριτοβούλου ἐπιβάλλει νὰ ὑπομνήσωμεν ὅτι ὁ Πορθητῆς ἦτο κάτοχος τῆς Ἑλληνικῆς καὶ ἄλλης ἐξαιρέτου μορφώσεως· «καὶ ἤξευρε τὰ ρωμαϊκὰ καλὰ καὶ λεπτότατα καὶ τὰς τάξεις τῶν Ρωμαίων»². Εἶναι γνωστὴ ἡ ἐπίσκεψις του εἰς τὴν Παμμακάριστον καὶ ἡ συζήτησις μετὰ τοῦ πατριάρχου Γενναδίου· μετ' αὐτὴν, λέγει ὁ χρονογράφος, «ἀγάπησε πολλὰ τὸ γένος τῶν Χριστιανῶν καὶ ἔβλεπε καλῶς. Καὶ ὀρισμὸν ἔδωκε καὶ ἔκαμε καὶ μεγάλας φοβέρας εἰς ἐκείνους πὺν νὰ πειράζουον ἢ διαβάλουον τινὰ τῶν χριστιανῶν νὰ παιδεύονται βαρέως. Καὶ οὐχὶ μόνον ὁ σουλτᾶνος ἀγάπα τοὺς χριστιανούς ἀμὴ καὶ ὅλοι οἱ μουσουλμᾶνοι, ἔνεκεν τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ ἀφεντός. Εἶχε καὶ ὁ σουλτᾶνος μεγάλην χαρὰν καὶ εὐφροσύνην ἔσοντας νὰ γένη τοιοῦτου γένους αὐθέντης καὶ βασιλέας»³.

Περὶ τῆς παιδείας τοῦ Μωάμεθ ἄς προστεθῇ ἡ μαρτυρία τοῦ Φραντζῆ· «καὶ δεινὸς κατὰ πάντα, τοὺς ἐναρέτους καὶ σοφοὺς ἄνδρας ἀγαπῶν· καὶ αὐτὸς οὐκ ἀμέθεκτος ἦν σοφίας καὶ τὴν τέχνην τῆς ἀστρολογίας οὐκ ὀλίγον γευσάμενος ἀναγινώσκειν αἰετὶ ἡγάπα. Τὰ τε κατορθώματα καὶ βίους Ἀλεξάνδρου τοῦ Μακεδόνοιο καὶ τοῦ Ὀκταβίου Καίσαρος, Κωνσταντίνου τοῦ Μεγάλου τοῦ καὶ Φλαβίου καὶ Θεοδοσίου τοῦ ἐξ Ἰσπανίας βασιλέως ἀνεγίνωσκεν, αἰτῶν καὶ ἐρευνῶν μηχανὰς ἵνα τοὺς πάντας ὑπερβῇ καὶ τὰ ὄρια τῆς βασιλείας αὐτοῦ εἰς ἄκρον ἀξήση, ὃ καὶ ἐποίησεν»⁴· «Ἡγάπα τοὺς σοφοὺς οὐ μόνον δὲ τοὺς ἐκ τοῦ γένους αὐτοῦ ἀλλὰ καὶ τοὺς ἐξ ἡμῶν»⁵.

Τὴν Ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἐχρησιμοποιοῖ εἰς τὰς διεθνεῖς αὐτοῦ σχέσεις⁶. Ἴδου ἀκόμη περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντός του διὰ τὸν κλασσικὸν Ἑλληνισμὸν, ὅσα

¹ Ἱστορίας IV, 9, 2-3, σσ. 142-3.

² Πατρ. Ἱστορία (Turcograecia σ. 107).

³ Αὐτόθι σσ. 119-20. Τὴν πανταχόθεν μαρτυρουμένην δικαιοκρισίαν τοῦ Μωάμεθ Β' πρὸς τὸ θῆκοον ἕμει εἰς τοὺς στίχους του καὶ ὁ Ἄμιρ.

⁴ Ψευδοφραντζῆς I, XXXII, σ. 93. Βοηθ. Περβλ. Μυστακίδην· Ἐνθ' ἀνωτ. σσ. 75-80.

⁵ Ἐκθεσις Χρονικῆ (Σάθας· MB, 7, 1894, σ. 589).

⁶ Σπ. Π. Λάμπρου· Ἡ Ἑλληνικὴ ὡς ἐπίσημος γλῶσσα τῶν Σουλτάνων NE, 5, 1908, σ. 40-78, ἰδίᾳ σσ. 65-73, ὅπου περὶ Πορθητοῦ.

μαρτυρεῖ ὁ Κριτόβουλος ἐπὶ τῇ ἐπισκέψει τῶν Ἀθηνῶν (1458) : «Κατεῖχε γὰρ αὐτὸν (τὸν Μωάμεθ) ἔξως σφοδρὸς τῆς τε πόλεως ταύτης καὶ τῶν ἐν αὐτῇ θεαμάτων, ὅτι ἤκουσε πολλὰ καὶ καλὰ περὶ τε τῆς σοφίας καὶ φρονήσεως τῶν ἐνταῦθα προγεγονότων ἀνδρῶν καὶ τῆς ἄλλης ἀνδρείας καὶ ἀρετῆς καὶ τῶν πολλῶν καὶ θαυμαστῶν ἔργων, ὧν ἐν τοῖς κατ' αὐτοὺς καιροῖς ἐπεδείξαντο καὶ πρὸς Ἑλληνας καὶ πρὸς βαρβάρους ἀγωνιζόμενοι. Καὶ ἐπεθύμει ἰδεῖν τε καὶ ἱστορησαί τήν τε πόλιν καὶ τὰς ἄλλας ταύτης οἰκοδομὰς καὶ δὴ καὶ τὴν Ἀκρόπολιν αὐτήν, τοὺς τε τόπους ἐν οἷς οἱ ἄνδρες ἐκεῖνοι ἐπολιτεύοντο καὶ ταῦτα ἔπραττον, καὶ τὴν ἄλλην πᾶσαν θέσιν τῆς χώρας τε καὶ κατάστασιν τῆς τε κατ' αὐτὴν θαλάσσης καὶ τῶν λιμένων καὶ περὶ πάντων ἀπλῶς. Καὶ εἶδε καὶ ἐθαύμασε καὶ ἐπήνεσε καὶ μάλιστα γὰρ δὴ τὴν Ἀκρόπολιν, ἀναβὰς εἰς αὐτήν, ἀπὸ τε τῶν ἔρειπίων καὶ τῶν λειψάνων ὡς σοφὸς τε καὶ φιλέλλην καὶ μέγας βασιλεὺς τὰ ἀρχαῖα καὶ ἄρτια στοχαζόμενός τε καὶ τεκμαιρόμενος. Τοὺς δὲ γὰρ οἰκίτηρας ταύτης, αἰδοῖ τῶν προγόνων, φιλανθρωπῶς τε εἶδε καὶ ἐδωρήσατο πολυτρόπως καὶ πάντων ὧν ἤτησαν ἔτυχον παρ' αὐτοῦ»¹.

Τοιοῦτον ὄντα τὸν Μωάμεθ Β' «τῶν Τεύκρων καὶ ἄλλων οὐκ ὀλίγων ἔθνων βασιλέα καὶ οὐδὲν ἤτονα τοῖς πᾶσι τῶν πρόποτε μνημονευομένων βασιλέων ἀπάντων»² ὕμνησε διὰ στίχων (ἀποσκοπῶν, τῇ ἀληθείᾳ, εἰς ἀπελευθέρωσιν συγγενοῦς του) ἀνὴρ εὐρωπαῖος φιλέλλην καὶ ἐλεύθερος, δυτικὸς δὲ τὸ δόγμα, ὁ Φ ρ α γ κ ῖ σ κ ο ς Φ ἰ λ ε λ φ ο ς καὶ διὰ γράμματος ἐκολάκευσε³, εὐχθηεὶς ὅπως ὁ Χριστὸς φωτίσῃ διὰ τῆς πίστεώς του τὸν δυνάστην, ὥστε νὰ καταστῇ ὁ αὐτοκράτωρ τοῦ κόσμου ! Δὲν νομίζω ἐπομένως ὅτι πρέπει νὰ πέσῃ ὁ λίθος τοῦ ἀναθήματος ἐπὶ τοῦ Γ. Ἀμιρουτζῆ δι' ὅσα ἔγραψεν ὑμνητικὰ ὑπὲρ τοῦ καταλυτοῦ τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας. Διέγνωσεν ὁ φιλόσοφος ὅτι μόνον διὰ τῆς διατηρήσεως τῆς πίστεως καὶ τῆς γλώσσης ἡμῶν θὰ διετήρει τὸ δουλεῦσαν ἔθνος καὶ τὴν ὑπόστασίν του. Τοῦτο δὲν ἠδύνατο νὰ συμβῇ, ἂν ὑπετασσόμεθα εἰς τοὺς ὀμοθρήσκους Φράγκους.

II. Η ΔΙΚΑΙΩΣΙΣ

Πέραν τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος εἰς τὸν Γ'. Ἀμιρ. θὰ εὐρωμεν τὴν νόσον τῆς ἐποχῆς, δηλονότι τὴν ἀπιστίαν. Ἀφ' ἧς τὸ θεμέλιον τῆς φιλοσοφικῆς πίστεως τῆς Ἐκκλησίας, ὁ Ἀριστοτέλης, ἐκλονίσθη εἰς τὴν Ἀνατολὴν καὶ ἡ μελέτη τοῦ Πλάτωνος ἔφερε πλησιέστερον πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς παρακμῆς τοὺς λογίους τῶν παλαιολογείων χρόνων, ἢ προσήλωσις πρὸς τὸ δόγμα

¹ Ἱστορίαι, III, 9, σ. 125.

² Μιχ. Ἀποστόλης παρὰ Noiret σ. 83.

³ Ὁ τε ὕμνος καὶ ἡ ἐπιστολὴ παρὰ L e g r a n d : Cent dix Lettes σσ. 211 - 14 καὶ 63 - 4.

ἦτο ζήτημα τηρήσεως τῆς παραδόσεως καὶ συμφωνίας πρὸς τὴν δόξαν τοῦ πλήθους¹. Τυπικὸν παράδειγμα τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι Γεώργιος Πλήθων, ὁ μεμαρτυρημένως μὲν μὴ πιστεύων πλέον εἰς χριστιανικὸν θεόν, χρησιμοποιοηθεὶς ὅμως ὡς σύμβουλος (λαμπρὸς κάτοχος τῶν δογματικῶν διατάξεων τῶν Συνόδων καὶ τῆς σχετικῆς φιλολογίας) κατὰ τὴν ἐν Φλωρεντία Σύνοδον. Τί ἐπίστευεν ὁ Μιχαήλ Ἀποστόλης, ταλανιζόμενος καὶ αὐτὸς μεταξὺ ἐνώσεως καὶ σχίσματος, δύναται νὰ ἴδῃ ὁ μελετητῆς τῶν ἔργων του ἠναγκάσθῃ καὶ αὐτὸς ν' ἀπολογηθῆ εἰς τὴν κατηγορίαν ὅτι ἦτο εἰδωλολάτρης πιστεύων εἰς τὸ Δία, Κρητῶν ἡγεμόνα, προσκυνῶν εἰδώλα κλπ.² Εἰς τὸν αὐτὸν Ἀποστόλην ὀφείλομεν τὴν περὶ Ἀμιρούτζη διάγνωσιν. Ἦδη εἰς τὴν ἐπιστολὴν του πρὸς αὐτὸν, περὶ τῆς ὁποίας ἀνωτέρω ἐπραγματεύθημεν, φαίνεται ὁ σχετικισμὸς τῶν δύο ἀνδρῶν, ἡ ἀμφιβολία καὶ τὸ ἀφρηρημένον τῆς πίστεως πρὸς Θεὸν «ἀποσόν τε καὶ ἓνα, οὐδὲν τῶν ὄντων καὶ πάντα ὄντα, μηδένα τῶν ἐν γενέσει καὶ φθορᾷ λόγον ἔχοντα (!) πλήν τῆς τούτων διαμονῆς καὶ τῆς εἰς αὐτὸν ἐπιστροφῆς»³. Ὁμοίως ἡ φιλοζωΐα καὶ ἡ περιφρόνησις τοῦ μαρτυρίου εἰς τὸ ὅποιον ἐκ δεισιδαιμονίας (!) ἦγοντο οἱ ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, διὰ νὰ μὴ ἐξομώσουν !

Δυστυχῶς αἱ φιλοσοφικαὶ ἀπόψεις τοῦ Γ. Ἀμιρ. δὲν μᾶς εἶναι πλατύτερον γνωσταί, εἴτε διότι δὲν τὰς διετύπωσεν εἰς ἔργα του εἴτε διότι δὲν διεσώθησαν τὰ ἔργα ταῦτα⁴· μοναδικὴν ὅμως πηγὴν τοιαύτης μελέτης πρῆπει νὰ θεωρήσωμεν τὴν μετὰ Θεοφάνους Μηδείας ἀλληλογραφίαν του.

Ἐλέχθη ἤδη ὅτι ὁ ἀρχιερεὺς οὗτος ἀπέστειλε πρὸς κρίσιν, διὰ τοῦ ἱστορικοῦ Κριτοβούλου, εἰς τὸν Γ. Ἀμιρούτζην βιβλίον τοῦ τι. Εἰς τὴν ἀπάντησίν του ὁ Ἀμιρ. ἔγραψεν «Ἄσμενος ἐδεξάμην τὸ βιβλίον ὁ κατὰ Ἰουδαίων καὶ περὶ Προνοίας⁵ σοι γέγραπται»⁶, ἔφερε δὲ τὰς ἀντιρρήσεις του

¹ Περὶ τοῦ εἰδικοῦ τούτου ζητήματος ἄλλοτε ἐκτενέστερον. Ὡς ἀπιστίαν ἐννοῶ τὴν ἀπομάκρυνσιν ἀπὸ τὸ θρησκοῦεσθαι κατὰ πίστιν δογματικὴν, τὴν λατρείαν. Βεβαίως ἀπέμεινε τὸ κατὰ τύπους θρησκοῦεσθαι καὶ ἡ φιλοσοφικὴ (καὶ οὐχὶ δογματικὴ) πίστις πρὸς τὸν Θεόν.

² Ἐθν. Ἡμερολ. Βρετοῦ 1890 σσ. 357·58.

³ Noiret : Lettes Inédites σσ. 83.

⁴ Ὁ Γ. Ἀμιρ. εἶχε διατρέψῃ περὶ τὰς φυσικὰς ἐπιστήμας. Πόθεν ἀρῶνται οἱ γράψαντες ὅτι εἶχε σπουδάσει ἰατρικὴν δὲν ἠδυνήθη νὰ εὗρω· οὔτε νομίζω ὅτι ἀληθεύει τούτο.

⁵ Δὲν φαίνεται κατόπιν τούτου πιθανὴ ἡ ὑπὸ τοῦ Ἀθ. Παπαδοπούλου Κεραμέως καὶ τῶν μετ' αὐτὸν ὑποστηρικθῆσα γνώμη καθ' ἣν ὁ τίτλος τοῦ ὑπὸ κρίσιν βιβλίου εἶναι «Πρὸς τοὺς νομίζοντας...». Περὶ τῆς ἐκδόσεως τοῦ ἐν λόγῳ ἔργου καὶ τοῦ φιλοσοφικοῦ αὐτοῦ περιεχομένου πρβλ. Ε. Stéphanou ἐν *Échos d'Orient* 31, 1932, σ. 167 σημ. 6 καὶ σσ. 173-6 : *Traité de la Providence*. Ἐγραψε δὲ κατὰ Ἰουδαίων ὁ Θεοφάνης, διότι συνήθως Ἰουδαῖοι ἦσαν οἱ ἱατροὶ τῆς ἐποχῆς, ὀρθολογικῶς σκεπτόμενοι.

⁶ Ἀνέκδοτα Ἑλληνικά σ. 24.

εἰς ὅσα ὁ Μηδεῖας ἐδίδασκεν. Ἐνῷ δηλ. ὁ Θεοφάνης ἰσχυρίζετο ὅτι, κατὰ τὴν Ἐκκλησίαν, δὲν ἔπρεπε νὰ φεύγωμεν τοὺς λοιμώδεις τόπους καὶ τοὺς κινδύνους, καθ' ἃ προορισάσης τῆς Προνοίας τὰ μέλλοντα ἡμῶν, ὁ Γ'. Ἄμιο., ἀποφεύγων τὴν μοιρολατρικὴν αὐτὴν ἀντίληψιν, ἀντέταξεν ὅτι ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ὑπερασπίσῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τῶν ἐπικειμένων δεινῶν καὶ ὅτι ἡ Φύσις καὶ οὐχὶ ἡ Πρόνοια (ἢ κατὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου μόνον ρυθμίσασα ἅπαξ τὰ κατ' αὐτὸν) διέπει τὰ τοῦ κόσμου. Τελικῶς ὡς ἕξης διετύπωσεν ὁ Ἄμιο. τὴν γνώμην του : «ὁ δὲ... ἠγοῦμαι συμβαίνειν, τοῦτ' ἔστιν ὅτι πάντα μὲν ὑπόκειται τῇ Θεῖᾳ Προνοίᾳ καὶ οὐδὲν αὐτῆς ἀποπίπτει, ἀλλ' οὐκ ἀδύνατον ταύτης, τοιαύτης οὔσης τὴν φύσιν, αἰτίαν ἔν τοις φυσικοῖς εἶναι, οὐδ' ἀναιρεῖ τὴν πρόνοιαν ἢ τοιαύτη ὑπόθεσις ἔπει καὶ αὕτη κατ' ἐκείνην καὶ συνέστη τὴν ἀρχὴν καὶ ἐνεργεῖ διὰ παντός, ὥστε καὶ τὰ ταύτης ἔργα εἰκότως ὑπ' ἐκείνην τετάχθαι. Ταῦτα οὖν ἄριστα ἢ σὴ σοφία συνῆκε, σφίζεται γὰρ καὶ οὕτω καὶ τὰ πάντα κατὰ πρόνοιαν καὶ εἶναι καὶ γίνεσθαι καὶ τὸ τὴν φύσιν, ἐν οἷς ἔστι, τὸ ἑαυτῆς ποιεῖν»¹.

Ἄλλ' ὁ Μηδεῖας δὲν ἠὐχαριστήθη ἀπὸ τὴν τοιαύτην ἀντίληψιν τοῦ φιλοσόφου, γράφων δὲ πρὸς τὸν ἱερομόναχον Γεράσιμον λέγει : «Εἰ δ' ἔστι τις ὁ τοῖς στοιχείοις καὶ τῇ φύσει τὴν κυβέρνησιν ἀνατεθεὶς τῶν καθ' ἡμᾶς, ἑλληνίζων ἴστω, οὐ μοι δοκῶν ἔχων ἀποδείξει τοῦτο ἀπὸ τῆς ἱεραῆς διδασκαλίας, ἀπὸ δὲ τῆς τῶν πολυθέων καὶ μάλα, περὶ ἧς ἡμῖν λόγος οὐδεὶς, καταργηθείσης ὡς μωρᾶς ὑπὸ τῆς πανσόφου σοφίας»². Ἄλλ' ὁ Ἄμιο. ἐπέμεινε ὅτι ἔκαμε τὸν ἀρχιερέα νὰ παραδεχθῆ «οὐ πάντα ὑπὸ τῆς θείας ἀπλῶς γίνεσθαι προνοίας, ἀλλ' ἔνια καὶ δι' ἑτέρας αἰτίας (φύνας)»³.

Ἄν μὴ τι ἄλλο, συμπεραίνομεν λοιπὸν ἐκ τῆς συζητήσεως ὅτι ὁ Ἄμιο. ἔδιδεν εἰς τοὺς συγχρόνους του κληρικούς τὴν ἐντύπωσιν τοῦ ἑλληνίζοντος.

Τὸ λαμπρότερον δεῖγμα τῆς συγγραφικῆς ἱκανότητος τοῦ Ἄμιο. εἶναι ἀναμφιβόλως ὁ περὶ αὐτοῦ «Ὑμνος πρὸς τὸν Θεόν»⁴. Δὲν γνωρίζομεν πότε ἀκριβῶς οὗτος ἐγράφη. Δὲν ὁμιλεῖ περὶ δόγματος, δίδει λαμπρὰν εἰκόνα τοῦ Θεοῦ δημιουργοῦ καὶ προνοητοῦ τῶν ὄντων, πρὸς τὸν ὁποῖον θὰ πορευθῶμεν. Οὐδὲν περὶ κρίσεως καὶ περὶ δικαιώσεως. Ὅμως πόσον θερμὴ αὐτὴ ἢ ἀνάγκη ἐπιστροφῆς πρὸς τὸν Θεὸν ἢ ὁποῖα διήκει διὰ τοῦ ὕμνου ! : «Ὡσπερ ἐκ μέθης ἢ μανίας ἀνανήφοντες ἐνίστε τῆς τῶν ματαίων σχολῆς σοὶ προσερχόμεθα καὶ βραχύν τινα συγγερόμενοι χρόνον πάλιν εἰς τὸν τοῦ βίου κῶμον καὶ τὴν βακχεῖαν ἐπιστρέφομεν»⁵.

¹ Αὐτόθι σ. 27.

² Αὐτόθι σ. 26.

³ Αὐτόθι σ. 29.

⁴ NE, 3, 1906, σσ. 51 - 55.

⁵ NE, Αὐτόθι σ. 52.

Τὸν θεὸν αὐτὸν ἀναμφιβόλως δὲν ἐπρόδωσεν ὁ Γ. Ἀμιρούτζης.

Ἄν ἡ ἐποχὴ τὴν ὁποίαν ἐξῆσεν ὑπῆρξε καταστροφικὴ διὰ τὸν Ἑλληνισμόν, κρίσιμος διὰ τὴν δογματικὴν πίσιν, μεταβατικὴ ἀπὸ τοῦ μέσου αἰῶνος εἰς τοὺς νέους χρόνους—διὰ νὰ ὀμιλήσωμεν ἱστορικῶς—, αὐτὸς δὲν ὑπῆρξεν ὁ αἷτιος. Αἱ ψυχικαὶ τοῦ δυνάμεις ἦσαν ἥσσονες τῶν περιστάσεων : ἡ ἑλληνομάθεια, ἡ φιλοσοφία καὶ αἱ θεολογικαὶ τοῦ γνώσεις δὲν ἠδύναντο ν' ἀναχαιτίσουν τὴν ἐξ Ἀνατολῶν νέαν δύναμιν ἡ ὁποία θὰ ἐπλήρου τὴν ἱστορίαν τεσσάρων αἰώνων τῆς Ἀνατολικῆς Μεσογείου· αἱ πολιτικαὶ τοῦ πάλιν ἱκανότητες δὲν ἔφθανον διὰ τὴν ἀναμόρφωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους. Καὶ αὐτὸς καὶ ὁ Γεμιστὸς καὶ ὁ Βησσαρίων ἀντελαμβάνοντο τὴν ἀνάγκην μεταρρυθμίσεων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν ἐπερχομένην καταστροφὴν, ἀλλὰ τὰ πράγματα ἦσαν ἀνώτερα ἀπὸ τὰς δυνάμεις τῶν καὶ ἀπὸ τὰς ἱκανότητας τῶν Ἑλλήνων ἡγεμόνων τῆς Ἀνατολῆς. Ἦτο πλέον ἀργά.

Καὶ ὁ μὲν Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος ἐξελέξατο τὴν ἀγαθὴν μερίδα, πεσὼν κατὰ τὴν ἄλωσιν ἐνῶ ἐπολέμει, τὴν τύχην τοῦ δὲ συνεμερίσθη καὶ αὐτὸς ὁ ὑπὲρ τῶν Τούρκων ἐκφρασθεὶς Λ. Νοταρᾶς. Ἄλλοι, ὁ Βησσαρίων, ὁ Ἀργυρόπουλος κλπ., ἐπροτίμησαν τὴν Δύσιν καὶ ἐπλανήθησαν εἰς τοὺς ὑπολογισμούς τῶν ὅτι δι' αὐτῆς θὰ ἐβοήθουν ἀμέσως τὴν Ἀνατολήν (διὰ τῆς παιδείας τὴν ἐβοήθησαν ἐμμέσως καὶ τὰ ἀποτελέσματα ἦλθον πολλῶ ὕστερον). Μαρτυρικώτεροι ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι οἱ ὁποῖοι ἔμειναν μετὰ τοῦ ταλαιπωρουμένου λαοῦ εἰς τὴν Ἀνατολήν, ὁ Γεώργιος Σχολάριος πρῶτος, ὁ Ἀμιρούτζης κατόπιν. Χωρὶς τὴν ὑπηρεσίαν πρὸς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ πρώτου, χωρὶς τὴν συντήρησιν τῆς ἐθνικότητος διὰ τὴν ὁποίαν εἰργάσθη καὶ εἰς τὴν ὁποίαν ἀπέβλεψεν ὁ δεύτερος, τὸ δουλεῦσαν Ἔθνος δὲν θὰ ἠδύνατο μετὰ πάροdon τεσσάρων περιῶπων αἰώνων ν' ἀναστηθῆ. Ἀξίζει νὰ τύχουν οἱ ἄνδρες αὐτοὶ τῆς ἱστορικῆς δικαίωσης, εἰδικώτερον, ὁ Γ. Ἀμιρούτζης, ὁ ὁποῖος πιθανώτατα δὲν ἐπίστευε δογματικῶς, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν ἐξώμοσεν, ἀκριβῶς διὰ νὰ μὴ τουρκεύσῃ !

ΝΙΚΟΛΑΟΣ Β. ΤΩΜΑΔΑΚΗΣ